

BİLİMSEL EKSEN

SCIENTIFIC AXIS - НАУЧНЫЙ МЕРИДИАН

Bahar -Yaz/ Spring-Summer / Весна-Лето 2016 ▪ Yıl/Year/Год7 ▪ Sayı/Number/Число 18

DÖRT AYDA BİR YAYIMLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ

[İletişim-Arkeoloji-Sosyoloji-Felsefe-Tarih-Antropoloji-Etnoloji-Onomastik-Sanat Tarihi-Hukuk]

FOUR MONTH INTERNATIONAL PEER-REVIEWED JOURNAL

[communication- archeology -sociology- philosophy- history-anthropology- ethnology - onomastic- art history-law.]

РЕФЕРИРУЕМЫЙ ЖУРНАЛ ИЗДАВАЕМЫЙ ОДИН РАЗ В ЧЕТЫРЕ МЕСЯЦА

[Социальные науки- Археология- Социология- Философия- История- Антропология- Этнография- Ономастика- Искусствоведение- Юриспруденция]

ISSN: 1309-5811

Sahibi / Owner / Хозяин

Hayrettin İVGİN

Kültür Ajans Tanıtım ve Organizasyon Ltd. Şti. - Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar-ANKARA

Tel: 0090.312 4259353 – bilimseksendergisi@gmail.com

Sorumlu Yazı İşleri Md./ Associate Editor

Ответственный секретарь

Erhan İVGİN

Editörler Kurulu/ Editorial Board/

Руководитель работы

Hayrettin İVGİN

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Genel Koordinatör / Director / Директор

Erhan İVGİN

Redaktör/Redacteur/Редакция

Osman BAŞ – Ayşe İKİZ

Yayın Kurulu/Editorial Board/Редколлегия

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY ▪ Dr. Yaşar KALAFAT ▪ Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU

Prof. Dr. Taciser ONUK ▪ Prof. Dr. İsmail PARLATIR ▪ Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU

Nail TAN ▪ Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN

Yazışma Adresi / Correspondance Adres / Адрес издательства

Kültür Ajans Ltd. Şti.

Konur Sokak No: 66/7 Bakanlıklar/ANKARA-TÜRKİYE

Tel.: 0090.312 425 93 53 (PBX) - Fax: 0090.312 419 44 43

E-mail: bilimseksendergisi@gmail.com

www.bilimseksen.com

Fiyatı / Price /

Стоимость

20 TL (Yurt içi / Domestic)

20 \$ / 15 Euro (Yurt dışı / Abroad)

Abone Bedeli / Subscription Price/ Стоимость

подписки

80 TL (Yurt içi / Domestic)

80 \$ / 60 Euro (Yurt dışı / Abroad)

Baskı Tarihi/ Press Date/ Год Издания

25 Kasım 2016

Baskı / Pres / Типография

SAGE Yayıncılık Rek.Mat.San.Tic.Ltd.Şti.

Kapak Resmi/Cover Photo/Фото на обложке

Özbek Modern Minyatür Sanatçısı Şahmahmud Muhammedcanov'un

1982 yılında yaptığı Alişir Nevaî minyatürü.

Temsilcilikler / Representative / Представители



AZERBAYCAN

Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA

e-mail: nezaket_h@yahoo.com Tel: 00994503441135



AZERBAYCAN

Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAZADE

e-mail: gabdullazade@rambler.ru Tel: 00994506737860



NAHÇIVAN ÖZERK CUMHURİYETİ

Akd. Prof. Dr. Ebulfez AMANOĞLU

e-mail: ebulfezamanoglu@yahoo.com Tel: 00994503218726



KAZAKİSTAN

Doç. Dr. Bakıtgul KULCANOVA

e-mail: bahit777@mail.ru Tel: 00787017314047



TÜRKMENİSTAN

Wezir AŞİRNEPESOW

e-mail: wezdip@gmail.com Tel: 0099365681139



KOSOVA

Dr. Taner GÜÇLÜTÜRK

e-mail: tanergucluturk@hotmail.com Tel: 0037744237570



RUSYA FEDERASYONU

Prof. Dr. Elfina SIBGATULLIONA

e-mail: alfine2003@yandex.ru Tel: 0079153847317



ÖZBEKİSTAN

Doç. Dr. Tahir KAHHAR

e-mail: tahirkahhar@gmail.ru Tel: 00998712241310



GÜRCİSTAN

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ

e-mail: roinkav@rambler.ru Tel: 00995599588461

Bilimsel Eksen dergisinin yayın ilkelerine göre yazılarını yayımlatmak isteyenler,
yazışma adresine veya temsilcilerimize başvurmalıdırlar.

Articles submitted for publication will comply with the Publication Policy and the Submission Instructions for
manuscripts. For publication you can refer to adres or to our representative

Желающим публиковаться в журнале **Вселенная Культуры** следует оформлять материалы в соответствии
с требуемыми правилами и обратиться к указанному адресу или к местным представителям журнала

Kapak Resmi/ Cover Photo/Рисунок На Обложке

Özbek Modern Minyatür Sanatçısı Şahmahmud Muhammedcanov'un 1982 yılında yaptığı Alişir Nivaî minyatürü

Danışma Kurulu
Advisory Board
Консультативный Совет

- Akd. Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi/AZERBAYCAN)
- Akd. Prof. Dr. İsmayıl HACIYEV (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nahçıvan Bölmesi/AZERBAYCAN)
- Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN (Gazi Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL (Cumhuriyet Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN (Necmettin Erbakan Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (Necmettin Erbakan Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK (Necmettin Erbakan Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Amanjol KALISH (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
- Prof. Dr. Asker KARTARI (Kadir Has Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Aynur KOÇAK (Yıldız Teknik Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Bereket KARİBAEV (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
- Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN (Atatürk Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Ege Üniversite/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAZADE (Üzeyir Hacıbeyli Bakü Müzik Akademisi/AZERBAYCAN)
- Prof. Dr. Maarife HACIYEVA (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
- Prof. Dr. Madiyar ELEUOV (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
- Prof. Dr. Mahir NAKİP (Çankaya Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK (Hitit Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Üniversitesi-/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Metin ERGUN (Gazi Üniversitesi, Em./TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Muhtar KUTLU (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Mustafa CEMİLOĞLU (Uludağ Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Nabijan MUHAMETHAN (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
- Prof. Dr. Nazım Hikmet POLAT (Niğde Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR (Hacettepe Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Nevzat GÖZAYDIN (Ankara Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Nikolos AKHALKATSİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
- Prof. Dr. Nimetullah HAFİZ (Piriştina Üniversite Em. /KOSOVA)
- Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Hacettepe Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Reşat GENÇ (Gazi Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
- Prof. Dr. Sağıngali AYDARBAEV (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
- Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU (Selçuk Üniversitesi. Em. /TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Suphi SAATÇI (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Tacida HAFİZ (Piriştina Üniversitesi. em./KOSOVA)
- Prof. Dr. Taciser ONUK (Gazi Üniversitesi. Em. /TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Telgoja JANUZAKOV (Ahmet Baytursunuly Dil Bilimi Enstitüsü/KAZAKİSTAN)

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Erciyes Üniversitesi. Em. / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Tülay ER (Başkent Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Umay GÜNAY (Girne Amerikan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. İsmail ÖZTÜRK (Dokuz Eylül Üniversitesi, Em./TÜRKİYE)
Doç. Dr. Bakıtgül KULCANOVA (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ (Erciyes Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Çulpan Zaripova ÇETİN (Kars Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Iryna M. DİRYGA (Ukrayna Bilimler Akademisi/UKRAYNA)
Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA (Bakü Devlet Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Tahir KAHHAR (Devlet Cihan Dilleri Üniversitesi/ÖZBEKİSTAN)
Doç. Dr. Vasili MOSİAŞVİLİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
Yrd. Doç. Dr. Kenan KOÇ (Muğla Üniversitesi/TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet KILDIROĞLU (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Mitat DURMUŞ (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Yaşar KALAFAT (Araştırmacı-Yazar/TÜRKİYE)

Dil Danışmanları/Foreign Language Consultants/Советники по иностранным языкам

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCÜSTAN)
Doç. Dr. Çulpan Zaripova ÇETİN (Kars Üniversitesi/TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Reşide GÜRSER (Ankara/TÜRKİYE)
Atilla BAĞCI (Ankara/TÜRKİYE)
Gül Mükerrrem ÖZTÜRK (Artvin/TÜRKİYE)

Not : Ada göre Alfabetik olarak sıralanmıştır.
Note : It is arranged in accordance with an alphabetical order.
К сведению : Следует в алфавитном порядке

* * *

Bilimsel Eksen Dergisi'ne, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı abonedir.

•

Ministry of Turkish republic Culture and Tourism is a subscriber to Scientific Axis Magazine

•

Министерство Культуры и Туризма Республики Турция является абонементом на журнал «Bilimsel Eksen» («Научный Меридиан»)

İÇİNDEKİLER/ CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Editörden

From Editor

От Редактора

Hayrettin İvgin-Prof. Dr. Erdoğan Altınkaynak 7

Atatürk'ün Dostu İbrahim Ebilov: Azerbaycan'ın Türkiye'de İlk Büyükelçisi

Ataturk's Friend Ibrahim Abilov: The First Plenipotentiary Ambassador Of Azerbaijan In Turkey

Ибрагим Эбиров-Друг Атамюрка: Первый Посол Азербайджана В Турции

Prof. Dr. Ebulfaz Amanoğlu 9

“Borçalı”nın Ünlü Ozan-Şairi Novruz Təhləlinin Yaradıcılığında Bəzi

Etnoqrafik Məsələlər Haqqında

Borçalı'nın Ünlü Ozan-Şairi Novruz Tehleli'nin Eserlerinde Bazı Etnoğrafik Meseleler Hakkında

On Some Ethnographic Issues In The Creativity Of Famous Borchaly Poet-Ozan Novruz Tahlali

О Некоторых Этнографических Вопросах В Творчестве Известного Борчалинского Поэта-Озана Новруза Тахлали

Prof. Dr. Əsəd Əliyev 16

Yada Taşıyla İlgili Yeni Bilgiler

New Determination About ya da Stone/Tashy (Originator Stone Or Rain Stone)

Новая Информация О Дождевом Магическом Камне

Prof. Dr. Ali Berat Alptekin- Dr. Mehmet Alptekin 22

Qayğısız Abdalın “Vücutnamə”sində Ontoloji Məsələləri

Kaygusuz Abdal'ın “Vücutnâme”sinde Ontoloji Sorunları

The Ontology Problems On Kaygusuz Abdal's “Vücutnâme”

Онтологические Вопросы В Произведении Кайгысыза Абдала “Вюджюднаме”

Doç. Dr. Elmira Memmedova Kekeç 31

Dr. Hamit Zübeyr Koşay'ın “Folklor Açık-Hava Müzeleri” Kurulması İçin

Yaptığı Çalışmalar

Dr. Hamit Zübeyr Koşay's Work To Establish The “Folklore Open Air Museums”

Усилия Доктора Хамида Зюбеир Коша Для Создания “Фолклорных Музеев

Под Открытым Небом”

Hayrettin İvgin 45

Düzce ve Yakın Çevresi Halk İnançları Kültüründe Atlı Göçebe Bozkır Medeniyetinin İzleri <i>The Traces Of Equestrian Nomadic Steppe Folk Beliefs Culture In Düzce And Its Around</i> <i>Следы Цивилизации Конных Степных Кочевников В Народных Верованиях Жителей Дюздже И Прилегающих Регионов</i> Dr. Yaşar Kalafat	54
Şah İsmayıl Xətəinin Dünya Dövləti Anlayışında Sufizmin Rolu <i>Şah İsmayıl Hətayi'nin Dünya Devleti Anlayışında Sufizmin Rolü</i> <i>On The Role Of Sufism In Shah Ismail Khatai Understanding The State Of The World</i> <i>О Роли Суфизма В Понимании Шахом Исмаилом Хатаи Мирового Государства</i> Dilaver Azimli	65
Azerbaycan Sanatında Gerçekçi Tezgah Ressamlığının Banisi Behruz Kengerli <i>Founder Of Realist Bench Painting In Azerbaijan Art</i> <i>Художественный Реализм В Азербайджанском Искусстве</i> Leman Memmedova	72
Türkiye’de (Zonguldak İli Ereğli İlçesinde) Elpek Dokuma Türleri <i>Kind Of Weaving Elpek (In Town Ereğli In City Zonguldak) In Turkey</i> <i>Виды Вязания Ткани “Элпек” В Районе Эрегли Зонгулдагского Крайя Турции</i> Nuran Baygül	80
Yabancı Dil Olarak Almanca Öğretiminde Ders Kitapları Sorunsalı <i>The Problematic Of Course Book In German As A Foreign Language Teaching</i> <i>Некоторые Вопросы В Рекомендациях Учебных Изданий По Изучению Иностранного Языка: Немецкий Язык</i> Yrd. Doç. Dr. Bora Başaran	93

EDİTÖRDEN

Saygıdeğer Okuyucularımız,

Bilimsel Eksen dergisinin bu 18. sayısıyla 6. yılı bitirmiş bulunuyoruz. Bilindiği gibi dergimiz 4 aylık periyoda sahiptir. Yılda üç sayı çıkmaktadır. Daha nice altı yıllara kavuşmak umudunu taşıyoruz.

Bu sayımızda 10 adet değerli yazıyla okuyucumuzun karşısına çıkıyoruz. Yazıları web sitesinden takip edebilir ve hattâ indirebilirsiniz.

Yazarlarımızdan ve bilim insanlarından gönderecekleri yazılarını, dergimizin sonunda verdiğimiz Yayın İlkelerine göre hazırlamalarını ve bize öyle göndermelerini istirham ediyoruz.

Dergimizin bilim dünyasına hayırlı olmasını diliyor, çalışmalarınızda kolaylıklar ve başarılar diliyoruz.

Hayrettin İVGİN

Editör

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Editör

FROM THE EDITOR

Esteemed Readers,

We have completed the 6th year with the 18th edition of the Scientific Axis magazine. As it is known, our magazine has a 4 month period. In every year 3 issue are published. We sincerely hope to be able to reach many more six years.

In this issue, we publish 10 valuable writings. You can follow the writings on website and you can also download them too.

We ask gently to our authors (writers) and scientists who want to send them writings (articles) to our magazine to send them according to the Principles of Broadcasting that we explain at the end of the magazine.

We wish that our magazine be beneficial to the world of science and we also wish you success and amenities on your work.

Hayrettin İVGİN

Editor

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Editor

ОТ РЕДАКТОРА

Уважаемый читатель,

Перед Вами 18-й номер журнала “Научный меридиан”. Этим номером закончили 6-ой год нашего существования. Как Вам известно, наш журнал является ежеквартальным. Планируется дальнейшее продолжение выпуска данного журнала.

В 18-ом номере журнала опубликовано 10 важных по своему существу статьи. Для читателей они доступны на нашей web странице и возможно их распечатание.

Авторам и специалистам просим присылать статьи в соответствии требованиям издания.

Надеемся, что наш журнал принесёт пользу научному обществу. Желаем успехов в Вашей научной работе.

Хайреттин Ивгин

Редактор

Професор Эрдоган Алтынкайнак

Редактор

**ATATÜRKÜN DOSTU İBRAHİM EBİLOV :
AZERBAIJAN'IN TÜRKİYE'DE İLK BÜYÜKELÇİSİ**

**ATATURK'S FRIEND İBRAHİM ABİLOV: THE FIRST PLE-
NIPO TENTIARY AMBASSADOR OF
AZERBAIJAN IN TURKEY**

**İБРАГІМ ЭБІЛОВ-ДРУГ АТАТЮРКА:
ПЕРВЫЙ ПОСОЛ АЗЕРБАЙДЖАНА В ТУРЦИИ**

Prof. Dr. Ebulfaz AMANOĞLU*

Öz

Azerbaycan ve Türkiye iki devlet bir millet olarak nitelendirilmektedir. Dost ve kardeş Türkiye devleti XX yüzyıl başlarından itibaren devlet düzeyinde bile her zaman Azerbaycanın yanında olmuş, ona destekte bulunmuştur. Bu bağlamda 1920'de TBMM Hükümeti Baküde temsilcilik açmış, Azerbaycan ise buna karşılık 1922'de Ankara'ya temsilci gönderebilmiş ve Türkiye'ye ilk Azerbaycan temsilcisi de İbrahim Ebilov atanmıştır. Mektelede İbrahim Ebilovun temsilcilik faaliyetleri, Mustafa Kemal Paşayla ilişkileri ayrıntılı şekilde ele alınmıştır

Anahtar Kelimeler: İbrahim Ebilov, elçi, Azerbaycan, Türkiye.

Abstract

Azerbaijan and Turkey are called as two states and one nation. From the beginning of the XX century friend and brother Turkey always been together with Azerbaijan and has been supporter to him. Due to this in 1920 year The Great National Assembly of Turkey has opened representation in Baki, result of this fact in 1922 year Azerbaijan has sent his ambassador to Ankara and Ibrahim Abilov have been appointed as the first ambassador. In the article the author widely investigated Ibrahim Abilov's ambassador activity in Turkey and his relations with Mustafa Kamal Pasha.

Keywords: İbrahim Abilov, ambassador, Azerbaijan, Turkey

* Azerbaycan Millî İlimler Akademisi (AMEA) Nahçıvan Bölmesi Kültür- Dil ve Edebiyat Enstitüsü Başkanı. Nahçıvan/AZERBAIJAN

(ebulfazamanoglu@yahoo.com)

1920 senesi 23 Nisanında Ankarada TBMM ilk toplantısı yapılmış, Milli hükümet oluşturulmuş, aynı zamanda Azerbaycanda bolşevikler hakimiyeti ele geçirmiş, Moskovaya bağlı yerli hükümet meydana çıkmıştı. Bu hükümetin başına formalite olsa da bir türk seçkin devlet adamı, hekim, yazar Neriman Nerimanov getirilmişti. Yeni kurulan Ankara hükümeti Rusya ile ilişkilere büyük önem vermekteydi. Türkiye-Rusya ilişkilerinde Azerbaycan, Bakü önemli yer tutmaktaydı. Bu nedenle Baküde temsilciliğin açılması çok gerekliydi. TBMM hukumeti önce bu ilişkileri şahıs ve teşkilatlar aracılığıyla hayata geçiriyordu. Ama hukumet dış ilişkilerini devlet yapısı içerisinde oluşturmak için harekete geçti. İşte bu nedenle 1920 yılı 12 Ağustos 1920 tarihli kararnameyle yazar Memduh Şevket Esendal ASSC nezdinde Türkiye temsilcisi olarak atandı, Bakü'e geldi ve bu görevi 1924 yılına kadar sürdürdü(6,s.84).

Bakü ve Ankara arasında ilişkilerin gelişmesinde Memduh Şevket bey büyük katkılarda bulunmuşdu. Aynı şekilde Azerbaycanın da Türkiye ile ilişkileri daha canlı şekilde tutmak için bir temsilciye büyük ihtiyacı var idi. Azerbaycan bu meseleyi ancak 1921 yılında halletti. N.Nerimanov bu göreve İbrahim Ebilovun atanmasını tavsiye etti. Temmuz ayında tam yetkili temsilci olarak atanmış İ.Ebilovun tertiplediği 28 kişilik kadroyu 4 Ağustos tarihinde Halk Dış işleri Komiseri Mirza Davut Hüseyinovun onayına sundu.

Kimdir İbrahim Ebilov?

Azerbaycanın devletçilik tarihinde kendineözüğü iz bırakmış devlet adamları sırasında İbrahim Ebilovun da adı var. Azerbaycan Sovyet Cumhuriyetinin Türkiye-de ilk büyük elçisi olmuş İbrahim Ebilov 1881 yılında Nahçıvanın Ordubad ilçesinde dünyaya gelmiştir. Mehemed Tağı Sidqinin Ordubadda "Ahter" mektebinde okumuş, babasının vefatından sonra ailesinin geçimini sağlamak için tahsilini yarım bırakarak 1903 yılından itibaren Petrovsk- Portda (şimdiki Mahaçkala) ve Baküde işçilik yapmıştır, devrimci harekate katılarak, ilk Azerbaycan sosyal-demokrat teşkilatı "Hümmet"in üyesi gibi faaliyet göstermiştir. 1907 yılında Bakü Hazar Ticaret donanması denizçilerinin grevinin teşkilatçılarından olmuştur. 1908 yılında Güney Kafkasya ve Güney Azerbaycanda iranlı emekçiler arasında inkilabi çalışmalar yapan "İctimaiyyun- Amiyyun" ("Mücahid") sosyal-demokrat teşkilatının başkanı Neriman Nerimanovun talimatıyla İrana gönderilmiş. 1909 yılında Baküye dönen Ebilov 1912 yılında basılan "Bakü hayatı" gazetesinde redaktor vazifesinde çalışmıştır.

Çarlık hükumeti tarafından defalarca tutuklanan İbrahim Ebilov Tifliste menşevik "Hümmet" teşkilatının seçkin adamlarından biri gibi faaliyet göstermiştir. 1918 yılının soonlarında Baküye gelen Ebilov Azerbaycan Halk Cümhuriyeti parlamentine üye seçilmiş ve onun sosyalist fraksiyasına başkanlık yapmıştır. 1920 yılında Bakü menşeviklerinin organı olan "İskra" gazetesinin redaktoru idi. 1920 yılında Azerbaycanda Sovyet hakimiyeti kurulduktan sonra Azerbaycan SSC iç işleri bakanının yardımcısı atanmış, Şark halklarının Baküde çağrılan birinci kurul-tayında Şark Halkları Tebliğat ve Teşvikat Şurasının katibi seçilmiştir. 1921 yılı

Haziranında Azerbaycan nümâyende heyetinin terkinde Kommunist İnternasyonalının üçüncü kongresine katılmıştır.

Belli olduğu üzere İbrahim Ebilovun temsilçiliyi döneminde Anadolu da durum oldukça kötüydü. Yunan ordusu ilerlemekte, Türk Ordusu geri çekilmekteydi. Hatta TBMM-nin Ankaradan taşınması da gündemdeydi. Ankaraya gitmek için Tiflise gelen İbrahim Ebilov ve heyeti burada bir süre bekletildi. Çünkü Azerbaycan hükümeti onu Kars konfransına Behbud Şahtatinski ile birlikte delege olarak göndermek istiyordu. Bu zaman Nerimanov Tiflise gelmiş, konu görüşülmüş, İ.Ebilovun bur an önce Ankaraya gitmesi kararlaştırılmıştı. Bunun üzerine İ.Ebilov ve arkadaşları Batuma geldi. Burada yunanlılar üzerinde Türk ordusunun zafer haberini alıp çok duyğulanmış ve Atatürke tebrik telegrafı çekmişti. 21 Eylül sabahı İtalyan bandıralı Remo gemisiyle Batumdan ayrılıp ertesi sabah Trabzon limanına ulaşmışlardı(3,s.179-181) .İ.Ebilov Giresun, Samsun güzergahıyla 11 Ekimde temsilcilik elemanlarının bir kısmıyla birlikte Ankaraya geldi.

Temsilciliğin yerleşmesi konusunda bir süre sıkıntı yaşayan Ebilovun çabaları sonuç verdi, nihayet Ankara Cebeci semtinde bir temsilcilik binası ayarlandı. 14 Ekim tarihinde Atatürke itimatnamesini sundu. Temsilcilik binasının açılışı 18 Kasım tarihinde yapıldı. Azerbaycan bayrağı yapılan büyük bir merasimle Ebilovun ricası üzerine TBMM reisi ve başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından göklere çekildi. Bu merasimde Paşa hazretleri şöyle buyurmuştu:

”Aziz arkadaşımız Abilof hazretleri!

Bugün Azerbaycanın istiklalini temsil eden sancağı çekerken ellerimin bir takım hissiyyat ve teessürat ile müteharrik olduğunu duyuyorum, filhakika sancağı çeken benim ellerimdi. Fakat ellerimi tahrik eden bugünkü bayramda manen müşterek olan bütün Türkiye halkının hakiki ve samimi kardeşlik hissiyatı idi.

Sefir hazretleri!

Azerbaycan sancağının Türkiye sancağının yanında Türkiye semasında temevvücünü görmek bütün milletimiz için büyük bir bayramdır. Bize böyle bir bayram günü yaşattığınızdan dolayı samimi teşekküratımı tekrar ederim”(1, s.23-24).

İbrahim Ebilov bu tören sonrası büyük bir ziyafet vermiş ve bu sırada Azerbaycan-Türkiye dostluğunun işareti olarak TBMM-ye ve Mustafa Kemal Paşaya Azerbaycan hükümeti ve halkı adına çeşitli hediyeler takdim etmiştir. Bu hediyeler arasında “Azerbaycan işçi ve köylü hükümetinden Türk devriminin kahramanı Mustafa Kemal Paşaya” yazısı bulunan altın bir Kafkas kaması da bulunuyordu(5, s.84).

İbrahim Ebilov Türkiyede bulunduğu ilk günlerde yaptığı gözlemler sonucunda ticari ve siyasi sebeplerden dolayı acil olarak Trabzon ve Samsunda birer konsolosluk açılmasını ASSC Halk Dışişleri Komiseri M.D.Nüseyinova teklif etmişti. Ebilovun bu raporları etkili olmuş ve Azerbaycan Sovyet hükümeti 1922 baharında birer konsolosluk açmaya karar vermiştir. Trabzon konsolosluğuna da Azerbaycanın Ankara temsilciliğinin sekreteri Mirza Davud Resulzade atanmıştır. Resulzade

kadrosunu oluşturmak, gerekli döküman ve maddi gereksinimleri sağlamak amacıyla Şubat 1922'de Ankaradan Baküye gitmiştir(3, s.199).

Ebilov Ankaraya geldiği ilk günden beri Sovyet Türkiye dostluğunu pekiştirmek yolunda var gücüyle çaba göstermekteydi. Bu arada Azerbaycan Halk Komiserleri konseyi Başkanı Nerminanov da Ebilova bir mektup yazmış, Türkiye'nin geleceğinin Sovyetlerle yakın dostluk kurmasına bağlı olduğunun Mustafa Kemal ve Hükümetine anlatılmasını ve Batı ile anlaşma siyasetinden uzak durulması yönünde telkinde bulunmasını istemiştir. Sovyet-Türkiye ilişkilerinin geliştirilmesinde 1 100 000 altın rublenin yardım olarak Ankaraya getiren Ukayna silahlı kuvvetleri başkomutanı M. Frunzenin büyük katkısı oldu.İlişkilerde ortaya çıkan sorunları çözmek, yeniden karşılıklı güven ortamını oluşturmak ve şüpheleri ortadan kaldırmak gerekmektedir. Bu nedenle Ankarada Mustafa Kemal Paşa ile M.Frunze ve İbrahim Ebilov arasında bir çok görüşme yapılmış ve ilişkilerdeki sorunlar tartışılmıştı. Yapılan görüşmelerde M.Frunze Türk-Sovyet dostluğunun geliştirilmesi ve Türkiye'nin emperyalist işgalinden kurtarılabilmesi için Sovyet Rusyanın her türlü yardımı TBMM hükümetine yapması gerektiği kanaatine varmış, bu konuda MUSTAFA Kemal Paşaya söz verdiği gibi, Moskovaya döndüğünde bu sözünü yerine getirebilmek için büyük çaba göstermiştir.Nitekim onun çabaları sonucu Moskova konferansında vaat edilen 10 milyon altın rublenin 3,5 molyon rublesi 3 Mayıs 1922'de, Ankara TBMM-e teslim edilmiş, bunun yanısıra silah, cephane, çeşitli donanım ve ilaç gibi yardımların artırılarak yapılmasında da önemli katkıda bulunmuştur(4,s.58).

M.Frunzenin Ankarada yaptığı temas ve görüşmelerde İ.Ebilovun daima onun yanında bulunması dikkat çekicidir. Mustafa Kemal Paşa ile yapılan bütün görüşmelerde Ebilov da yer almış ve görüşmelerin tutanaklarını ve kendi düşüncelerini Azerbaycan Dış İşleri Komiserliğine günü gününe yazdığı raporlarla bildirmiştir.

Bilindiği üzere Kars antlaşması 13 Ekim 1921 tarihinde imzalanmış, ama bu antlaşmanın onaylanması sorun haline gelmişti. TBMM hükümeti bu antlaşmayı her üç devletin ayrı ayrılıkta imzalamasını kendi çıkarları açısından çok önemli görmekteydi. TBMM hükümeti Ermenistanla barış antlaşması yaptığını, Ermeni sorunun bu antlaşmalarla Ermenistan tarafından da kabul edildiğini İtilaf devletlerine göstermek ve bu konuda İtilaf Devletlerinin savunduğu Sevr hükümlerinin bir anlamı kalmadığını ortaya koymak düşüncesindeydi. Ama Zakfederasyonun oluşmasıyla bu antlaşmanın onaylanması isteği tehlikeye girmişti. Yusuf Kemal bey bu kaygılarını İbrahim Eblova iletmiş, bu işin bir an önce gerçekleştirilmesi konusunda yardımcı olmasını istemişti. Yusuf Kemal beyin ikna etmesinden sonra İ.Ebilov bu konuyu bizzat N.Nerimanov ile görüşeceğini ve antlaşmanın onaylanmasının Türkiye'nin istediği şekilde çözümlenmesi için çalışmasını rica edeceğini bildirmişti (3,s.128). TBMM hükümetinin ısrarlı tutumu ve Azerbaycan temsilcisi İ.Ebilov ve N.Nerimanovun da katkılarıyla ve elbette ki Sovyet Rusya hükümetinin onayıyla Kars antlaşmasının onaylanması sorununun Türkiye'nin istediği şekilde çözümlendiği görülmektedir. Bu dönemde İtilaf devletlerinin Türkiye'ye karşı tavrını yumşatmak için Ankara bazı adımlar atmayı

düşünüyordu. İ.Ebilov bunu iyi anlıyordu ve Batı devletlerinin yeni politikalarının ilk hedefinin Türk-Sovyet yakınlaşmasının önüne geçmek olduğunu biliyordu. Batı devletleri Yunanlar konusunda Türkiye'ye mütarike teklif etmişler, ama Türkiye bu teklifi kabul etmemişti. Bu nedenle savaş hazırlığına hız verilmişti. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa Batı cephesine gitmiş, Ordunun hazırlıklarıyla ilgilenmiştir. Mustafa KEMAL PAŞA cepheye gitmeden önce Azerbaycan temsilcisi İ.Ebilov ve Sovyet Rusya elçisi S.Aralovla görüşmüştü. İ.Ebilov mart 1922'de Azerbaycan Dış işleri komiseri M.Hüseynova gönderdiği raporda şöyle demektedir: "Dün MUSTAFA KEMAL PAŞA ile görüştüm. MUSTAFA KEMAL PAŞA ordunun hazırlık çalışmalarını bizzat yönetmek için bir buçuk aylığına cepheye gideceğini söyledi. Onun söylediklerinden Türkler için hayati anlam taşıyan anların geldiği anlaşılmaktadır. Yoldaş Frunze Türkiye'yi ziyareti esnasında Türkiye hükümetine Moskovaya döner dönmez para ve tehzizatın bir an evvel gönderilmesine dair en acil çalışmaları yapacağına söz vermişti. Ancak şimdiye kadar yardım ile ilgili hiç bir haber alınamadı. Türklerin İngilterenin yardımları sayesinde güçlenmiş olan Yunanlılar karşısında dayanmaları zor olacaktır. Bundan dolayı Türkleri Fransa veya her hangi bir güçlü devletin kollarına bırakmamamız için onlara acil yardım etmeliyiz. Polonyalılar tarafından baharda bize karşı yapılabilecek saldırılara ve Antantanın plan ve yardımları ile güçlenen İnkılap karşıtlarının bize ani bir darbe vurmak yönündeki faaliyetlerine karşı hazırlıklı olmalıyız. Bunun yanı sıra gücümüzün ve imkanlarımızın çerçevesinde Türklere acil yardımlarda bulunmalıyız. Bunun için gerekenin yapılmasını rica ederim".

Bu bilgilerden MUSTAFA KEMAL PAŞA Batı cephesine hareket öncesi gerek Aralov ve gerekse Ebilovla yardım konusunda görüştüğü ve onlardan bir an önce hükümetlerine yardım konusu ile ilgili girişimlerde bulunmalarını istediği anlaşılmaktadır.

Ebilov özellikle Türk ordusunun subaylarının büyük bir iman içerisinde olduklarını, İtilaf Devletlerinin mütarike teklifiyle ilgili sorduğu sorulara, bunların mütarikenin ancak Yunanlıların bütün Anadoluyu boşaltmasıyla olabileceği cevabını verdiklerini vurgulamaktadır.

Yardım konusunu gerçekleştirmek için Ebilov ve Aralov Paşayı cephede ziyaret etmek istemişlerdi. Mustafa Kemal Paşa Ebilov ve Aralovun bu isteklerini Türkiye açısından bir fırsat olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa bu ziyaretler için özel hazırlıklar yaptırmış, Sovyet temsilciliklerini etkilemek ve onların vasıtasıyla Sovyet yardımının acil olarak teminini sağlamak amacıyla gereken bütün önlemleri almıştı(3,s.258).

Sovyet temsilcisi Aralov yollarda uzunluğu 1 kilometreyi aşan deve kervanlarına rastladıklarını, uzun bir iple birbirine bağlanmış develerin cepheye küfelerle mermi taşıdıklarını yazmakta ve Mustafa Kemal Paşa kendisine şunları söylediğini belirtmektedir: MUSTAFA KEMAL PAŞA: işte bizim askeri taşıt araçlarımız dedi.Yunanlıların tam tersi...İngilizler onları gerekli olan bütün askeri taşıt araçları ile donatıyorlar. Ama yine de biz onları yeniyoruz ve yeneceğiz(2,s.87).

MUSTAFA KEMAL PAŞA seyahatin ilk gününden itibaren Sovyet heyetinin her yerde en iyi şekilde karşılanması ve ağırlanmasını sağlamış, onları etkileyebilmek için her şeyi yapmıştı. Nihayet gezinin sonunda Aralov ve Ebilova Frunzenin Ankara'da iken vaat ettiği teçhizat ve paranın bir an önce gönderilmesi için hükümetleriyle görüşmelerini rica etti. Cephe ziyaretinde temel amaç Azerbaycan ve Sovyet Rusya temsilcilerini etkilemektir. Bu nedenle ihtiyaçlar gösterilmiş, İhtilaf devletlerinin yardım ettiği Yunanlılara karşı galip gelmek için eksikliklerinin giderilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca İtilaf devletlerinin mütarike tekliflerinin Türkiye'nin mali olarak büyük sıkıntı çekmesinden dolayı TBMM hükümeti içerisinde dahi İtilaf devletlerinin tekliflerini kabul etme eğilimlerine yol açtığı gibi bir imaj verilmeğe çalışılmıştır..Eğer Sovyet Rusya ve Azerbaycan Türkiye'ye yardımcı olmazlarsa, bu tarz düşüncelerin sayısının artabileceği gösterilmeğe gayret edilmiştir (3, s.263).

On gün süren bu gezi sonunda(6 Nisan 1922) Mustafa Kemal Paşa İbrahim Ebilov ve Aralovun bu ziyaretlerinden dolayı teşekkür etmiş, onları Konyadan bizzat kendisi uğurlama töreni ile yola çıkarmıştır. Her iki taraf için bu gezi çok yararlı olmuştur.

12 mart 1922 tarihinde Azerbaycan, Gürcüstan ve Ermenistan Sovyet Cumhuriyetleri yürütme komiteleri arasında Tifliste yapılan olağanüstü konferansta imzaladıkları birlik antlaşmasıyla Güney Kafkasya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti kuruldu. Bu birleşmeden sonra Azerbaycanın Türkiye'de bulunan temsilciliğinin de bu yeni yapılanmaya uygunlaştırılması gerekmektedir. İ.Ebilovun Türkiye'de kalması Azerbaycan Kommunist Partisi Başkanlık Kurulunca kararlaştırılmıştı. Çünkü İ.Ebilov siyasi ve bürokratik çevrelerde önemli ilişkiler kurmuş ve Sovyet Rusya Elçilikleri ile koordineli bir biçimde çalışmalar yürütmüş ve en önemlisi Mustafa Kemal Paşa ile büyük bir dostluk kurmuştu. Bunun için ilişkilerin oldukça iyi olduğu bir dönemde İ.Ebilovu Türkiye'den geri çağırmak akılcı siyaset olmazdı. Bu mesele Zakfederasyonun 25 Eylül 1922 tarihinde yaptığı toplantıda çözüm yoluna kavuştu. Bu toplantıda İ.Ebilovun Türkiye'de çalışmalarının takdir edilmesi benimsenerek, Türkiye ile daha sık dostluk ilişkilerinin kurulması için daha çok çaba gösterilmesi konusu üzerinde durulmuş ve İ.Ebilov Zakfederasyonun Türkiye'deki temsilcisi olarak tayin edilmesine karar verilmiştir. Ayrıca Gürcüstan ve Ermenistan temsilcilerinin İ.Ebilov heyetin müşavir olarak atanması ve Ankara temsilciliğinin para ve enformasyon konusunda takviye edilmesi karar altına alınmıştır (3, s.269).

Bundan sonra Sovyet Rusyanın Türkiye ile dostluk ilişkilerine girerek Türk bağımsızlık hareketine destek vermesi şüphesiz Azerbaycan sovyet hükümetini Türkiye ile ilişkilerinde rahatlatmıştır. Çünkü Azerbaycan halkı doğal olarak aynı ırktan geldiği, aynı dili konuştuğu ve aynı kültürü paylaştığı Türkiye türklerine büyük bir sevgi ve kardeşlik duygusuyla doluydu. Bu bağlamda İ.Ebilovun büyük katkıları oldu. Şunu da belirtelim ki, 1922 Eylül ayından sonra İ.Ebilovun yetkilerinin artırılması, temsilcilikte gürcü ve ermeni müşavirin de yer alması Ebilovu çekemiyenlerde kıcık yaratmıştı, onlar Ebilova karşı karalama

kampanyasını genişletmeğe başlamışlardı. Bu alanda Ermeni basın organları özellikle çok çaba göstermekteydi. Mesela, İstanbulda çıkan ermenice “Cağadamard” gazetesi bu konuda daha çok canfeşanlık yapmaktaydı. Peyami-sabah gazetesi bu gazetesinin bilgisine dayanarak Ebilov güya Rusyaya karşı faaliyette bulunduğuna göre geri çağırılmıştır diye yazmıştır. Ama bu haber gerçeği yansıtmıyordu(9).

1922 yılı son baharından itibaren İ.Ebilovun ermeni müşaviri Sovyet Rusya Ankara temsilcisi Aralovun arasını açmaya çaba gösteriyordu. Bu çabalar büyük ihtimalle İzmir İktisat kongresi zamanı(Şubat 1923) doruk noktasına ulaşmıştır.

İktisat kongresi için önceden uzun süre hazırlıklar yapılmış, MUSTAFA KEMAL PAŞA Azerbaycanın yetkili temsilcisi İ.Ebilovu ve Sovyet Rusya temsilcisi Aralovu kongreye özel olarak davet etmiş ve kongrede birer konuşma yapmalarını rica etmiştir.

Güney Kasfkasya temsilcisi İbrahim Ebilov kongrede konuşma yapmış, gece aniden kendini kötü hiss etmiş ve üç gün sonra 23 Şubat sabah saat 6-da vefat etmiştir.

Kitabımızda bütün bu konular ayrıntılı şekilde anlatılmıştır (8).

KAYNAKÇA

1. Atatürkün Söylev ve Demeçleri, II, 4. Baskı, Ankara, 1989, s.23-24.
2. Aralov S.İ. Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları, çev. Hasan Ali Ediz, Ankara, 1986.
3. Aslan Betül, Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Ebilov (1920-1923), İstanbul, Kaynak yay, 2004
4. Aslan Yavuz, Mustafa Kemal -M.Frunze Görüşmeleri, İstanbul, 2002
5. Bagirov Y.A. İz istorii Sovyetsko-turetskix otnoşeniy(1920-1922), Bakü, 1965
6. Bilal Şimşir N. Bizim Diplomatlar, İstanbul, 1996
7. Cebiyeva S. Selahiyetli Sefir, Bakü, 2015
8. Ebulfez Quliyev (Amanoglu), Akif Ahundov. Gazi Mustafa Kemalın Dostu. Bakü: AzAtaM, 2008; Ebulfez Quliyev (Amanoglu), Akif Ahundov; Mustafa Kemalın Dostu: İbrahim Ebilov, Ankara: Kültür Ajans Yayınları, 2013
9. Peyami Sabah, 26 Mayıs 1922

**“BORÇALI”NIN ÜNLÜ OZAN-ŞAİRİ NOVRUZ TƏHLƏLİNİN
YARADICILIĞINDA BƏZİ ETNOQRAFİK
MƏSƏLƏLƏR HAQQINDA**

**BORÇALI’NIN ÜNLÜ OZAN-ŞAİRİ NOVRUZ TEHLƏLİ’NİN
ESERLERİNDE BAZI ETNOĞRAFİK MESELELER HAKKINDA**

**ON SOME ETHNOGRAPHIC ISSUES IN THE CREATIVITY OF
FAMOUS BORCHALY POET-OZAN NOVRUZ TAHLALI**

**О НЕКОТОРЫХ ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ ВОПРОСАХ В
ТВОРЧЕСТВЕ ИЗВЕСТНОГО БОРЧАЛИНСКОГО
ПОЭТА-ОЗАНА НОВРУЗА ТАХЛАЛИ**

Prof. Dr. Əsəd ƏLİYEV*

Öz

Bu makale, Türk Dünyası’nın önemli şair-ozanı Tahlalı Novruz’un şiirleri ile bazı etnoğrafik konulara ışık tutmak üzere yazılmıştır. Bu bağlamda, maddî ve manevî kültür, ekonomik hayat, aile hayatı, gelenek ve göreneklerimize dikkat çekilmiş ve bunların analizi yapılmıştır.

Bu çalışmada aynı zamanda hayır duaları şükranlar, lütuflar ve lanetletirilmiş, şairin dine olan tavrı ortaya konulmuş ve mezar ayinleri ile ilgili etnografik bilgiler belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gürcistan, Tahlalı Novruz, şair-ozan, şiirler, etnoğrafi

Summary

This article is devoted to the lighting some ethnographic issues, reflected in the poems of the famous poet-ozan Tahlalı Novruz of the Turkic world. Here is drawn

* AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun Aparıcı Elmi İşçisi, Tarix Üzrə Fəlsəfə Doktoru. Bakı/AZERBAIJAN

Leading Researcher of the Institute of Archaeology and Ethnography of the Azerbaijan National Academy of Sciences, PhD in History

Асад Алиев Ведущий научный сотрудник Института Археологии и Этнографии НАНА, доктор философии по истории

attention to the poetic information related to the material and spiritual culture, economic life, family life, customs and traditions of our people and is made an attempt to analyse them.

In this work it is also investigated blessing and curses, is revealed the poet's attitude to religion, is marked ethnographic information related to funerary rites.

Keywords: Georgia, Tahlali Novruz, the poet-ozan, poems, ethnography

Резюме

Данная статья посвящена освещению некоторых этнографических вопросов, отраженных в стихах известного поэта-озана тюркского мира Тахлали Новруза. Здесь обращается внимание на (поэтические) сведения, связанные с материальной и духовной культурой, хозяйственной жизнью, семейным бытом, обычаями и обрядами нашего народа, делается попытка их анализа.

В работе также прослеживаются благопожелания и заклинания, раскрывается отношение поэта к религии, отмечаются этнографические сведения, связанные с погребальной обрядностью.

Ключевые слова: Грузия, Тахлали Новруз, поэт-озан, стихи, этнография

Gürcüstan azərbaycanlılarının maddi-mədəni irsinin tarixi-etnoqrafik yöndən araşdırılması Azərbaycan etnoqrafiya elminin qarşısında duran ümdə məsələlərdəndir. Bu problemin öyrənilməsində digər mənbələrlə yanaşı, xalqımızın maddi və mədəni mədəniyyətini, təsərrüfat həyatını, ailə məişətini, adət-ənənəni özündə əks etdirən klassik şair və yazıçılarımızın əsərləri də mühüm rol oynayır. Belə ozan-şairlərdən biri sağlığında və ölümündən sonra şeirləri dillər əzbəri olan azman söz adamı Təhləli Novruzdur. O, 1912-ci ilin 22 martında keçmiş Tiflis quberniyasının Qarayazı mahalının Qaratəhlə kəndində anadan olmuşdur. Ozan-şair "Sorağındayam" adlı divanisində özünü belə təqdim edirdi:

*Tiflis mənim uyezdindir,
Qarayazı mahalım.
Elim Təhlə diyarıdı,
Nəzmi-şeyr xəyalım.
Öz adımdı Şair Novruz,
Alməmmətdi binalım.
Xəbər alsan məkanımı,
Dükən bucağındayam (1, 17).*

Güclü təbi, fitri istedadı ilə tay-tuşlarından seçilən Novruz erkən yaşlarından yaradıcılığa başlamış, aşiq şeirinin müxtəlif formalarında yazıb-yaratmışdır. Ozan-şair şifahi söz sənətinin saysız-hesabsız nümunələrini, aşıqların dastan və qoşmalarını əzbər bilmiş, həmçinin aşiq havalarını sazda çox məharətlə səsləndirmişdir. Necə deyərlər, "Türk ozan –aşiq sənətinin dev ocaqlarından

birində “xəmiri yoğrulub, kündəsi tutulan” Novruz dədəmiz on bir simli, min bir sirli tavar sazımızın ustadlar sayağı dilini bilib dilləndirsə də aşılıq eləməyib, aşılıq eləyib... Haqq aşılıqı səbəbindəndir ki, bu azman söz adamının duasal qoşqularını böyük bir coğrafi yörənin (Qarayazı, Borçalı, Göyçə, Qars, Təbriz, Gəncə, Qazax, Tovuz, Qaraçöp) salğarlı yanşaqaları yola verdikləri törənlərimizin şirgəsinə çeviriblər” (1, 10).

Borçalı aşiq məktəbinin inkişafında digər urvatlı saz-söz adamları ilə birgə Təhləli Novruzun böyük xidmətləri olmuşdur (2, 12). Ustad Aşiq Əmrəhin “Xəstə Qasımın yadigarı”, Xındı Məmmədin “aşıqların ustadı”, Xalq şairi Osman Sarıvəllinin “haqq vergili şair” (1, 227, 229, 254) adlandırdıqları Təhləli ozandan bizə xeyli sayda divani, təcnis, qoşma, gəraylı, qılfbənd, müxəmməs, bağlama, deyişmə, həmçinin “Sam şahzadəsi” və “Zərqam şah” dastanları qalmışdır. Onun “Sam şahzadəsi” dastanı 1972-ci ildə (təkrarənəşr) “Elm” nəşriyyatının buraxdığı “Azərbaycan xalq dastanları” seriyasının beşinci cildinə daxil edilmiş, “Zərqam şah” dastanı isə şairin 1991-ci ildə Tiflisdə çapdan çıxmış “Təzə bayram günləri” adlı şeir kitabına salınmışdır. Bununla belə, şairin 2003-cü ildə Bakıda “Dağlar, əyil, yar görünsün...” adda yeni şeirlər kitabı da işıq üzü görmüşdür.

Təhləli Novruzun şeirləri etnoqrafik materiallarla zəngindir. Gürcüstan azərbaycanlılarının məişət və mədəniyyətinin elə bir sahəsi yoxdur ki, ozan-şairin yaradıcılığından kənarda qalsın.

Etnoqrafik və ədəbiyyat materiallarının sorayına görə, xalqımızın qida rasionunda bitki mənşəli yeməklər üstünlük təşkil etmişdir. Bitki mənşəli yeməklərin hazırlanmasında isə dənli bitkilərdən (buğda, arpa, darı, çovdar, qarğıdalı, çəltik) daha geniş istifadə olunurdu (3, 19). Buraya müxtəlif növ çörək və xəmir xörəkləri daxil idi.

Süfrənin bəzəyi çəltik bitkisindən alınan düyüdən hazırlanan plov (aş) sayılırdı. Xəmir xörəklərindən isə ən mühüm yeri buğda unundan bişirilən “çıxma”, yaxud “yarpaq xəngəli”, “qurutlu xəngəl” tuturdu (4, 99). Bunu ozan-şairin şeirlərindən misal gətirdiyimiz aşağıdakı nümunə də göstərir:

*Təhlənin qonağa çoxdu hörməti,
Plov, çilov, xəngəlidi ləzzəti (1, 154).*

Şeirdəki “plov”, “çilov” ifadəsindən məlum olur ki, bölgədə plovun bir neçə növündən istifadə edilmişdir.

Qurut və yağ-soğança əlavə olunaraq əllə yeyilən xəngələ Azərbaycanda yaşayan ayrım etnik qrupu arasında “əl xəngəli” (5, 248) deyilərdi.

Tarixi-etnoqrafik ədəbiyyat materiallarından məlumdur ki, xalqımızın iqtisadi həyatında əkinçiliklə yanaşı, ta qədimdən maldarlıq təsərrüfatı mühüm əhəmiyyət daşıyırdı (6, 3-57). Məhz mövcud əmil əhalinin ət və süd məhsullarından daha geniş istifadəsinə zəmin yaratmışdır (7, 63). Təhləli Novruzun şeirlərində tez-tez ət və süd məhsullarının adlarının çəkilməsi də buna işarə kimi anlaşılır:

...Küftəsi, kababı, əmliyin əti,
Gəl Novruza bir qonaq ol, Hüseyn (1, 154).

yaxud:

Bir kişinin yoxsa süfrədə nanı,
Olsa da yağ, qaymaq, bal şirin olmaz (1, 86).

Yuxarıdakı nümunədə ozan-şairin çörəklə bağlı bir incə xatırlatması da diqqət çəkir: onun aləmində süfrədəki bütün yeməklərin dadını, ləzzətini nan-çörək təşkil edir, əgər süfrədə bu müqəddəs nemət yoxdursa, deməli, süfrə çox kasıbdır, onun üstünə düzülənlər “quş iliyi, can dərmanı” olsa belə, heç bir əhəmiyyət kəsb etmir. Həm də çörək təkcə insan orqanizminin fizioloji tələbatını ödəmir, habelə onu dərd-bələdan qoruyur. Odur ki, bu inama söykənən ozan-şair “Qovar səndən hər qadanı Əlinlə verdiyin nan” (1, 32) söyləyirdi.

Təhləli Novruzun poeziyasında maddi mədəniyyətimizin tərkib hissəsi olan ənənəvi xalq geyim və bəzəkləri də təsvirini tapmışdır. Xüsusilə qadın geyim dəstləri və bəzəklərinin adları əks olunan nümunələr gen-boladır. Məsələn, zərrin libas, tirmə şal, kətan köynək (1, 100), araqcın, zər-zibə, həmayıl (1, 127), kələğay, cıqqa (1, 209), rübənd (1, 176), gövhər, zümrüd, yaqut, yəmən, dürdanə (1, 122), sırğa (1, 86), külah, məs (1, 48), məzər (1, 59), gümüş kəmər (1, 182) və s. bu qəbildəndir. Bununla belə, ozan-şair şeirlərində saz, tütək, dümbək, nağara, ney, zurna (1, 161-162) kimi qədim musiqi alətlərimizdən, məişətimizdə geniş istifadəsini tapan ələk (1, 187) və qədəhdən (8, 25) də bəhs etmişdir.

Havaların istiləşməsi ilə əlaqədar olaraq aprel ayının ortalarında, bəzən isə mayın əvvəlində düzən və dağətəyi bölgələrimizdə yaşayan maldar əhali elliklə sürülü, naxırlı yaylağa çıxıb, müəyyən müddət müvəqqəti, yəni mövsümi xarakterli evlərdə-dəyə və alaçıqlarda yaşayırdılar. Bu amilə toxunan ozan-şair yazırdı:

Şair Novruz qəlbi açır,
Ellərinlə yaylağa çıx.
Bəzəsin dəyə, alaçıx
Göy yalı, yamacı dağlar (1, 173).

yaxud:

Eşitdi baharın gəlməsin yenə,
Açıldı bağlanan yolların, dağlar.
Dəstə-dəstə, bölük-bölük köç gəlir,
Naxırlı, sürülü ellərin dağlar (1, 91).

Şairin şeirlərində əkinçilikdə işlədilən toxa və bel kimi əl əmək alətlərinin adları da sadalanır (1, 142). Sözügedən alətlər gərəkliyini günümüzdə də saxlamaqdadır.

Təhləli ozan-şair şeir yaradıcılığında ailə məişəti ilə bağlı incəliklərə diqqət yönəldir və bu istiqamətdə gənclərə ağısaqqal məsləhəti verib:

Söydalanıb yar dalınca varanda,
Əsli-zatı məlum dərdiməndə var (1, 49)-söyləyirdi.

Ozan-şairin yuxarıda nümunə göstərilən poetik deyimi ailə-nikah məsələsində yüz yol ölçüb-biçmənin və urvatlı söz sahibinin el-obasının adət-ənənəsini kifayət qədər bilməsinin təzahürü idi. Təsadüfi deyil ki, Təhləli Novruzun yaşadığı bölgədə, ümumiyyətlə, Gürcüstan azərbaycanlıları arasında həddi-buluğa çatmış oğlan uşaqlarını evləndirmək istəyərkən gözaltı edilən qızın əsil-nəcabətinə, atasının kimliyinə xüsusi fikir verilərdi. Etnoqrafik ədəbiyyatda qeyd olunduğu kimi, əsasən “ağır oturub, batman gəzən” qadınların, el-oba içərisində nüfuzlu kişilərin qızlarına elçi düşülərdi (9, 40).

Təhləli Novruzun şeirlərində mənəvi mədəniyyətimizin tərkib hissələrindən olan alqış, qarğış və dəfn adəti ilə bağlı misralar da yer almışdır. Məsələn, şeirdəki alqış nümunəsinə nəzər salaq:

*Var kökündə məşədisi, hacısı,
Görüm, heç görməsin ağızacısı.
Müəllim bacısı, şair bacısı,
Qoy xoş gəlsin ayı, ili bu qızın (8, 4).*

və ya

*Arəstə məclisin, xoş camaatın
Açılsın süfrəsi, nani bol olsun.
Ərənlər məskəni-Təhlə elinin
Görüm ziyafəti, şanı bol olsun (1, 153).*

Yaxud, şairin yazıya gətirdiyi qarğışa diqqət yetirək:

*Tutmuşam ətəyin xudavəndənin,
Kül olsun başına belə bəndənin (1, 98).*

Yaxud da onun ölümlə bağlı verdiyi məlumatı gözdən keçirək:

*Nəfəssiz torpağa varid olanda
Cəsədin beş arşın ay ağı çəkər (1, 53).*

“İnsan oğlu aç gözünü, agah ol, Yaşarıq içində, yalan dünyadı. Nə sənə qalacaq, nə də ki, mənə, Nə də Süleymana qalan dünyadı” (1, 117) deyən ozan-şair ömrü sona yetən zaman sevgili yarına onu necə ağlamağı belə tövsiyə etmişdir:

*Ayrılıq zamanı, matəm günündə,
Nə vaxtı sevişdik o göznən ağla.
Nə alçaq, nə hündür çıxartma səsi,
Könüllər yandıran avaznan ağla.*

*Bu dünya fanidir, fələk vəfasız,
Yoxdur bir elə kəs qəlbi yarasız.
Ayrılıq haqdandı, o da çarasız,
Al yaylıq əlində de, naznan ağla.*

*Vaxtım gəlib köç eyləsəm elimdən,
Qanlı fələk ayrı salar yarımdan.
Ah çəkməkdən ürək oynar yerindən...
Novruzun yazdığı bu söznən ağla (1, 133).*

Hər misrası Türk-ana dilimizin şəhdi-şirəsiylə mayalanan ozan-şair dini dəyərlərimizi çox yüksək qiymətləndirmiş və şeirlərində islamla bağlı bir sıra adlar çəkmişdir. Məsələn:

*Sən xaliqi-xəllaq, Novruzdu bir qul,
İsluddin dəstəvuz biz üçün üsul.
İslama dəvətçi olubdu Rəsul,
Yol-ərkan məzhəbi din deyən Allah (1, 71).*

və ya

*Allahu-Məhəmməd, haqqı-Fatimə,
Tərəhhüm et mənim salavatimə.
Abbasa, Əkbərə, Qasım yetimə,
Bağışla Novruzunu, götür, ya Əli (1, 72).*

Bütün bu deyilənlərlə bərabər, ozan-şairin bütün dövrlər üçün təzə-tər olan və mühüm əhəmiyyət kəsb edən çoxlu sayda tərbiyəvi məzmunlu şeirləri, nəsihətnamələri də vardır.

Beləliklə, Təhləli Novruzun şeirlərinin etnoqrafik tədqiqindən bəlli olan həqiqət budur ki, ozan-şair yaşadığı dövrün xalqımıza xas maddi və mənəvi mədəniyyətini, təsərrüfat həyatını, ailə məişətini, adət-ənənələrini dərinlən bilmiş və yaradıcılığında həmin məsələlərin poetik ifadəsinə geniş yer vermişdir. Bu isə Gürcüstan azərbaycanlılarının XX əsrin əvvəlindən ortalarına qədərki etnoqrafiyasını müxtəlif yönərdən öyrənmək baxımından çox gərəklidir.

Ünlü ozan-şair 1960-cı ilin oktyabr ayının on birində, 48 yaşında vəfat etmiş və Qaratəhlə qəbiristanlığında dəfn olunmuşdur.

YADA TAŞIYLA İLGİLİ YENİ BİLGİLER

NEW DETERMINATION ABOUT YADA STONE/TASHY (ORIGINATOR STONE OR RAIN STONE)

НОВАЯ ИНФОРМАЦИЯ О ДОЖДЕВОМ МАГИЧЕСКОМ КАМНЕ

Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN* - Dr. Mehmet ALPTEKİN**

Öz

“Yada taşı”yla ilgili olarak dünyada ve Türkiye’de çok sayıda çalışma yapılmıştır. Farklı renklerde, yumurta büyüklüğünde olan taş sözlüklerde; “Yağmur boncuğu” veya “sihirle yağmur, kar yağdırma, rüzgâr çıkarma” gibi özellikleriyle tanımlanır.

“Yada taşı” üzerinde pek çok çalışma yapılmasına karşılık, yeni araştırmalar, yeni tespitleri de beraberinde getirmektedir. Halk anlatıları dediğimiz destan, masal, halk hikâyesi metinleri dikkatli bir şekilde okunduğunda yada taşıyla ilgili örnekleri tespit edebiliyoruz. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde *yuğ taşı*, Saltuk-name’de *yeşim taşı*, Battal Gazi destanında *yılan taşı*, Başkurt masallarında *ak taş* bunlardan birkaçıdır.

Halk anlatılarının dışında “yada taşı”nı konu alan onlarca bayatının Güney Azerbaycan Türkleri arasında tespit edilmesi de üzerinde durulması gereken konulardandır. *Bişek gelin*, *bodi bostan*, *godu godu*, *çömçeli gelin* gibi adlarla bilinen yağmur yağdırma ritüellerinde okunan tören tekerlemelerinin benzerleri Güney Azerbaycan’da yada taşı konu alan okunan bayatılarda bulmaktayız.

Anahtar Kelimeler: Yada taşı, destan, masal, bayatı

* Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Orta Öğretim Sosyal Alan Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi. Konya/TÜRKİYE

(abalptekin@yahoo.com)

** Gaziantep Üniversitesi TÖMER, Türk Dili Okutmanı. Gaziantep/TÜRKİYE

(meh.alptekin@hotmail.com)

Abstract

About Yada Tashy (Originator Stone or Rain Stone) large number of studies have been done both in Turkey and the world. The stone is found in different colors and has a shape of egg. In dictionaries, this stone is defined as “rain bead” or is known with its features said to be capable summoning rain, snow and wind with magic.

Although a lot of researches have been done about “Yada Tashy”, new researches bring new determination. When the epics, tale and folk story texts are carefully read, the examples of this stone can be detected. “Yuğ stone”, in Turkish Republic of Northern Cyprus “Jade-stone” in *Saltukname*, “the snake stone” in Battal Gazi Legend, “white Stone (Aktaş)” in Başkurt tales are some examples of them.

Except from folk narratives, it is also needed to focus on that between Southern Azerbaijani Turks there are a lot of bayati that mentions about yada tashy. In South Azerbaijan bayati’s that concern the Yada Tashy there are some rainmaking ceremony rituel rhymes such as Bişek Gelin, bodi bistan, godu, godu, çömçeli gelin.

Keywords: Yada Tashy/Yada stone, epic, tale, bayati

GİRİŞ

Türk lehçelerindeki değişik söylenişleriyle *yada, cada, sada, yad* taşı hakkında yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından onlarca çalışma yapılmıştır. Çeşitli sözlüklerde; “Yağmur boncuğu” veya “sihirle yağmur, kar yağdırma, rüzgâr çıkarma” diye tanımlanan bu taş, çeşitli boyutlarda olup bugün daha çok Kırgızistan, Kazakistan gibi ülkelerin müzelerinde bulunmaktadır. Konuyla ilgili daha önce yapılan araştırmalarda taşın kökeni de araştırılmıştır. Buna göre;

- a) Yada taşı, Türk halkına Tanrı Ülgen’in hediyesidir.
- b) Yada taşı, rüzgarlı dağlarda bulunur.
- c) Yada taşı, Çin-Türk sınırındaki madenlerden elde edilmiştir.
- d) Yada taşı, at, inek, ayı, kurt, domuz gibi hayvanların karnında bulunmuştur.
- e) Yada taşı, Serkap adı verilen kırmızı renkli kuşun yumurtasıdır.

Araştırmalarda kuş yumurtası büyüklüğündeki “yada taşı”nın; kırmızı benekli beyaz toz, saf beyaz, koyu kırmızı veya diğer renklerde de olabileceğinden söz edilmektedir.

Yukarıda sözü edilen taşın kurak mevsimlerde bir şeyin içine konulması ve havada sallanmasıyla yağmurun yağacağına inanılmaktadır (Köprülüzade 1925: 3,7; İnan 1995: 160-164; Tanyu 1987: 45-82; Acıpayamlı 1963: 230) .

Taşlar yalnız Türk folklorunda değil; bütün dünya millet ve topluluklarında, yağmur yağdırıcı bir madde olarak bilinmektedir. (Acıpayamlı 1963: 236). Yağmur duası âdetlerinde esas amaç, taşın su ile temasıdır. (Acıpayamlı 1963: 236). Bu da bize ülkemizde taşa bağlı olarak yapılan yağmur törenlerinin İslâmiyet’le uzaktan yakından ilgisinin olmadığını gösteriyor. Günümüzde bu törenler hâlâ uygulama alanı bulabiliyorsa, Türklerin Müslüman olduktan sonra da eski geleneklerini devam ettirdiklerinin delili olsa gerektir. (Acıpayamlı 1963: 237).

Görülüyor ki dualı taşla yapılan yağmur törenlerinde esas problem, taş ile suyu temas ettirmektir. Oysa bu törende dua olsa da olmasa da törenin sonucuna etki etmeyecektir. Elde ettiğimiz bulgulardan yola çıkarsak doğrudan doğruya taşla yapılan uygulamalar, dualı taşla yapılan ritüellerden çok daha eskidir.

Bu kısa girişten sonra bilinenleri tekrar etmek yerine, farklı olan bazı bilgileri bu makalemizde ele almak istedik. Meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için konuyu belirli başlıklar altında ele almayı uygun bulduk. “İlmî gelecek nesiller tamamlar.” diyen Fuad Köprülü ve edebiyatı “metin” olarak tanımlayan Mehmet Kaplan’ın mirasçıları olarak meseleyi ele aldığımızda bizden sonraki nesillerin de yeni bilgiler ışığında konuyu değerlendireceklerini biliyoruz. Mesele ele alınırken önce ilgili metin daha sonra da konuyla ilgili yorumlarımız verilecektir.

Yada Taşının Yerine Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde Yuğ Taşı

“Bir de deniz, yağmur duasının yapıldığı yer olarak sayılmakta idi. Yağmur duası, dinsel olmaktan çok eğlencenin bir parçası idi. Sahile gezmeye giden insanlar topladıkları kırk tane **yuğ taşı**nı başlarından geriye doğru atarak denize düşürürler ve böylece yağmurun yağacağına inanılırdı.” (Nesim 2009: 97).

Ali Nesim’in kitabından aldığımız yukarıdaki anlatmada dikkatimizi çeken husus, 40 taşın suya atılması, farklı da olsa Türk dünyasının tamamında ortaktır. Burada taşa **yuğ taşı** denilmesi çok anlamlıdır. Çünkü yuğ merasimi Türklerin ilk törenlerinden olup ölümle ilgilidir. Galiba Kıbrıslı soydaşlarımız taşa bu adı takarak ölümle kuraklık arasında bir bağ kurmuşlardır. İkinci kültürde yağmur hayattır, yağmurun yağmaması ise ölüm demektir. Bu da bize gösteriyor ki; anlatıda “yad, cada, sada, yada, yağmur taşı” denilmese de sözü edilen uygulama “yada taşı” geleneğinden başka bir şey değildir. Konunun ikinci önemli tarafı da XXI. yüzyılda Kıbrıs Türkleri arasında taş etrafında oluşan geleneklerin Kıbrıs’ın bir Türk yurdu olduğunun delili olmasıdır.

Yada Taşının Yerine Saltuknama’de Yeşim Taşı

“Endriyye’ye satmağa getürdi. Asmânî yeşim taşı idi. Tıydılar gâzîler tuttılar, öldürdiler. Nefes yirine vardı. Ol taşı Ak Câmî’e kodılar kim yıldırım ol yire inmezdi. Ve dahı erün velâyetinden biri buydı kim **kankı avrat ol taşı yalasa oğlana hâmile kalurdi**, eğerçi kim kısır dahı olsa. Pes ol taş anda tururdu. Sonra Sultan Mehemed kiliseyi yıkup ehl-i İslâm vaz’ı üzre cami idicek mescidiün haremünde sağ direğün iç yüzünde kondurdu kim sol direkte ol balık taşını komıştı ki bir meşhed taşı kadar idi. Şöyle kim direğün bir yanından uci taşra idi. Taş yanını erler yalasa yürek oynamasına evcâ-i envâ’a nâfîi idi. İç tarafı avratlara ve oğlı kızı

olmayanlara ve cinden masrû'lara ve ta'una suyla yuyup anun suyun içerlerdi, kazayı def iderdi.” (Akalın 1990: 351).

Cem Sultan'ın emri üzerine Ebu'l Hayr-ı Rumî tarafından yedi (1473-1480) yılda tamamlanan eserde “yeşim taşı”ndan söz edilmesi XV. yüzyılda sözlü kaynaklarda halk arasında “yada taşı”nın bilindiğinin delilidir. Burada taşın doğum âdetleriyle ilgili kısmı ilk anda dikkati çekiyorsa da taşın başka fonksiyonları da bulunmaktadır:

Bu fonksiyonlardan birincisi taşın konulduğu yere yıldırım düşmemesi olup taş paratoner görevi görmektedir. Bugün modern dünya bundan yararlanmaktadır. Aynı husus yüzyıllar boyunca demir için de kullanılmıştır. Günümüzde Toroslarda eve yıldırım düşmemesi için bacanın etrafına bir demir parçası konulmaktadır ki bu özellikler Türklerin *yada/cada/ sada taşı* uygulamalarının uzantısından başka bir şey değildir. Ayrıca “yada taşı”nı üzerinde taşıyan canlıya yıldırımın zarar veremeyeceğine inanılmaktadır.

Taşın ikinci fonksiyonu, dış kısmının erkekler tarafından yalanması durumunda kalp ağrısına iyi geleceğine inanılmasıdır. “*İç tarafı ise avratlara ve oğlu kızı olmayanlara ve cinden masrû'lara ve ta'una suyla yuyup anun suyun içerlerdi, kazayı def iderdi*” denilerek taşın halk hekimliği açısından da önemine dikkat çekilmektedir. Kaynaklarda belirtilmese de “yada taşı” mutlaka halk hekimliğinde de kullanılmıştır. Eğer ağza alındığında susuzluğu gideriyorsa, canlıyı yıldırımdan koruyorsa suyunun içilmesinin kalp ağrısına iyi geleceğine inanılması da doğaldır. Ayrıca günümüzde bitkilerin dışında bazı taşların suya konulduktan sonra şifa niyetine içilmesi de bilinen bir gerçektir.

Taşın üçüncü fonksiyonu, taş yalayan kadının erkek çocuğa hamile kalmasıdır. Folklorlarda taş yalamanın yerini zaman zaman toprak, ağaç gövdesi veya mezar taşları almıştır. Taş yalamanın dışında çocuğun cinsiyeti ve karakter özelliklerinin oluşması için mezar taşına kadının karın bölgesinin sürülmesi de diğer ritüeller arasındadır.

Saltuknâme'nin bir başka yerinde taş, tam anlamıyla susuzluğu giderici özelliğiyle dikkatimizi çekmekte olup bu da “yada taşı”ndan başka bir şey olmasa gerekir:

“Veli dilün altına taş paresin koyasın, yürigil biraz suya katlanasın. Pes Seyyid uyandı, susuzluktan geçmiş idi. Durdı, dahı dili altına taş pâresin alup üç gün dahı yürüdi, katı zebûn oldu. Şöyle kim yüreği salındı anda oturdu.” (Akalın 1990: 53).

Yeşim taşının kökeni üzerine Hikmet Tanyu, *Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar* adlı çalışmasında etraflı bir şekilde durmuştur. Tanyu, Uygurların *Göç Destanı*'nda kuraklığa sebep olan taşın *Divânü Lûgati't-Türk*'teki “yada taşı”na kadar pek çok taşın yeşim taşıyla ilişkisini (Tanyu 1987: 27, 30, 39, 42, 47, 48, 50, 55, 70, 72, 76, 78, 120, 121, 208) detaylı olarak ele aldığından burada tekrar edilmeyecektir.

Yada Taşının Yerine Battal Gazi Destanında Yılan Taşı

“...Seyyit’in karnı açtı. Yemliha kendi dilince işaret etti. Küçük bir yılan vardı bir taş getirdi, benim önüme koydu.

“Karnın açtır, al şunu ağzına koy.” dedi.

Allah’ın adını andım ve o taşı ağzıma koydum. Sanki çok değişik yiyecekler yemiş gibiydim. Karnım doydu, gözüüm açıldı. Ağzımdan o taşı çıkardım ve yanıma koydum. Yemliha o taşı geri aldı.

O yılan:

“Çıkma saatin yaklaştı” dedi. Uykum geldi. Biraz uyur gibi oldum. Uyandı-ğında yanımda ne Yemliha, ne yılan vardı. Çevre karanlık olmuştu hayret içinde kaldım ve:

“İlahi! Benim hâlim nasıl olacak” diye düşünürken, karşıdan iki meşale çıka-geldi.” (Köksal 2007: 220).

“O melunun gözlerini kan bürüdü. El atıp koynundan bir taş çıkardı. Yanar ateş gibiydi. Bir efsun okudu ve Seyyit’in üstüne attı. Seyyit ateş içinde görünmez olup ejderhalar belirdi. Cazi hamle kıldığı anda Seyit Peygamber duasını okudu.” (Köksal 2007: 237).

Battal Gazi destanından alınan bu metinde yılan tarafından verilen taş da “yada taşı”ndan başkası değildir. Çünkü metin dikkatli şekilde okunduğunda “yılan ta-şı”yla, “yada taşı”nın arasında hiçbir farkın olmadığı görülecektir. Bilindiği gibi “yada taşı”nın koruyucu özelliklerinin yanı sıra susuzluğu ve açlığı giderici özellik-leri d vardır. Eğer en iyi “yada taşı”nın kurt karnında bulunduğunu hatırlayacak olursak bunun yılanın ağzında saklanmasıdan daha doğal bir şey olmayacaktır. Ancak metinde taşa büyü fonksiyonu yüklenmesi de destanın İslamî dönem metin-lerinden olmasında aranmalıdır. Peygamberimizin bile sihre maruz kaldığını düşü-nürsek toplumda konunun ne kadar etkili olduğu anlaşılacaktır. Unutulmasın ki İslamî dönem Türk destan, masal ve hikâyelerinde cadılara büyücülük fonksiyonu yüklenmiştir. Bu tür anlatılarda her şeyin bir ihtiyaçtan doğduğu düşünülürse des-tan yazarı da korunma, acıkmama, susamama gibi fonksiyonların yerine büyüü tercih etmekte ve fırlatılan taştan ateş ve ejderha ortaya çıkmaktadır ki bunun da çaresi peygamberimizin duasındadır.

Yada Taşının Yerine Kazan-Tatar Masallarında Ak Taş

“...O yılanların ortasında, kerevet gibi bir şeyin üstünde ak çarşaf. Bunun üs-tünde bir ak yılan. Yılanlar yutmak için başlarını kaldırmışlar. Bu sırada ak yılan:

“Durun hele!” der gibi kuyruğunu sallamış. O kerevet gibi şeyin yanında bir ak taş varmış. Parlayıp duruyormuş, pek heybetli. Yılanlar gidip, o taşı yalıyorlar-mış.

Bu fakir delikanlının karnı çok acıkmış. Karnı acıkınca hiç takati kalmamış. Nice günler aç yatmış. Ak yılan kuyruğunu sallamış buna, oraya doğru gelmesi için. Bu kımıldamaya korkup:

“Kıvıldasam yılanlar yutar.” deyip, oturuyormuş. O sırada ak yılan dile gelmiş:

“Delikanlı, benim yiyeceğim balımı sattın, kendine fayda sağladın. Sonra buraya girdin. Ailen vardır, çocukların vardır, özlerler-demiş- Şimdi sen buradan dönemezsin; burada bizimle yaşamak zorundasın” demiş.

Bu ağlamaya başlamış

Ak yılan:

“Korkma ben sana dokundurtmam. –demiş-. Karnın açsa, gelip bu taşı yala. Acıkmazsın da, susamazsın da” demiş.

Bu şaşırıp korksa da gidip ak taşı yalamış. Yalayınca, susuzluğu da, açlığı da geçmiş.” (Gültekin 2013: 479-480).

Bu metinde anlatılanlarla Battal Gazi destanında anlatılanlar büyük ölçüde benzerdir. Ayrıca iki metnin Şahmârân hikâyeleriyle benzerliği de küçük bir dikkatle görülebilmektedir. Metin dikkatli bir şekilde okunduğunda “ak taş”ın fonksiyonu ile “yada taşı”nın fonksiyonu arasında hiçbir fark yoktur. Değişen sadece “yada taşı”nın yerine “ak taş” denilmesidir. Burada mutluluk, saadet gibi fonksiyonları olan ak rengin seçilmesi de anlamlıdır. Bu rengin sıfat olarak taşın başına eklenmesi hem anlatıcıyı hem de dinleyici rahatlatmaktadır.

Yada Taşının Yerine Azerbaycan’da At Kafası

“...Bir defe Ağcabedi’de möhkem gurahlıh oldu. Gurahlıhdan yer çatdamışdı, koyunun dal kılçası çatdahlara düşüb sınırđı. Koyun ajınnan kırılırdı. Kendimizde bir molla vardı. Geldiler buna dediler ki:

“Bir dua ele yağış yağsın.”

Dedi:

“Gedin mana köhne at kellesi tapın getirin, bir de kıl sijim. Sijimi halta kimi kelleye bağladı, bir dua yazdı. Dedi: Aparın bunu Kür’e salın, ele bir mih çalın ki, su bunu aparmasın.”

Deyir canınçün, bir saat çekmedi yer-göy kopdu. Kişi çağırdı ki, gedin kelleni çıhardın. Onu sudan çıhartdılar, getirif yere koyannan sora yağış kesdi.” (Rüstemzade 20014: 291).

Azerbaycan’dan tespit edilen bu anlatmada taşın yerini at kafası almıştır. Türkiye’nin Elazığ ilinde Arap Baba adlı yatıra bağlanarak anlatılan efsanede kesilerek, kuru bir dereye atılan baş Arap Baba’ya aittir. Elazığ anlatmasında halka bu ilhamı veren Müslüman olmayan bir kadındır. Zaten Arap Baba efsanesinin dışında hiçbir yerde iskeleti açıkta olan başka yatır yoktur. Ölen bir insanın türbesinden başının kesilmesi ve kuru bir dereye atılmasıyla yağmur yağması, çok yağınca da başın yerine konulması başka bir anlatıda tespit edilememiştir. Bunu da normal karşılamamız gerekir, çünkü sağ iken kadri kıymeti bilenmeyenler ölünce hakkında efsaneler anlatılarak ölümsüzleştirilmektedir.

At kafasına dua yazılması ve suya atılması sadece Azerbaycan'a mahsus da değildir. Türkiye'nin pek çok yerinde benzer uygulamalarla karşılaşmaktayız. At kafasının tercih edilmesinin sebebi ise atın Türkler için kurttan sonraki mukaddesler arasında olmasındandır.

Azerbaycan Folklorunda Yada Taşıyla İlgili Mâniler

Güney Azerbaycan'da yapılan derlemeler arasında "yada taşı"nı konu alan mâniler tespit edilmiştir. Fakat Azerbaycanlı derlemeci dostlarımızın isteği üzerine mi bu bayatılar doğaçlama olarak mı okundu, yoksa yüzyıllardır devam eden bir geleneğin uzantısı olarak mı derlendi onu da bilemiyoruz. Bildiğimiz tek şey bayatılarda Anadolu'da "bişek gelin", "çömçe gelin", Azerbaycan'da "Godu godu" olarak bilinen tören tekerlemelerindeki sözleri çağrıştırmasıdır. Eğer Güney Azerbaycan'da "godu godu"nun yerini "yada yada" aldıysa bu bizim için oldukça anlamlıdır. Bu da bize gösteriyor ki Güney Azerbaycan'da hâlâ yağmur yağdırmada "yada taşı" geleneği canlılığını korumaktadır.

*Ada ada ada hey
Yada yada yada hey
Adam adam tutdu
Yadam yadamı tutdu.*

*Yada yada yada hey
Yada yadamı tutdu
Yadam geldi yaş oldu
Adam geldi yaş oldu*

*Yadam gör huya düşdü
Yadam gör suya düşdü
Yadam kara daş oldu
Yadam yaman yaş oldu
Ada dada ada hey*

*Yadam yadama geldi
Yadama adama geldi
Yadam geldi sel oldu
Yadam geldi yel oldu
Yadam her yere başdı*

*Yadam dağları aşdı
Yadam zehmeti dandı
Yadam derdimi andı*

*Yadam yağımı ezdi
Yadam nabatda geldi*

Hey verdi huyuma yadam
Hey verdi huyuma yadam

Ada dada ada gel
Yada yada yada gel
Yadam geldi baş oldu
Üstü-başım yaş oldu
Adada ada hey
Yada yada yada yada hey (Şerkiderecek /Soytürk 2015: 350-351).

SONUÇ

Demek ki “yada taşı”yla ilgili araştırmalar, *Fuad Köprülü, Abulkadir İnan, Hikmet Tanyu, Ahmet Caferoğlu* ve *Orhan Acıpayamlı* gibi araştırmacıların çalışmalarıyla tamamlanmamıştır. Tamamlanması mümkün de değildir. Elbette bizim bu yazımızla da tamamlanmayacaktır. Bizim yaptığımız hocalarımızın yaptıklarına eklemeler yapmaktan başka bir şey değildir.

Bu yazı da gösteriyor ki destan ve halk anlatısı dediğimiz metinler mitolojinin olduğu kadar kültür değerleri için de önemli vesikalardır. Bilhassa İslamî dönem Türk destanları üzerinde dikkate değer bilimsel çalışmalar yapılmasına karşılık daha yapılacak çok iş olduğu muhakkaktır. Bu destanlardan ikisinde (*Saltukname, Battalname*) “yada taşı”yla önemli diyebileceğimiz tespitler yaptığımıza inanıyoruz.

Türkiye ve Türk dünyasında masalları konu alan onlarca doktora tezi yapılmış olmasına karşılık bu alanda da yapılacak çok iş olduğu kesindir. *Kazan-Tatar Masalları*’nda tespit edilen “ak taş”ın da “yada taşı”ndan hiçbir farkı yoktur.

Bu makalede vermeye çalıştığımız bir başka mesaj Türk dünyasıyla ilgili çalışmalar ve karşılaştırmalı araştırmaların önemidir. Azerbaycan’da anlatılan at başının ırmağa atılmasıyla yağmaya başlayan yağmurun benzeri Türkiye’nin Elazığ ilinde Harput’ta “Arap Baba” yaturına bağlanarak anlatılmaktadır. Yine Güney Azerbaycan’da “yada taşı”yla ilgili olarak söylenen mâniler geleneğin devamlılığı açısından önemlidir.

KAYNAKLAR

ACIPAYAMLI, Orhan (Ocak-Haziran 1963), “Türkiye’de Yağmur Duası ve Psiko Sosyal Metot’la İncelenmesi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* XXXI (1-2), 223-224.

AKALIN, Şükrü Haluk (1988), *Ebü’l-Hayr-ı Rûmî / Saltuk-name II*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

AKALIN, Şükrü Haluk (1990), *Ebü’l-Hayr-ı Rûmî / Saltuk-name III*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

GÜLTEKİN, Mustafa (2013), *Kazan-Tatar Masalları (İnceleme-Metinler)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

KÖKSAL, Hasan (1984), *Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

KÖKSAL, Hasan (2007), *Battal Gazi Destanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

KÖPRÜLÜZADE Mehmet Fuat (1925), “Eski Türklerde Dinî-Sihrî Bir An’ane: Yat ve Yağmur taşı”, *EFD*, IV (1), 1.

İNAN, Abdulkadir (1980), *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

MAŞALLAH qızı/ ABBASOVA, Metanet-Hüseyn Şerqiderecek/ Soytürk (2015), *Güney Azərbaycan Folkloru IV*, Bakı: Elm ve Teshil.

NESİM, Ali (2009), *Sosyal Yaşam ve Kültürüyle Templos / Social life and Culture of Zeytinlik*, Lefkoşa.

RÜSTEMZADE, İlkin (2014), *Qarabağ: Folklorda Bir Tarihdir*, IX. Kitab, Bakı: Azərbaycan Milli Elmler Akademiyası Folklor İnstitutu.

TANYU, Hikmet (1987), *Türklerde Taşlarla ilgili İnançlar*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

QAYĞISIZ ABDALIN “VÜCUDNAMƏ”SİNDƏ ONTOLOJİ MƏSƏLƏLƏRİ

KAYGUSUZ ABDAL’IN “VÜCUDNÂME”SİNDE ONTOLOJİ SORUNLARI

THE ONTOLOGY PROBLEMS ON KAYGUSUZ ABDAL’S “VÜ- CUDNÂME”

ОНТОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ В ПРОИЗВЕДЕНИИ КАЙГЫСЫЗА АБДАЛА “ВЮДЖЮДНАМЕ”

Doç. Dr. Elmira Memmedova KEKEÇ*

Xülasə

Ontologiya fəlsəfinin varlıq problemi ilə məşğul olan sahəsidir və Qayğısız Abdalın “Vücudnamə” risaləsində də kainatın və insanın yaradılması fonunda varlıq məsələlərindən bəhs edilir. Əsər nəsr formasındadır və “Göfteyi-risaleyi-vücudname Hazreti-Kaygusuz Abdal Sultan” adlanır. Bu əsər həm insanın, onun ruh və vücudunun dini-fəlsəfi izahı, həm də vəhdəti-vücud təlimi ilə bağlılığı ilə diqqəti cəlb edir. Vücudnamənin başlanğıcında Quranın “Muminin” surəsinin 12-14-cü ayələrindən çıxış edilərək, insanın xəlf olunması ilə bağlı izah verilir.

İnsanın yaradılışı ilə bağlı bu ayələrdəki fikir sonradan varlıq fəlsəfəsini əks etdirən müəyyən ədəbi və bədii əsərlərdə, şeirlərdə də əxz edilmiş, həmçinin insan övladının yaranması, doğulması, yaşaması və ölümü ilə bağlı vücudnamələrdə də yer almışdır. Bu baxımdan Qayğısız Abdalın “Vücudnamə” risaləsinin sonradan qələmə alınmış vücudnamələr üçün mühüm bir qaynaq olduğunu düşünürük. Bu risalə ilə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında nəzərdə tutulan vücudnamə “janrı” arasında müəyyən fərqlər olsa da, mövzu-ideya baxımından bu əsərin Əhməd Yəsəvidən sonra aşiq şerində tez-tez müraciət edilən vücudnamələr arasında

* Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi (AMEA) Folklor İnstitutu.
Baku/AZERBAIJAN

(elmiramemedova4@gmail.com)

mühüm bir həlqə olması qənaətindəyik. Qayğısız Abdalın “Vücdnamə”yə yazdığı müqəddimədə də bu cəhət aydın şəkildə görünür. Qayğısız Abdal əsərin başlangıcında yaradılışla bağlı müəyyən suallar qoyur və risalə boyu bu sualları cavablandırmağa çalışır.

Açar Sözlər: Qayğısız Abdal, vücdnamə, təsəvvüf, ontologiya, varlıq, insan, vəhdəti-vücut.

Öz

Ontoloji, felsefenin varlık problemi ile meşgul olan bir alanıdır. Kaygusuz Abdal'ın Vücdnâme risalesinde de kainatın ve insanın yaratılması konusunda varlık sorunlarından söz edilir. Eser, nesir olarak kaleme alınmıştır ve “Güfte-yi Risale-i Vücdnâme Hazret-i Kaygusuz Abdal Sultan” olarak adlandırılır. Bu eser hem insanın ruh ve vücudunun dinî-felsefî açıklaması, hem de vahdeti vücud eğitimi ile bağlantılı dikkati çeker. Vücdnâmenin başlangıcında Kur'an'ın Muminin Suresinin 12-14. ayetlerinden hareket edilerek, insanın yaratılması ile açıklanabilir.

İnsanın yaratılışı ile bağlı bu ayetlerdeki fikir sonradan varlık felsefesini yansıtan belli edebî ve bedî eserlerde, şiirlerde de ortaya konmuş, insan denilen varlığın yaratılması doğması yaşaması ve ölmesi ile bağlı vücdnâmelerde yer almıştır. Bu bakımdan Kaygusuz Abdal'ın “Vücdnâme” risalesinin sonradan kaleme alınmış vücdnâmeler için önemli bir kaynak olduğunu düşünebiliriz. Bu risale ile Azerbaycan edebiyat severleri arasında dikkate alınan vücdnâme türü arasında belli farklar olsa da konu ve mazmun olarak bu eserin Ahmet Yesevî'den sonra Âşık Şiirinde çokça başvurulmuş vücdnâmeler arasında önemli bir halka olması kanaatindeyiz. Kaygusuz Abdal'ın “Vücdnâme”ye yazdığı önsözde de bu yön açıkça görünür. Kaygusuz Abdal eserin başlangıcında yaratılışa ilişkin belli sorunlar ortaya koyar ve risale boyunca bu soruları cevaplandırmaya çalışır.

Anahtar Kelimeler: Kaygusuz Abdal, vücdnâme, tasavvuf, ontoloji, varlık, insan, vahdeti vücud.

Abstract

Ontology is a field which is busy with the problems of the asset philosophy. Kaygusuz Abdal's Vücdnâme tractate is mentioned about the problem on the creation of the universe and human existence. The work was written in prose and is called “Güfte-yi Risale-i Vücdnâme Hazret-i Kaygusuz Abdal Sultan”. This work is noteworthy both religious-philosophical description of the human's soul and commitment of unity of body training. At the beginning of Vücdnâme, moving from the verse the 12-14 of Muminun Surah of the Qur'an, is explained information about the creation of human.

The idea in this verse about the creation of human, subsequently the asset that reflects the philosophy of certain literary and art works in poetry have been revealed.

led. This idea has been involved in Vücut-names that is concerned with the born, survival and diedh of human nature.

In this regard, we can think that Kaygusuz Abdal's "Vücdnâme" was subsequently an important source for other vücdnâme studies. With this tractate, even there are certain differences between Vücdnâme of Azerbaijani literature lovers, we believe that after Ahmet Yesevi this work took an important role between the widely referenced vücdnâme studies at the poem of ashiq. This is seen the introduction part of Kaygusuz Abdal's "Vücdnâme". Kaygusuz Abdal sets out certain issues relating to the creation at the beginning of the work and try to answer these questions during tractate.

Keywords: Kaygusuz Abdal, vücdnâme, sufism/mysticism, ontology, being, human/humanbeing, unity of the body.

Giriş

Əsl adı Əlaəddin Qeybi olan Qayğısız Abdal XV əsr türk şerinin aparıcı simalarındandır. Onun doğum və ölüm tarixləri haqqında tədqiqatçılar arasında fikir müxtəlifliyi olsa da, daha çox 1444-cü il şairin dünyasını dəyişdiyi zaman kimi qeyd olunur və Abdal irsinin ən görkəmli araşdırıcılarından prof. dr. Abdurrahman Gözəl də eyni fikirdə olduğunu yazır (geniş məlumat üçün bax: Doç. Dr. Abdurrahman Güzel, Kaygusuz Abdal, Ankara 1981, Kültür Bakanlığı, Doğumunun 100. yılında Atatürk yayınları no: 29, XVI-s.88).

Əlaəddin Qeybi həmçinin bektəşilik təriqətinin ən mühüm ədəbi şəxsiyyətlərindən hesab edilir. (Ocak, 1981: 243) Mənzəbəvi məlumatlara görə, o, təxminən 18 yaşında ikən ova çıxmış və mürşidi Abdal Musa bir ahu kimi onun gözüne görünmüşdür. Qeybi ahunu yaralamış və qovub tutmağa çalışmış, qova-qova gəlib bir dərgaha çıxmışdır. Amma burada ahunun yoxa çıxdığını görüb təəccüblənmişdir. Oyunun haraya getdiyini soruşmuş, amma bir cavab ala bilməmişdir. Sonra Abdal Musa gəlmiş və qolunu qaldırıb oxu göstərincə o, özündən getmiş və ayıldıqdan sonra bu hikməti anlamış, həmin gündən onun müridlərindən birinə çevrilmişdir. (Karadavut, Yeşildal, 2007: 107) Elə bundan sonra o, Qayğısız təxəllüsünü almışdır. Qayğısız Abdal həm poeziyası, həm də digər təsəvvüfi əsərləri vasitəsilə bektəşiliklə əlaqəsini, və vəhdəti-vücut təlimi ilə bağlı görüşlərini açıqlamışdır.

Qayğısız Abdal təkyədə yetişmiş bir şair kimi diqqəti cəlb edir və qeyd etdiyimiz kimi, təsəvvüfi yöndə bir çox əsərlər qələmə almışdır. Bu əsərlər nəzmlə və nəslə yazılmışdır və aşağıdakılardır: "Divan", "Gülüstan", "Məsnəviye-Baba Qaygusuz" (I,II,III), "Gövhərnəmə", Minbərnamə, "Dolabnamə", "Salatnamə", "Budalanamə", "Vücdnamə", "Dilgüşa", "Saraynamə", "Kitabi-miqlatə" (Güzel, 2004: 100-101).

Bizim təhlilə cəlb edəcəyimiz əsər "Vücdnamə" adlanır və nəsr formasındadır. Ümumilikdə, orta əsrlərdə qələmə alınmış risalələrindən biri kimi diqqəti cəlb edən bu əsərin tam adı "Göftəyi-risaleyi-vücdname Hazreti-Kaygusuz

Abdal Sultan"dır. Qeyd edək ki, başqa bir mütəsəvvüf Hamza babanın da eyni məzmununda risaləsi mövcuddur (Geniş məlumat üçün bax: Harmancı, 2011: 45). Bundan başqa, Mehmet Fatih Köksal və Kamil Ali Gıynaşın "Bir beктаşı fütüvvətnaməsi" adlı ortağ məqalələrində də risalələr məcmuəsindən və həmin məcmuənin 102-111-ci səhifələrində yer alan "Vücutnamə" adlı mətnədən bəhs edilir. Bu qaynaqlardan çıxış edərək, ümumiyyətlə, orta əsrlərdə risalə şəklində vücutnamələrin təsəvvüfi ədəbiyyatda yayıldığını qeyd edə bilərik.

1. "Vücutnamə" risaləsində metafiziki varlıq problemi

Bildiyimiz kimi, fəlsəfənin varlıq problemini öyrənən sahəsi *ontologiya* adlanır. Ontologiyanın predmeti olan məsələlər - varlıq və yaradılış, Tanrı//Allah, ruh, axirət dünyası, ölümsüzlük kimi problemlər əslində vücutnamələrdə də bədii həllini tapan mövzulardır. Vücutnamələrdə həm varlığın metafiziki, yəni maddiləşməmiş, bədən formasından öncəki vəziyyəti, həm də fiziki, yaxud görünən, aylar, illər üzrə dəyişən maddi forması haqqında məlumat verilir. Bu iki forma vücutnamə mətnlərində ruh və cəsəd, ruh və bədən şəklində də ifadə edilir.

Yaradılış və varlıq məsələsi uzun əsrlərdən bəri filosof, alim və mütəfəkkirlərin diqqət mərkəzində olmuş, Şərq və Qərb fəlsəfi fikrində bununla bağlı çoxlu sayda mülahizələr irəli sürülməklə yanaşı, bədii ədəbiyyatın da nəzərində saxladığı mövzulardan birinə çevrilmişdir. *"Âlemin (evren) nasıl olduğu hakkında düşünenlerin çoğu, onun ortaya çıkışını metafiziksel bir zekâ ve üstün güç sahibi bir varlık ya da varlıklarla ilişkilendirmişlerdir. Platon, Aristo, Descartes, Leibniz, Kant, Locke, Berkeley gibi sistem sahibi filozoflar da âlemin kaynağı konusunda aşkın bir varlığa işaret etmişlerdir"* (Akgün, 2012: 70).

Bu baxımdan insan ömrünün ədəbi-fəlsəfi dərki məsələsinə toxunan və həyatın ümumi məzmununu xülasə edən vücutnamələr bir ədəbi forma kimi bədii yaradıcılıqda yaradılışla, varlıq fəlsəfəsi ilə bağlı müxtəlif şair və aşıqların görüşlərini əhatə edir. Vücutnamələr aləmlərin bir əksi olan insan vücudunun yaradılması, formalaşması, bu dünyada ömür sürməsi və köçüb getməsi ilə bağlı dini-fəlsəfi qənaətləri əks etdirir. Başqa sözlə, insan varlığının metafiziki və fiziki dərki məsələsi də vücutnamələrdə yer alan məsələlərdəndir. Əslində klassik vücutnamələrdə "vücut" sözü həm də "varlıq" anlayışının qarşılığı kimi çıxış edir. Qayğısız Abdalın "Vücutnamə" adlı risaləsində də vücut sözü hərfi mənasında deyil, varlıq fəlsəfəsi və vəhdəti-vücut təlimi ilə əlaqədə verilir. Bu baxımdan fəlsəfi mənada varlıqları həm metafiziki (ilk, həqiqi, düşünülb dərk edilən), həm də fiziki (ilkin təcəllisi olan, həqiqinin həqiqəti, görülb dərk edilən) olaraq iki qismə ayıra bilərik. Bu kontekstdə vəhdət və kəsərət, çoxluq və təklik, küll və cüzz kimi qavrayışlar vasitəsilə Yaradanla yaradılmışların, mənə ilə surətlərin və ya formaların, atributların arasındakı əlaqə və münasibəti ifadə edilir.

1.1. Allahın varlığı haqqında: Qayğısız Abdala görə, Tanrının vücudu məhv olmazdır Vücuti-qədimdir. O, Kainatın və hər şeyin yaradıcısıdır və öz varlığını yaratdıqlarında gizləmişdir: *"Vücut-ı Kadim "lem-Yezal"dür ki bu Karhane-yi "Kaf ile Nun"dan bünyad eyledi ve cümle varlık yirlü yiründe karar eyledi ve*

her şey kendi karına meşgul oldu. Ve bu Karhane`de görünür illa Kar-gir görünmez kandanur...” (Güzel, 1983: 144)

İslamdan irəli gələn və sonradan əksər dini məzmunlu mətnlərdə dünyanın Allahın bir əmri nəticəsində yaranmasını əks etdirən dünyagörüş burada da öz əksini tapır. “Kaf” və “nun” hərfləri ərəbcə “kon” əmrinin samit hərfləridir və Qurana görə bütün kainat Allahın “ol” deməsi ilə bərqərar olmuşdur.

Risalədə varlıq fəlsəfəsi kontekstində tez-tez müraciət olunan fəlsəfi kateqoriyalardan biri də zaman və məkandır. Mütəsəvvüfə görə, Allah zaman və məkan xaricində olan bir varlıqdır. Əsərdə deyilir ki, Allah kainatı yaratdıqdan sonra yaranmışlar Onun varlığını axtarmağa başlayırlar. Sufi müəllif yerdəki varlıqların Onu göydə, göydəkilərin isə yerdə axtardıklarını qeyd edir. İlk insan olan Adəm peyğəmbərdən son peyğəmbər Məhəmməd əleyhissəlama qədər bütün məxluqat məkan anlayışını və onda gizli olan Allahın varlığını dərk etməyə çalışsalar da, bir qənaət hasil olmur. Bu dövr əsərdə xüsusi şəkildə qeyd olunur: *“Şey-i Vahded`den ta Adem Aleyhisselam zamanına dek şöyle hayretde kaldılar. Ol dem ki Adem Aleyhisselam “ketm-i adem”den “sahra-yı vücud”a geldi ve bu karhaneyi gördi. Yukarı bakdı gögün nihayeti yok. Aşağı bakdı yir katı nihayeti yok. Hayran ve sergerdan kaldı ve bu hayretlik içinde başına hezar-ı neccam geldi. Bu yareye çare bulunmadı...”* (Güzel, 1983: 144).

Qayğısız Abdala görə, təcəllilər və sifətlər müvəqqətidir, qalıcı deyildir, əbədi və əzəli olan Haqdır. Başqa sözlə, sifətlər, yaxud təcəllilər Haqqın kölgəsidir. Onlar müvəqqətidir və müəyyən dövrdən sonra yox olurlar. Lakin Haqq heç zaman məhv olmur və baqidir. Mütəsəvvüfə görə, adəmdəki aləmlər əslində əşyaların həqiqət aləmidir və adəmin həqiqəti isə Haqdır. Bu baxımdan insan varlığında gizlənmiş Haqqı isə belə izah edir: *“Ve alem benüm iledür ve bu alem olmazdan evvel onsekiz bin alem içinde lezzet ve kil içinde ab gibi vaki olmuşdur. Bila-teşbih eger Hakk aradan götürülse bu onsekiz bin alem içinde bir kul kalmazdı mahvolurdu”* (Güzel, 1983: 143). Bu baxımdan Haqqın varlığı burada həm də cövhər anlayışı kimi çıxış edir, insanı və insanda əks olunan varlıqları isə əşya olaraq dəyərləndirmək mümkündür. Cövhər aradan qalxdığı zaman bütün varlıq məhv olacaq, heç bir əşya qalmayacaqdır. Maddi baxımdan insan ölümlü olsa da, onda cövhərdən bir parça olan ruh heç zaman məhv olmur. Risalədə eyni zamanda ruh məsələsinə də toxunulur.

1.2. Ruh haqqında

Qayğısız Abdal ruhu insanın metafiziki varlığı kimi izah edir və dörd ünsürlə əlaqələndirir: *“Zira eşya yir ü gök mahsulidür ve eşya cesedler tılsımıdır, alem zat-ı Hak anların ruhıdır. Belki ruhun ruhıdır. Bir cesedden ki ruh götürüle ve ruh-ı hakikat deryasında yalnız başına mahvolur, cesed turabda mahvolur. Zira ruh yile tabidür. Kan ateşe tabidür. Yil ile ateş biri birüne müştakdır. Ve et dahi suya tabidür. Ve kemük turaba tabidür. Ve ruh kendüsi yil ile ateşe tabidür”* (Güzel, 1983: 149).

Göründüyü kimi, torpaq, od, su, yel (hava) kimi varlığın əsasında duran dörd ünsür içərisində yelin ruha tabe olduğu qeyd edilir. Risalədə həmçinin öldükdən sonra ruhun vəziyyətindən də bəhs olunur: *“Her adem ki fevt olur ruh ervah-ı aleme gider. Cesedi yire defn olur ki anasır-ı erbaadan hasil olmuşdur ve andan hasil olur ve ateş ile bad ulvidür ve ab ile hak suflidür ve bad dahı oldur ki ulvidür. Ruhla kan evvel gider ki yil ile ateşdür ve ruh kan gibidür. Sonra et eriyüb su olur. Kemük çürür hak olur ki et su olur. Kemük olur. ...Ötesin Allah bilür ki ilim anındır”* (Güzel, 1983: 149). Sonuncu cümlədəki fikir Quranın İsrə surəsinin aşağıdakı ayəsindən qaynaqlanır: *“Səndən ruh haqqında soruşarlar. De: “Ruh Rəbbimin əmrindədir. Sizə (bu barədə) yalnız cüzi bilik verilmişdir”* (İsrə, 85)”.

Risalədə diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də müxtəlif varlıqların ruhlarının təsnifinin verilməsidir:

1. Ruhi-nəbatat (suya tabedir)
2. Ruhi-heyvan (torpağa tabedir)
3. Ruhi-insan (eşqə, suya və atəşə tabedir)
4. Ruhi-mələk (yelə tabedir)

İnsan orqanında ruhun çeşidlərindən bəhs edən Qayğısız Abdal dörd ünsürlə bağlı dörd ruhun mərtəbəsinin insan vücudunda bərqərar olduğunu deyir.

Nəfs haqqında bəhs açan müəllif burada da eynilə onların dörd çeşidini müəyyən edir və hər birini bir mələklə əlaqədə verir:

1. Nəfsi-əmmarə (atəş - Əzrayıl)
2. Nəfsi-ləvvamə (su- Mikayıl)
3. Nəfsi-hanika (yel- İsrəfil)
4. Nəfsi-mülhimə (torpaq - Cəbrayıl)

Miskin Vəlinin vücudnaməsində də bu dörd mələyin adı çəkilməyə də, yaradılışda, zatında onların olduğu deyilir:

*Ən ibtida torpaq idim,
Bəzənib cahana gəldim.
Dörd mələyin zatındanam,
Dolana-dolana gəldim.*

(Miskin Vəli, 2004: 5)

Beləliklə, yaradılış və varlıq fəlsəfəsi kontekstində islami dünyagörüşdən çıxış edərək düşüncələrini açıqlayan Qayğısız Abdal insanın metafiziki və fiziki tərəflərini Şərq fəlsəfi fikri ilə əlaqədə izah edir.

1.3.Risalədə “kosmik nəzəriyyə”nin əksi: yeddi səyyarə və insanın yaradılışında rolu

Qayğısız Abdal ana bətnindəki nüftəyə müxtəlif ulduz və planetlərin təsirini, rüşeymin inkişafında onların rolunu və inkişafda kosmik aləmin təsirini ayrıca

olaraq qeyd edir. Ana bətnində ikən insanın formalaşmasına təsir göstərən kosmik cisimlər bunlardır: Zühal (Saturn), Mərrix (Mars), Zöhrə (Venera), Şəms (Günəş), Utarid (Merkuri), Qəmər (Ay), Müştəri (Yupiter). Bu səma cisimlərinin hər birinin isə insan orqanizminə təsiri müxtəlifdir. Qayğısız Abdala görə, Saturn qanın, Mars ətin, Venera sümüyün, Günəş ruhun, Merkuri hərəkətin və Yupiter dünyaya gəlməyin əsasında dayanır. Ümumiyyətlə, divan şerində və klassik mətnlərdə yeddi səyyarə adlandırılan bu səma cisimləri həm astronomik yöndən izah edilir, həm də təsəvvüfi baxımdan simvolizə edilir. Yeddi sayı burada müqəddəs rəqəm kimi diqqəti cəlb edir və yeddi planet mikrokosmosun (kainatın) əsasını təşkil etdiyi kimi, makrokosmosun (insanın) formalaşmasında da böyük rol oynayır.



Mənbələrdə qeyd olunduğuna görə, Zühal, ümumiyyətlə, Adəmin yaranmasında iştirak edən başlanğıc səyyarədir: *“Eskilere göre her biri yedi gezegenden birine ait ve biner seneden ibaret olmak üzere yedi devir vardır. Bu devirlerin başlangıcı Zühâl kabul edilmiştir ki, buna Devr-i Âdem de denir”* (Yeter, 2011: 148). İzahdan aydın olur ki, əslində planetlər insanın təkamülündə dövrlər üzrə öz təsirlərini

göstərmişlər. Yuxarıda Qayğısız Abdalın şərhində də insanın formalaşmasında yer alan ilk səyyarə kimi Zühal çıxış edir və qanı yaradır. Təbii ki, burada həmin yeddi səyyarə və insanın dünyaya gəlməsinin analoji forması arasında bir bənzərlik qurmaq mümkündür. Belə ki, Allahdan ayrılığı ifadə edən neyin də “bədən”ində yeddi dəliyin açılması insanın orqanlarının yeddi mərhələdə formalaşması ilə assosiativlik yaradır: *“Tasavvuf Allah’a kavuşmaq için, derûnî bir aşkla yanan sūfî’nin bu yolda katettiği mâceralar, merhaleler bütünüdür. Hz.Mevlâna’nın “Hamdım, piştim, yandım” sözleri bu yolun menziline uzanan kilometre taşlarıdır. Ney de tıpkı İnsan-ı Kâmil gibi hamken işlenir. İşlendikten sonra yakılarak vücuduna yedi delik açılır. Ve son aşamada da yanık yanık sırları söylemeye, feryad etmeye başlar”* (Öztekin, 2007: 11).

Fikrimizcə, insanın yaradılması prosesində yeddi sayı təsadüfi seçilməmişdir. Vəhdəti-vücut təliminə görə, *adəm aləmin mikro modelidir və hər şey onda gizlidir. Əsərdə də bununla bağlı qeydlər vardır: “Ve pes imdi cemi eşyanın hakikatı alem-i ademdir ve ademün hakikatı Hak’dur. Çünki adem cümle eşyanın güzidesi oldu. “La cereme mazhar-ı zatullah” oldu”* (Güzel, 1983: 143). Qayğısız Abdala görə, bütün əşya aləminin həqiqəti və əslı insandır. İnsan isə Tanrının təcəllisidir və ya başqa sözlə, “İnsan Allahın özünün təzahür etdiyi cisimdir” (Güzel, 1983: 143). Bu yeddi səyyarənin sadəcə insanın ana bətnində formalaşmasında iştirakını düşünmək bəsit olar, əslində burada Allahdan insana doğru yaradılış prosesində kainat aləminin də xəlq olunmasına işarə edilir. Ayrı-ayrı əşyalar yaradıldıqdan sonra hərəkətə gəlirlər və Quranda da deyilir ki, bu proses altı gündə baş verir. Əraf surəsinin 54-cü ayəsində bu barədə deyilir: *“Doğrudan da, Rəbbiniz göyləri və yeri altı gündə yaradan, sonra da Ərşə ucalan Allahdır. O, gündüzü sürətlə təqib edən gecə ilə örtüb bürüyür. Günəşi, ayı və ulduzları Öz əmrinə tabe edən də Odur. Əslində, yaratmaq da, əmr etmək də Ona məxsusdur. Aləmlərin Rəbbi Allah nə qədər xeyirxahdır.”* Altı gündə baş verən yaradılış prosesi və yeddinci gündə dincəlmək məsələsi bir çox din alimləri tərəfindən təfsir və izah edilmişdir. *“Allah, dünyayı yedi zaman üzərə yaratmışdır. Bunlardan her devir, miktarını Allah’tan başqa hiç kimsenin bilemeyeceği uzun bir süreçdir. İnsanın yaratılışından önce, dünya üzerinde altı devir geçmiştir. Âdem’in (as) yaratılışından kıyamete kadar olan süre ise, bir tek devirdir.”* (Turgay, 2012: 157) Tədqiqatçı Nurəddin Turqayın əl-Kindinin “Kənzül-ummal” əsərinə istinadən verdiyi məlumatdan da görürük ki, yaradılış və xəlq olunma yeddi mərhələdə baş vermişdir, bunlardan yeddincisi məhz insanın yaradılması ilə bağlıdır. İnsan yaradılmamışdan Kainat yaradılır. Klassik mətnlərdə adları çəkilən planetlərin sayı da əslində altıdır, Ay bu baxımdan istisnaq təşkil edir. “Altı gün” ifadəsində gün sözünün əslində bir “mərhələ” mənasını daşması digər təfsirçilər tərəfindən də qəbul edilmişdir: *“...Razi (Fəxrəddin Razi-E.M.K.), yerin yaratılışı ilə ilgili ayetlerde geçen “altı gün” ifadesindeki “gün” kelimesini lügat anlamıyla anlamamış, bunu “süre, vakit” şeklinde anlamıştır. Bugün müspet bilim de kainatın yaratılışını Kur’an’a paralel bir şekilde, yani altı süre içerisinde açıklamaktadır”* (Bayram, 2012: 155).

Təsəvvüflə bağlı müxtəlif tədqiqatçıların araşdırmalarında da on səkkiz min aləm və onun mərkəzində duran adəmdən bəhs edilir: *“Felekle ilgili telakkilerin*

lirik ve estetik birer malzemedən ziyadə fəlsəfi argümanlar hâlinə getirildiyi zəmin təsəvvüftür. Sufi öğretinin büyük bir iddiası vardır: İnsan gerçek ve büyük olan yegane âlemdir. Mutasavvıflara göre kainat 'âlem-i suğra' yani 'küçük âlem', insansa içinde yetişmiş bin âlem barındıran 'âlem-i kübra' yani 'büyük âlem'dir' (Çınar, 2009: 779). Göründüyü kimi, əslində fəlsəfədə insan kainatları özündə əks etdirən "aləmi-kübra" olaraq dəyərləndirilir. Xüsusilə kamil insan, yəni özünün gizli varlığını dərk etmiş insan sadəcə fiziki tərəfləri ilə deyil, metafiziki görkəmi ilə də diqqət çəkir.

Başqa bir fəlsəfi əsərdə kainatın və varlıq aləminin yaradılışı aşağıdakı şəkildə baş vermişdir: "Kâinatın yaratılışı və feleklerle ilgili yaygın kanaate göre; "Akl-ı Küll pasif bir kabiliyet olan Nefs-i Küll'ü meydana getirmiştir. Bu ikisinden dokuz gök (Atlas, burçlar, Zühal, Müşteri, Merih, Güneş, Zühre, Utarid ve Ay gökleri) meydana gelmiştir. Bu göklerin dönüşü dört unsuru ve dört tabiatı ortaya çıkarmış, göklerle unsurların birleşmesinden de cansızlar, bitkiler ve canlılar (maden, nebat ve hayvanlar) vücut bulmuştur" (Çınar, 2009: 779)

Bu yaradılış prosesinin təsvirində olduğu kimi, Qayğısız Abdal da insan varlığının müəyyən təkamül yolu ilə ortaya çıxdığını açıq şəkildə bildirməsə də, yeddi səyyarə simvolikası vasitəsilə əslində həmin görüşü əks etdirir.

Yuxarıda qeyd edilən yaradılış prosesinin izahı əslində öz əsasını Şərq fəlsəfəsində südur nəzəriyyəsi, yaxud kosmik nəzəriyyə və ya "on ağıl" nəzəriyyəsi adlanan fəlsəfi düşüncədən götürür. Bu nəzəriyyənin yaradıcıları məşhur filosoflar Fərabî, İbn Sina və Qəzali hesab olunur. Fərabînin südur nəzəriyyəsi aşağıdakı şəkildə izah edilir: "Tek ve varlığı zorunlu olan Allah'tan ilk sudur eden şey sayı olarak birdir; o da "İlk Akıl"dır. İkinci vucud da denir, cisimlenmemiş ve maddesiz bir cevherdir. İlk akıldır, ama "çok" arizi olarak bununla başlar. Bu Allah'ın dışında bir arizilik olması hasebiyle önemlidir. Hüviyete ilişkin olan bu arizilik ile varlık arasındaki ayırımı Farabi burada temin eder. Allah dışındaki bütün varlıklar hüviyeti açısından fiilen mümkünü'l-vucud kategorisinde değerlendirilir. "İlk Akıl" da ezeldir, ilk varlığa göre varlığı zorunlu olduğu için diğer bir akıl; kendi zatına göre ise mümkün olması hasebiyle diğer bir nefis ve bir felek sudur eder. Buradaki çokluk, ilk akıldaki gibidir. İkinci akıldan üçüncü akıl ve en yüksek semanın (gök) altında başka ikinci sema meydana gelir. Bundan dördüncü akıl ve Zühal küresi hasil olur. Dördüncü akıldan beşinci akıl ve Müşteri küresi, bundan da altıncı akıl ve Merih küresi hasil olur. Altıncı akıldan yedinci akıl ve Şems (Güneş) küresi hasil olur. Bundan sekizinci akıl ve Zühre küresi, buradan da dokuzuncu akıl ve Utarid küresi hasil olur. Daha sonra onuncu akıl ve Ay (Kamer) küresi hasil olur. Bununla semavi cisimler sona erer, bunlar tabiatları icabı devri hareketle dönerler. Bu meratib mükemmelden nakısa doğru devam eder ve Ay altı âlemini kontrol eden dokuzuncu akıl, onuncu akılı çıkarır. Bu, Faal akıldır. Bir yönüyle yer yüzündeki nefislerin (canlıların), diğer yönüyle, feleklerin aracılığıyla, dört unsurun (Su, hava, ateş ve toprak) var oluşlarının sebebidir" (Uyanık, 2002: 150-151)".

Eyni yaradılış sistemini Qayğısız Abdalın risaləsində də görürük. O da südur nəzəriyyəsində olduğu kimi, varlığın formalaşmasında mərhələli təkamülü qəbul

edir. Həm risalədə, həm də on ağıl nəzəriyyəsində varlıq aləminin ortaya çıxmasında yeddi səyyarə və dörd ünsürün rolu xüsusi qeyd edilir.

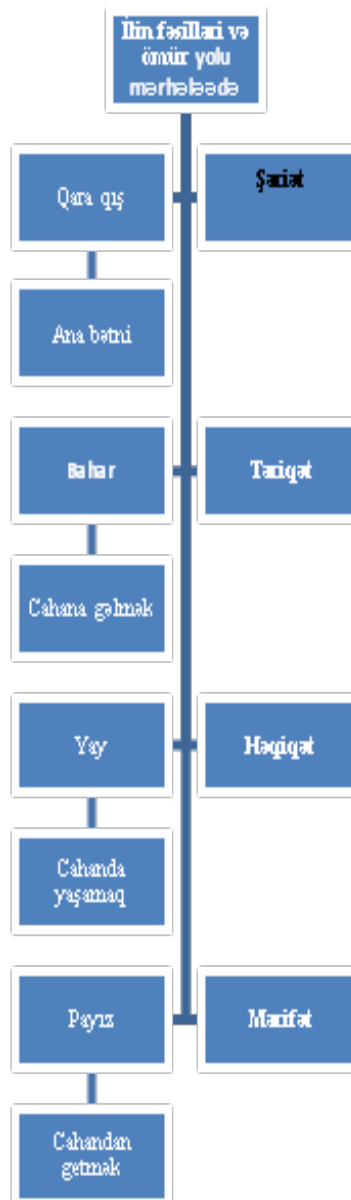
2. “Vücutnamə” risaləsində insanın fiziki varlığı problemi

İnsanın fiziki varlığının formalaşması ana bətnindən başlayır və risalədə bununla bağlı məqamlar da yer alır. Ümumiyyətlə, Qayğısız Abdalın “Vücutnamə”si həm insanın, onun ruh və vücudunun dini-fəlsəfi izahı, həm də vəhdəti-vücut təlimi ilə bağlılığı ilə diqqəti cəlb edir. Vücutnamənin başlanğıcında Quranın “Muminin” surəsinin 12-14-cü ayələrindən çıxış edilərək, insanın xəلق olunması ilə bağlı izah verilir. Həmin ayələrdə deyilir: “12. Biz, həqiqətən, insanı tərtəbiz (süzülmüş) palçıqdan yaratdıq. (Biz Adəmi torpaqdan, Adəm övladını isə süzülmüş xalis palçıqdan - nütfdən xəلق etdik). 13. Sonra onu (Adəm övladını) nütfa halında möhkəm bir yerdə (ana bətnində) yerləşdirdik. 14. Sonra nütfa ləxətlənmiş qana çevirdik, sonra ləxətlənmiş qanı bir parça ət etdik, sonra o bir parça ətini sümüklərə döndərdik, sonra sümükləri ətə ördük və daha sonra onu bambaşqa (yeni) bir məxluqat olaraq yaratdıq. Yaradanların ən gözəli olan Allah nə qədər (uca, nə qədər) uludur!”.

Qayğısız Abdalın “Vücutnamə”yə yazdığı müqəddimədə də bu ayələrin təsiri özünü aydın şəkildə göstərir. İnsanın ana bətninə düşməsi, doğulması və bütün bunların batini tərəfləri haqqında bəhs edəcəyini vurğulayır: “... *evvela adem ki kudret-i Hakkıla ana rahmine nice düşer ve nice vücuda gelir ve nice ruh verilir ve nice dirilir ve anadan nice ırrar. Ve ademde kaç burç vardır ve nice hasil olur ve kevakib nice ider ve ademün zahrinde ve batınında hasiyeti nicedür ve kaç ruh vardır ve anasır-ı erbaa niye tabidür ve kaç ruh vardır ve nice gelir ve aleme nice geçer ve kuvvet nelerinde olur ve hassiyyetleri nicedür ve ahval-ı alemi varmı ayan ve beyan idelüm*” (Güzel, 1983: 135) Beləliklə, Qayğısız Abdal əsərin başlanğıcında yaradılışla bağlı müəyyən suallar qoyur və risalə boyu bu sualları cavablandırmağa çalışır. Bu suallardan sonra Quran ayələrinin işığında insanın xəلق olunması izah edilməyə başlanılır.

İnsanın vücudu ilə əlaqədar olaraq Abdal onu üç ümumi hissəyə ayırır: baş, cəsəd və ruh. Bu hissələri isə eyni zamanda müvafiq təşbihlərlə xarakterizə edir. Baş ərşə, cəsədi qəndilə, ruhu isə nura bənzədir və bədənə bunlar əsasında canlı olduğunu, həyatın təməlinə durduqlarını deyir.

Qeyd etdik ki, Qayğısız Abdal aləmlə adəmin müqayisəsində ikincinin birincini əks etdirdiyini deyir. O, təsəvvüfün dörd mərhələsi olan şəriət, təriqət, mərifət və həqiqət pillələrini də aləm və adəmin təkamül və inkişafı, dəyişkənliyi ilə əlaqədə açıqlayır.



Burada ana bətninin qaranlılığı və qara qış arasında rəng baxımdan tənasüb qurulur və müəyyən təriqətə- yola gəlmək cahana gəlməyə bənzədilir. Burada dövriyyə sistemi əsasında ruhun seyri və həqiqət mərhələsinə çatmış kamil insanın ömrünün baharını yaşadığı ilə bağlı maraqlı bənzətmə yaradılır.

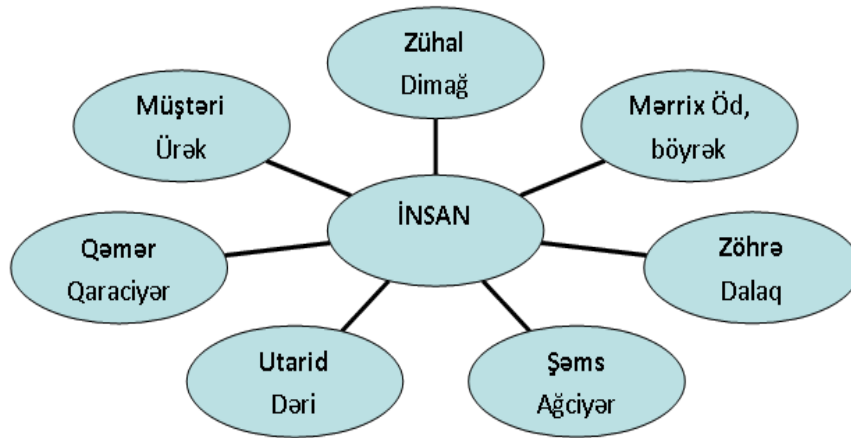
2.1. Duyğu orqanları

Bu cür simvolizərlə yanaşı, Qayğısız Abdal insanın fiziki varlığının müxtəlif yönələri ilə bağlı açıqlamalar da verir. Risalədə insanın anatomik varlığı səma cisimləri ilə əlaqədə verildikdən sonra onun zahiri və batini xasiyyətlərindən bəhs

olunur. Çağdaş dövrdə beş duyğu orqanı kimi səciyyələndirilən və görmə, dad-bilmə, iybilmə, eşitmə və hissetmə (dəri) kimi təsnif edilən ekstroreseptiv duyğular Qayğısız Abdal tərəfindən yeddi başlıq altında bölünür: burun (Qayğısız Abdal bunu iybilmə kimi deyil, nəfəsalma orqanı olaraq verir), ağız (yenə də dadbilmə orqanı kimi deyil, nitq üçün lazımi orqan olaraq verilir), əl (hər iş onunla görülür), qulaq (eşitmə), göz (görmə), ayaq (gəzmə), ol (qüvvət) (1983: 37). Əslində Qayğısız Abdal insanın metafiziki və fiziki yönlerini bir-birilə əlaqədə verir.

Qeyd edək ki, insan vücudu ilə kainat arasında əlaqə bir çox klassik əsərlərdə, həmçinin İbrahim Haqqı Ərzurumunun (1703-1780) “Mərifətnamə” əsərində də yer almaqdadır: “*Marifetnâme*”nin bir yerində (1999: I, 311; 1981: 253-254) insan bedeninin cihanın özü olduğu ve insan bedenindəki her bir organın bir hikmetinin olduğu ifade edilir. İbrahim Hakkı Erzurumî, başka bir yerde (ty.: III, 167-170, 173-176), insan bedeninin alemin bir kopyası veya minyatürü olduğunu ve dolayısıyla aslında bedeni ve ruhuyla insanın büyük alem olduğunu, alemde var olan şeylerin benzerinin insan bedeninde de bulunduğunu, insan bedeninin cihan, zaman ve mekan olduğunu vurgulamaktadır. İbrahim Hakkı’nın bakiş açısında insan bedeni, varlıkla, bütün kainatla bir bütünlük içinde ele alınır. O nedenle de *Marifetnâme*’de beden âleme benzetilir, alemin bir kopyası olarak tanımlanır, yerine göre küçük alem veya büyük alem olarak görülür, zaman ve mekâna, yer ve göklere benzetilir. Bu temelde insan bedeni, merkezî bir yere sahiptir; kainatı anlamının ve Allah’ın varlığını ve birliğini kavramanın, marifetullahı ulaşmanın yolu insan bedenini iyi bilmekten geçer” (Okumuş, 2008: 22). Beləliklə, İbrahim Haqqının əsərində də kainat, təbiət və insan varlığı bir-birilə əlaqədə izah edilir və Allahı dərk etmək üçün astronomiya və anatomiya elmlərinə yaxşı bələd olmağın vacibliyi vurğulanır.

Bundan sonra isə daxili orqanlarla yeddi səyyarə arasında əlaqə və uyğunluq qurulur. Aşağıdakı cədvəldə həmin əlaqə verilmişdir:



Beləliklə, Qayğısız Abdal insanın fiziki varlığını da fəlak və bürclərlə əlaqədə izah edir ki, bu da orta əsr risalələrinə xas bir cəhətdir.

NƏTİCƏ

Orta əsr Şerq fəlsəfi və ədəbi fikrinə görə, insan kainatın əşrəfidir. Risalədə dəfələrlə bu fikrin vurğulandığını görürük. Həmçinin mənəvi yüksəliş və kamil insan problemi də risalədə qarşıya qoyulan məsələlərdəndir. "Vücutnamə" adlanan bu risalə insanın yaradılışı, cəsəd və ruh problemi kimi ontoloji məsələləri südur nəzəriyyəsinin təsiri altında əks etdirir. Qayğısız Abdalın "Vücutnamə" risaləsinin sonradan qələmə alınmış vücutnamələr üçün mühüm bir qaynaq olduğunu düşünürük. Bu risalə ilə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında nəzərdə tutulan vücutnamə "janrı" arasında müəyyən fərqlər olsa da, həm mövzu-ideya, həm də düşüncə baxımından bu əsərin Əhməd Yəsəvidən sonra aşiq şeirində görünməyə başlayan vücutnamələr arasında mühüm bir həlqə olması qənaətinəyik.

QAYNAQLAR

1. Aytaç Pakize. Devriye Metinlerinde Geçen Omurga Kavramlar. Alevilik Araştırmaları Dergisi, 1, s. 1-40
2. Aytaş Gıyasettin. Türk Kültür ve Edebiyatında Geyik Motifi ve" Haza Destan-ı Geyik". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, 1999, 12.
3. Bayram Enver. "Râzî'nin, Kur'an'daki Yeryüzü (Arz) Âyetleriyle İlgili Tefsir-i Kebir'deki Yorumları: Modern Jeoloji Biliminin Verileriyle Kısa Bir Mukayese."Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi 1.1 (2012): s. 149-165.
4. Bilgin Azmi. Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı. İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri, 2014, 1: 61-82
5. Çalka Mehmet Sait. Tür ve Tarz Çeşitliliği Açısından Zengin Bir Divan: Süheylî Dîvânı. Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/3 Winter, Ankara-Turkey. 2014, p. 423-450
6. Çınar Bekir. Şeyh Gâlib'in Hüsnü Aşk Mesnevisinde Felekler. A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 39, Erzurum 2009 Prof. Dr. Hüseyin AYAN Özel Sayısı. TAED 39, 2009, 777-792
7. Çınar Bekir. Şeyh Gâlib'in Hüsnü Aşk Mesnevisinde Felekler. A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 39, Erzurum 2009 Prof. Dr. Hüseyin .AYAN Özel Sayısı. TAED 39, 2009, 777-792
8. Güzel Abdurrahman. Kaygusuz Abdal, Kültür Bakanlığı, Doğumunun 100. yılında Atatürk yayınları no: 29, XVI Ankara 1981
9. Güzel Abdurrahman. Kaygusuz Abdal'ın Mensur Eserleri. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1983
10. Hamiye Duran. Makalat'ta İnsan ve Dünya İlişkisi. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi. 1995, sayı: 2

11. Harmancı M.Esat. Hamza Baba ve Eserleri. Alevilik Araştırmaları Dergisi, 2011, s. 39-48
12. Karadavut, Zekeriya; Yeşildal, Ünsal Yılmaz. Anadolu-Türk Folklorunda Geyik. Milli Folklor, 2007, 76: 102-112
13. Miskin Vəli. Vücutnamə (əzəl-axır). "Xalq ozanı" qəzeti, 2004, avqust, s. 5
14. Ocak Ahmet Yaşar. Abdurrahman Güzel, Kaygusuz Abdal, Ankara 1981, Kültür Bakanlığı, Doğumunun 100. Yılında Atatürk Yayınları, no: 29, XVI+ 343 sahife. Osmanlı Araştırmaları, 1981, 2.2
15. Okumuş, Ejder. "Marifetnâme'de Beden." Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 8.4 (2008): 9-44
16. Özkan, Ferudun Hakan. Kaygusuz Abdal'ın Elifnâmesi. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, 2012, 64, s. 185-198
17. Öztekin Bolkar, Fuzûlî ve Şeyh Gâlib Divanlarında Ney Metaforu. T.C Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2007: 11
18. Öztekin Bolkar, Fuzûlî ve Şeyh Gâlib Divanlarında Ney Metaforu. T.C Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2007
19. Sait Okumuş. Klâsik Türk Edebiyatında XV. ve XVI. Yüzyıl Nesir ve Nâsirlerine Bakış. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 4 Sayı: 18. Yaz 2011, s. 86-118
20. Sever Mustafa. Kaygusuz Abdâl'ın Menâkıbnâmesine Ve Şiirlerine Göre İnsanın Manevî Eğitimi. Karadeniz, 2009, 17.17., s. 58-68
21. Şükürov Ağayar. Fəlsəfə. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı: Elm, 1997
22. Teber Ömer Faruk. "Vücûd-Nâme" Örneğinde Bektâşi Erkânâmelerinde Hurûfî Unsurlar. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Yıl: 2013 Cilt: 13 Sayı: 1, s. 57-72
23. Tunalı İsmail. Fəlsəfə. Bakı: Araz nəşriyyatı, 2004
24. Turgay Nurettin. "Kur'an'da "Sebt" Kavramı", Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 4 / Nisan 2012 - Eylül 2012, s.153-166
25. Uyanık Mevlüt. İslam Felsefesinin Teşekkül Dönemi "Varlık" Anlayışında Birinci ve İkinci Cevher Kavramı. Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002/I, s. 132-159
26. Yeter Gaye Belkız. Ontolojik Analiz Metoduyla Yunus Emre'nin Bir Şiirinin İncelenmesi. Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Mukaddime Dergisi, 2011, 3(3), s. 141-154

DR. HAMİT ZÜBEYR KOŞAY’IN “FOLKLOR AÇIK-HAVA MÜZELERİ” KURULMASI İÇİN YAPTIĞI ÇALIŞMALAR

DR. HAMİT ZÜBEYR KOŞAY’S WORK TO ESTABLISH THE “FOLKLORE OPEN AIR MUSEUMS”

УСИЛИЯ ДОКТОРА ХАМИДА ЗЮБЕИР КОША ДЛЯ СОЗДАНИЯ “ФОЛКЛОРНЫХ МУЗЕЕВ ПОД ОТКРЫТЫМ НЕБОМ”

Hayrettin İVGİN*

Öz

Dr. Hamit Zübeyr Koşay (1897-1984) Türkiye Cumhuriyetinin ilk kültür müdürlerindendir. Âsar-ı Atika ve Kütüphaneler Müdürlüğünde başlayan çalışma hayatı başarılar ve hizmetlerle doludur.

Folklor Açık Hava Müzelerinin kurulması ile ilgili tek başına mücadele veren Koşay’ın bu konularda yazdığı 30’u aşkın yazısı, bugün bile geçerliliğini korumaktadır. Buna rağmen FAHM’ler hâlen Türkiye’de kurulamamıştır. Bazı belediyelerin (meselâ Ankara Altındağ Belediyesi) bu konuda yaptıkları çalışmalar, arzu edilenin çok gerisindedir.

H.Z. Koşay sağlığında her kesime, her makama ve her kültür adamına, Türkiye’de mutlaka FAHM’lernerin kurulması gerektiğini anlatmış, çeşitli yazılar, makaleler yazmıştır. İlgili makamlara onlarca rapor vermiştir.

Folklor Açık Hava Müzeleri konusu 70 yıldır konuşulmasına rağmen Türkiye’de hâlen arzu edilen seviyede bir müzesi kurulamamıştır. Hattâ denilebilir ki dünyada Folklor Açık Hava Müzesi olmayan tek ülke Türkiye’dir.

Anahtar Kelimeler: Folklor Açık Hava Müzesi, Hamit Zübeyr Koşay, Ankara, halk müzeleri.

Abstract

Dr. Hamit Zübeyr Koşay (1897-1984) is one of the first cultural manager of the Republic of Turkey. Starting on Ancient Monuments/Building and Library Department, his working life is full of achievements and service.

* Halk Bilimi Araştırmacı-Yazar. Ankara/TÜRKİYE
(hayrettinivgin@gmail.com)

Koşay struggled to the establishment of Folklore Open Air Museum, he wrote more than 30 article in this issue and these sources remain valid even today. Nevertheless, it appeared that, these museums haven't been established yet in Turkey. Some municipalities' (such as Ankara Altındağ Municipality) work on this issue are far from the expected.

H.Z. Koşay tried to explain in every sector, every office and every man of culture that these museums should been established in Turkey, he had written articles about it. He had given dozens of reports to the relevant authorities.

Although the topic of establishment of Folklore Open Air Museum has been on agenda for 70 years, still needs to be established a museum at the desired level in Turkey. Even it can be said that Turkey is the only country in the world that has no Folklore Open Air Museum.

Keywords: Folklore Open Air Museum, Hamit Zübeyr Koşay, Ankara, folk museums

Türkiye'de son otuz yıllar "Folklor Açık-Hava Müzeleri" üzerinde çok konuşulan bir konu olmuştur. Çeşitli çevrelerin "Açık Hava Müzesi", "Açık Hava Folklor Müzesi", "Folklor Açık-Hava Müzesi", "Açık Hava Halk Müzesi", "Halk Kültürü Müzesi", "Folklor Müzesi", "Köy Müzesi", "Açık Hava Köy Müzesi", "Hava Köy Müzesi", "Halk Müzesi", gibi kelime ve kelime grupları ile anlatmak istedikleri şey, yalnızca herkesin ittifakla ifadede karar kıldığı "Folklor Açık Hava Müzesi" (FAHM)'dir.

Bu çok önemli konunun Türkiye'de gerçekleştirilmesi için ön hazırlıklar uzun zamanlar içinde büyük merhaleler katetmiştir. Ancak "Açık Hava Müzesi" kavramından açık havada sergilenmeleri sebebiyle bazı arkeolojik sitlerin açık hava müzesi olduğu sanılmıştır. Ne var ki açık-hava müzeleri şudur; kapalı bir yerde tarihî ve aktüel gelişmeleriyle beraber, bunların fonksiyonel ilişkileri de dahil olmak üzere halk kültürünün önemli taraflarının uygun bir mekanda sergilenmesidir.

Folklor Açık-Hava Müzeleriyle ilgili olarak 70 yıldır birçok kurum, kuruluş ve şahıslar teklifler getirmişler, fakat kurulması maalesef gerçekleşmemiştir. Ankara'da Kültür Bakanlığının 23-27 Ekim 1982 tarihlerinde topladığı "I. Milli Kültür Şûrâsı"nda da konu dile getirilmiş, Bakanlığın çalışma programına tedbir olarak girmiştir.

Bu sebeble, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi (MİFAD) Başkanlığı ile Orta Doğu Teknik Üniversitesi Rektörlüğü 13-15 Haziran 1985 tarihleri arasında ODTÜ Mimarlık Fakültesi Anfisinde bir sempozyum düzenlemiştir. "Folklor Açık-Hava Müzelerinin Türkiye'de Kurulma İmkanları" adını alan sempozyumda konu çok taraflı tartışılmış, sonuçta Kültür ve Turizm Bakanlığının malî yardımlarıyla ODTÜ Rektörlüğünün, Üniversite kampusu içinde "Folklor Açık-Hava Müzesi"ni kurması kararlaştırılmıştır. Çalışmalar uzun bir süre de-

vam etmiştir. Ancak, Moğan Gölü kenarında kurulmasına başlanan ve temeli 1991 yılında atılan müze akamete uğramıştır.

Hiç şüphe yok ki Dr. KOŞAY'ın, yıllardır tek başına yaptığı çalışmalarının ve yazdığı yazılarının bu FAHM konusundaki gelişmelerde etkisi büyük olmuştur.

Dr. Hâmit Zübeyr KOŞAY, uzun yıllar müze ve müzecilik teşkilatlarında çalışmış, Âsar-ı Atika ve Kütüphaneler Müdürlüğü ve Umumi Müfettişliği (18.06.1926-31.05.1927), Etnografya Müzesi Müdürlüğü (01.06.1927-13.03.1931 ve 24.04.1950-13.07.1962) Müzeler Dairesi Müdürlüğü (13.03.1931-01.12.1945), Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü (01.01.1945-05.01.1950) gibi resmi görevlerde bulunmuş değerli bir müzecedir. Uzun yıllar Uluslararası Anıtlar Konseyi (ICOMOS)'nin Türkiye Milli Komitesi Üyeliği (1967-1984) ile Uluslararası Müzeler Konseyi'nin Türkiye Milli Komitesi Üyeliği (1952-1984) ve Başkanlığını (1957-1965) yapmıştır. Müzeler teşkilatında çalıştığı yıllar ve daha sonra yıllarda, Folklor Açık Hava Müzeleri, başka bir deyişle Açık Hava Halk Müzelerinin Türkiye'de kurulması için büyük gayret sarfetmiştir.

Hamit KOŞAY ilk yazısını "Halk Müzeleri" adıyla 1945 yılında Yeni Bergama gazetesinde yayımladı.¹ Bu yazısında;

"Halk müzeleri hem maddî kültür belgelerini, hem de geçmişi, yaşanan günlere bağlayan ata hatıralarının canlı örneklerini, izlerini barındırır. Yalnız aydın vatandaşlar değil, aynı zamanda asıl halk orada bulur. Ne idiğini öğrenir. Bu müzeleri gezmek, anlamak için san'at bilmek gerekmez. Çünkü ziyaretçi sıra sıra koleksiyonlar, kendi muhitlerinden uzakta kalmış eserler görmeyecektir; herşey yerli yerinde, birkaç yüzyıl önceki havası içindedir²" ifadelerini kullanan Koşay, halk müzelerinin faydalarını da sıralamaktadır.

"1- Eski maddî kültür belgelerini birgün büsbütün kaybetme böylece önlenir.

2- Her memlekette sayılı mahdud olan aydınlar dışında kalan san'at ve tarih müzelerini tanımağa, anlamağa alıştırılır.

3- Eski evler, yapılar korunur ve hatta onlara uygun görev olur.

*4- Bütün bu amaçlara ulaşmak için görevlendirilecek personel ve hele ihtisas ve bilim adamı sayısı çok azdır."*³

Hatta bu yazısında böyle bir müzenin Ankara'da kurulabileceği, öteki illerde de mahalli halk müzeleri meydana getirmenin yerinde olacağını belirtmektedir.

"1- Zengin, çok renkli maddî kültür belgelerimiz kaybolmaktadır; birgün onları tamamıyla elden çıkarmış olabiliriz.

¹ Dr. H.Z. KOŞAY; "Halk Müzeleri", *Yeni Bergama İlmî Edebî ve İctimai Gazete*, Sayı: 119, 6 Nisan 1945, 1.-2. S.

(Aynı yazı: *Makaleler ve İncelemeler*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1974, 130-131. s)

² A.g.y., 1. S

³ A.g.y., 2. S

2- Elde kalan her soydan eserle kuracağımız müzeler dünyadaki benzerlerinin en mükemmeli olacaktır.

3- Halkın san'at ve arkeoloji müzelerini tanınması pek kolay olmuyor. Halk müzeleri muhitlerinde ilgi uyandıracak öteki müzeleri ziyaret isteği şuurla doğacaktır.

4- Birçok eski evlerimiz bakımsızlık ve ihmâl yüzünden göçüp gitmektedir. Bu evleri görevlendirmek, birer mahallî halk müzesi haline getirmek mümkündür. Köprülü Konağı, (Vezirköprü, Samsun, 17. asır) Şamaki Evi (Yenişehir, Bursa 18. asır) Eligüzel Evi (Kastamonu, 18. asır), Mazhar Bey Evi (Tokat, 18 asır), Pembe Ev (Tokat, 17. asır sonu) ait oldukları asırları stilince düşünerek birer mahalli halk müzesi haline getirilebilecek evlerdir."⁴

Hamit Zübeyr Koşay, 1948 yılında Ankara'da Polis Enstitüsünde yapılan "İdareciler Kongresi" ne üye olarak katılmıştır. Bu kongreye, valiler, belediye başkanları, kaymakamlar, profesörler, bakanlık temsilcileri de katılmıştır. Bu kongrede de halk müzesi kurulması, zarureti ortaya koymuştur.⁵

Ancak, bu kongrede konuşması çok kısa olmuştur:

"-Türkiye Halk Müzesi fikrini ortaya atmak için tam fırsat. Bu kongreden çıkacak karar bütün yurtda akisler yapabilir, çok lüzumlu ve faydalı bir ilim kurulu bütün yurttaşların katılması ve gayretli çalışması ile yaratılabilir.

Fakat idareciler kongresinde gündeme alınan konular o kadar çeşitli, konuşulan derter o kadar büyük ve o günler o kadar dolu idi ki sırası gelince bu fikrimi genel toplantıda ancak birkaç cümle ile arzdebildim."⁶

İdareciler Kongresinde söyleyemediklerini yazısında şöyle ifade ederek halk müzesinin programını da veriyor.

"1- Devlet merkezine yakın bir yerde, çiftlik kadar geniş bir alan bu iş için ayrılır.

2- Türk halkının maddî ve mânevî medeniyetinin teşhir edileceği bu yerin ana plânı, etnograf, şehirci ve bahçe mimarından mürekkep bir komisyon tarafından hazırlanır.

3- Halk müzesinin çalışma programını uzmanlardan mürekkep bir heyet hazırlar. Tahminime göre bu program aşağıdaki bölümleri ihtiva edecektir.

a) Türk insan tipleri (Büyütülmüş fotoğraf v.s.), b) Avcılık ve balıkçılık, c) Çiftçilik ve nakil vasıtaları, ç) Zanaatlar, d) Halk sanatları, e) Gıda, f) Giyim, g) Mesken döşeme, tenvir ve sethin, h) Halk âdetleri ve inanışları, i) Halka musikisi, j)

⁴ A.g.y., 2. S

⁵ H.Z. KOŞAY; "Türk Halk Müzesi", *Taşpınar Afyon Halkevi Dergisi*, Sayı: 152-155, Eylül-Aralık 1947, 433-436. S.

(Aynı yazı, *Ülkü Dergisi*, III. Seri, Sayı: 10, Ekim 1947, 4-6. S.)

(Aynı yazı; *Makaleler ve İncelemeler*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1974, 132. - 135. S.)

⁶ A.g.y. 433. S.

Halk edebiyatı, arşivi, k) Türk etnografyasına dair ihtisas kütüphanesi, laboratuvarlar, depolar.

Bu müze mahallesinde mesken tipleri bir sokak teşkil edecek ve mevcut örneklerle göre yerli ustalar tarafından yapılacaktır. (Lime ev, çantı ev v.s.) Bu evlerde kendi muhitiinin eşyası teşhir edilecek; bekçileri aynı muhitten seçilecek ve mahallî kıyafetlerini giyeceklerdir.

Halk Müzesi mahallesinin kahvesinde ilân olunan saatlerde halk sazı çalınacak, meddahlar dinlenecek, karagöz ve orta oyunu gösterilecektir.

Halk tezyini motifleriyle süslü bir lokantada Anadolu'nun orijinal yemekleri hazırlanarak Türk mutfığı tanıtılacaktır.

Bu halk müzesinde eserler imkân nisbetinde hakikate uygun olanlar teşhir edilecektir⁷.

Bu yazısında Koşay, "Halk Müzesi, bu ulus için bir süs değil, ön plana alınması gerekli ihtiyaçtır" diyerek sözünü tamamlıyor.⁸

1952 yılında Ankara Belediye Dergisinde yazdığı bir yazısında açık hava müzesinin Ankara'da kurulması gerektiğini belirtiyor.⁹

Bu yazıyı niçin bir Belediye dergisinde yayınlıyor? Çünkü Koşay bu müzelerin kurulmasının Belediye Başkanları, Belediye Meclislerinin gayretleriyle gerçekleşeceğine inanıyordu. Bir yazısına şöyle başlıyor:

"Bu yazımı fikirlerimi benimseyecek olan bir Belediye Reisine ve onu icraatında destekleyen Belediye Meclisi üyelerine veya reklâm ile birlikte kültür davasına hizmeti mezceden bir banka müdürüne ve aynı bankanın nüfuzlu idare meclisi üyelerine ithaf etmek isterdim. Pek iyi bilindiği gibi Batılı memleketlerde birçok kültür müesseseleri fertlerin ve müesseselerin yardımları ile kurulmuştur. Merkezî hükümetler bu hususta daha çok nâzım bir rol ifa etmişlerdir. Hükümet mekanizması dünyanın her tarafında ağır yürüdüğü için esaslı kültür hamleleri çok defa sanat hamileri tarafından yapılagelmiştir. Türkiye'de kurulması gerekli (Açık Hava Halk Müzesi) işte böyle bir sanat hamisi bekliyor.

Davamızı biraz daha açıklayalım: Türkiye'nin esas kuvveti halktan geliyor. Tehlikeli anlarda güvenilecek tek kaynak onun enerjisi ve sonsuz hamiyetidir. Tarih boyunca katlandığı sürekli mücadele ateşinde Türk milletinin karakteri çelikleşmiş ve sonsuz tecrübelerle ruhu zenginleşmiştir. Okumak, yazmak bilmese dahi o bir kültüre sahiptir. Medenî vasıtalar ve bu meyanda gerçek eğitim ve öğretim ile teçhiz edilirse o yenilmez bir kuvvet olacaktır."¹⁰

⁷ A.g.y., 435. S.

⁸ A.g.y., 436. S

⁹ Dr. H.Z. KOŞAY; "Ankara'da Bir Açık Hava Müzesi Kurulabilir", Ankara Belediye Dergisi, Sayı: 2, 20. - 22. S.

¹⁰ Dr. Hz. KOŞAY; "Açık Hava Müzeleri Nasıl Kurulabilir", *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 87, Ekim 1956, 1377. - 1378. S.

Dr. KOŞAY, İsviçre'nin Basel, Zürich, Cenevre şehirlerinde 2-9 Temmuz 1956 tarihleri arasında Uluslararası Müzeler Konseyi (ICOM) adına toplanan 33 devletin katıldığı IV. Uluslararası Müzeler Konferansı'na Türkiye adına katılmıştı. Bu toplantıda şu kararlar alınmıştır:

"1- Halk kültürünün kaybolmak üzere olan değerlerini kurtarmak için, muhtelif yaşayış tarzlarını aksettiren otantik, karakteristik mimarî eserlerin, âdetlerin, ziraî faaliyetlerin, sanatların vs. tipik unsurları seçilerek, yerlerinden sökülerek ve eskisi gibi tekrar kurularak bir "site" halinde açık hava halk müzeleri kurulmalıdır.

2- Bu çeşit müzeler, mevcut başarılı örneklerle göre, ilmi ve terbiyevî gaye ile ve son derecede müşahhas bir şekilde kurulacaklar ve halk kültürünün en değerli kısımlarını ihtiva edeceklerdir.

3- İskandinavya'da gerçekleştirilmiş olan fakat kâfi derecede tanınmayan bu çeşit müzeler dünyanın diğer bölgelerinde müzeografi bakımından faydalı yeni ufuklar açacak mahiyettedir.

*4- 1957 de İskandinavya'da bir toplantı tertip olunarak açık hava halk müzesi kurmak isteyen memleketlerin müzecileri davet edilmeli Unesco bu hususta millî komitelerin dikkatini çekmeli, burslar ve teknik yardımlar sağlayarak gayenin gerçekleşmesine çalışmalıdır."*¹¹

Cenevredeki karara göre, 5-9 Temmuz 1957 tarihlerinde Danimarka ve İsveç'te yapılan ICOM tarafından düzenlenen ve konusu açık hava halk müzeleri olan kongreye Türkiye adına yine Hamit Zübeyr KOŞAY katılmıştır. Koşay bu toplantıda aynen şöyle konuşmuştur:

*"Memleketimiz birçok eski medeniyetlerin beşiği olduğu için beşeriyetin kültür tarihi ve etnoloji bakımlarından büyük önem taşır. Kültürlerin yekdiğerlerine olan bağlarını (interpedence) göstermek için en açık misalleri burada bulabiliriz. Türk Halk Kültürü bütün tezahürleri ile yaşamakta, ancak sanayin gelişmesine müvâzi olarak eski âdetler ve gelenekler tedricen kalkmaktadır. Halk kültürüne büyük önem veren Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti 1925 de Ankara'da Etnografya müzesini kurmuştu, 1955'de Bergama'da diğer bir etnografya müzesi açıldı. Memleketimizde henüz bir açık hava halk müzesi olmamakla beraber mevcut müzelerin genişletilmesi sırasında bunun ele alınacağını umuyoruz."*¹²

Bu iki toplantıdan sonra Maarif Vekaletine geniş bir rapor vermiştir. Bu rapor broşür olarak da yayımlanmıştır.¹³ Bu raporda, açık hava halk müzesinin kurulma lüzumu anlatılmakta, İsveç Skansen, Danimarka, Norveç, Hollanda, İskoçya, İngil-

¹¹ Hz. KOŞAY; "UNESCO ve ICOM (Uluslararası Müzeler Konseyi)'nin Açık Hava Halk Müzeleri Kurulması Hakkında Direktifleri", Makaleler ve İncelemeler, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1974, 152. - 153. S.

¹² A.g.y., 154. S.

¹³ Dr. H.Z. KOŞAY; *Açık Hava Halk Müzeleri ve Türkiye'de Açık Hava Halk Müzesini Kurma İmkânları*, Maarif Vekaleti Yayınları, Maarif Basımevi, Ankara 1958, 29 S. + 20 Resim+4 Plan.

tere, Almanya, Lehistan, İspanya, Yugoslavya, İsviçre, İsrail, Romanya ve Birleşik Amerika'daki açık hava halk müzelerinden söz edilmektedir.

Hamit Zübeyr KOŞAY, zamanın Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri'yi ikna etmiş, Atatürk Orman Çiftliği bünyesinde "Açık Hava Halk Müzesi ve Ziraat Müzesi"nin kurulmasını kabul ettirmişti. Maarif Vekili Tevfik İleri, 1958 yılı içinde Ziraat Vekaletine bu konuda bilgi vermiş Orman Çiftliği içinde 100 dönümlük yer ayrılmasını istemişti. H.Z. KOŞAY, Etnografya Müzesi Müdürü ve Uluslararası Müzeler Konseyine Bağlı Türkiye Müzeleri Milli Komitesi Başkanı olarak 14.03.1958 tarihinde Ziraat Vekaleti Ziraat İşleri Umum Müdürlüğüne, "Ziraat Müzesi" kurulması hakkında bir muhtıra göndermişti.¹⁴

H.z. Koşay, verdiği bir çok konferanslarda "Halk Kültürü Müzesi" ve "Açık Hava Halk Müzesi" konularını dile getiriyordu. 1962 yılında verdiği bir konferansın konusu "Köy ve Açık Hava Halk Müzeleri" idi.¹⁵ 22 Mayıs 1965 tarihinde Atatürk Üniversitesinde yaptığı konuşması "Halk Kültürü ve Halk Müzesi" adını taşıyor.¹⁶ Yine Ankara'da verdiği bir konferansın konusu: "Açık Hava Halk Müzesi" dir.¹⁷

H.Z. KOŞAY, hayatının sonuna kadar Folklor Açık Hava Müzelerinin kurulması ile ilgili yazılar yazmıştır. Türk Yurdu dergisinde ziraat müzeleri,¹⁸ Türk Kültüründe köy müzeleri¹⁹ konusunda yazıları çıkmış, 1974 yılında yayımladığı "Makaleler ve İncelemeler" adlı kitabında bu konuda eski yayınladıkları yazıların bir kısmını almıştı. "Makaleler ve İncelemeler" adlı kitabına "Türkiye'de Açık Hava Müzesi Nerede Kurulabilir" adlı yazısını ilk defa koymuştu.²⁰

Bu yazısının giriş bölümünde şöyle söylüyordu:

"Birçok iklimleri kendinde toplayan Türkiye'de çeşitli köy ve kasaba mimarisine, yarı nomad hayvancı, balıkçı, çiftçi, zanaatçı olarak türlü yaşayış tarzlarına rastlanır. Geleniğin kuvvetli tesiri altında olan kıyafetler bölgelere, cinsiyete, yaşa, gündelik hayata ve merasime göre büyük değişiklikler gösterir. Elişleri, doku-

¹⁴ Dr. H.Z. KOŞAY; "Açık Hava Halk Müzeleri ile İlgili Yazışmalar", Makaleler ve İncelemeler, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1974, 177-183. S.

¹⁵ Dr. H.Z. KOŞAY; "Bir Konferans: Köy ve Açık Hava Halk Müzeleri", Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, Sayı: 157, Ağustos 1962, 2808, 2809. S.

¹⁶ Dr. H.Z. KOŞAY; "Halk Kültürü Halk Müzesi, "Önasya Dergisi, Sayı: 18-19, 1967, 19. - 21. S.

¹⁷ Dr. H.Z. KOŞAY; "Halk Kültürü Halk Müzesi, "Önasya Dergisi, Sayı: 18-19, 1967, 19. - 21. S.

¹⁸ Dr. H.Z. KOŞAY; "Türkiye Ziraat Müzesi Nasıl Kurulabilir? ", Türk Yurdu Dergisi, Sayı: 286, 4 Temmuz 1960, 30-31. S.

¹⁹ Dr. H.Z. KOŞAY; "Köy Müzesi (Halk Müzesi) Kuruluyor", Türk Kültürü Dergisi, Sayı: 104, Haziran 1971, 60-62. S.

²⁰ Dr. H.Z. KOŞAY; "Türkiye'de Açık Hava Halk Müzesi Nerede Kurulabilir?", Makaleler ve İncelemeler, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1974, 156-176. S.

ma ve örgülerdeki zevk ve süs çeşidi baharın dağ çiçekleri kadar mütenevvidir. Bu sebeplerden ötürü Türkiye'de dünyanın en dikkate şayan bir halk müzesini kurmak mümkündür. Ancak her şeyi tek kalıba sokma istidadı gösteren tekniğin amansız silindiri ve moda cereyanları eskiye ait değerleri silip süpürmeden bu işte acele etmek gerekir. Aksi takdirde para ve anlayış olsa dahi zayi olan değerler telafi edilemezler.

Bu gerçeği Unesco Türkiye Millî Komitesi'nin Umumi Toplantısında seçkin ve münevver üyelerin müsamahalarına güvenerek defalarca arzettim. Her fırsat düştükçe yazı yazdım."²¹

Açık Hava Müzeleri üzerinde çok konuşulan, ama en az yazılan bir konudur. Başlangıcından bu yana bu konuda yazılan 30'a yakın yazının yarısı Dr. Hamit Zübeyr KOŞAY'a aittir.²²

Bugün Folklor Açık Hava Müzelerinin kurulması için bir takım şeyler yapılıyorsa bunda Dr. Hamit Zübeyr KOŞAY'ın fikrî emekleri çoktur. Henüz Milli Müzeye bile sahip olmayan Türkiye'nin millî müzesinin temeli olacak bu tür müzeleri bir an önce kurması gerekmektedir.

Bunun böyle olduğunu Dr. Hâmit Zübeyr KOŞAY'ın bir yazısındaki ifadelerini tekrar ederek yazımızı bitirelim.

*"Yirmi milyonluk kitlenin** ve tarihinde büyük işler başaran Türk halkının kendi müzesini de kurmak gereklidir. Bu müzenin konusu birinci: derecede, cihan tarihinde büyük bir faktör olan Türk'ün kendisini, onun maddî ve manevî kültürünü hayatını ve yaptığı büyük işleri tanıtmak olacaktır.*

Türklüğün tarih boyunca uğradığı ve yaptığı tesirler, hayat okulunda yetişmesi, eski medeniyetlerden faydalanması, kendi karakterinin damgasını vurarak özel Türk medeniyetini yaratması, birçok medeniyetleri nakletmiş; burada görülecektir. Anadolu Türkleri Orta Asya'daki kardeşleri kadar eski geleneklerini muhafaza ederken yerli medeniyetlerin birçok değerlerini de miras olarak almışlardır.

Türk sanat şahaserlerini Türk halkının hayatını, zevkini, kaabiliyetini ve yarattığı eserleri tanımadan anlamaya ve anlatmaya imkan var mıdır? Bir çorap örgüsünde ve bir halıda bulunan motiflerin bir mimarlık eserinde taşınmış olması, bir çininin çiçeği haline gelmesi pek mümkündür.

Sosyal buhranlar karşısında gençliğe bir ülkü göstermek lüzumunu duyanlara millî şuurun millî etütten doğacağını hatırlatmak isteriz. Ulusunun mede-

²¹ A.g.y. 156 S.

²² Açık Hava Müzeleri Bibliyografyası ile ilgi olarak bakınız: Kamil Toygar, "Açıklamalı Folklor Açık Hava Müzeleri Bibliyografyası", Halk Kültürü - 1984/4, İstanbul 1985, 149-154. S

* Yazının yayınlandığı 1947 yılında Türkiye nüfusu 20 milyona yaklaşıyordu.

niyet tarihi hakkında çok silik fikirleri olan kimselerin yabancı ideolojilerin şatafat ve yaldızlarına kapılacaklarına şüphe yoktur.

Yurdun örneği olacak Halk Müzesi kendimizi hedef tutan çalışmalarının bir merkezi, millî şuurun bir aynası olacaktır."²³

²³ Dr. H.Z. KOŞAY; "Türk Halk Müzesi", Taşpınar Afyon Halkevi Dergisi, Sayı: 152-155. Eylül-Aralık 1947, 434.S

**DÜZCE VE YAKIN ÇEVRESİ HALK İNANÇLARI
KÜLTÜRÜNDE ATLI GÖÇEBE BOZKIR
MEDENİYETİNİN İZLERİ**

**THE TRACES OF EQUESTRIAN NOMADIC STEPPE FOLK
BELIEFS CULTURE IN DÜZCE AND ITS AROUND**

**СЛЕДЫ ЦИВИЛИЗАЦИИ КОННЫХ СТЕПНЫХ КОЧЕВНИКОВ
В НАРОДНЫХ ВЕРОВАНИЯХ ЖИТЕЛЕЙ ДЮЗДЖЕ И
ПРИЛЕГАЮЩИХ РЕГИОНОВ**

Dr. Yaşar KALAFAT*

Öz

Bu yazıda; Göçebe Bozkır Kültürünün içeriği hakkında kısa bilgi verilmektedir. Ayrıca, Atlı Göçebe Bozkır Kültürünün Anadolu'daki izlerinin neden arandığı açıklanmaktadır. Düzce bölgesinin etno-sosyal yapısına dair tanımlamalar yapılmaktadır.

Bozkır kültürü, Altay yaylalarında Proto-Türkler tarafından ortaya konulmuştur. Bozkır kültürü MÖ 1000 yılların başında İskitlerle başlatılan bir kültürdür. Bu kültürün ortaya çıkışında; toplumların sosyal yapısı, devlet şekli, ülke durumu, halkının durumu, yönetim tarzı, siyasî ve adli yapısı, ordunun teşekkülü, din kültürü incelenmektedir. Ayrıca bu kültürün ekonomik ve edebî hayatı da incelenmiştir. Bu kültürün günümüzdeki uzantısının Kafkasya coğrafyasını da kapsadığı düşünülmektedir. Anadolu'da ise atlı göçebe bozkır kültürünün izlerini taşıyan yerlerin, Kafkasya'dan göç ederek gelenlerin oluşturduğu mekânlar olduğu düşünülmektedir.

Bu nedenle; Atlı Göçebe Bozkır Kültürünün izleri, Düzce ve çevresinde, halk kültürü ve özellikle halk inançlarından hareketle örneklemeye gidilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Düzce, halk inançları, atlı göçebe kültürü, bozkır medeniyeti, Kafkasya.

* Halkbilimi Araştırmaları Kültür ve Strateji Merkezi Başkanı. Ankara/TÜRKİYE
(yasarkalafat@gmail.com-www.yasarkalafat.info)

Abstract

In this article; it is given brief information about the content of the equestrian nomadic steppe culture. In addition, it is explained why the equestrian nomadic steppe culture traces were searched in Anatolia. Definitions on the ethno-social structure of Düzce is performed.

Steppe culture was introduced by the Proto-Turks of the Altai plateaus. The steppe culture is a Scythian culture that started with the beginning of the year BC 1000. For the emergence of this culture; social structure of the society, form of government, state of the country, the state of the public, management style, political and judicial structure, the formation of the army, religious culture are examined. It has also examined the economic and literary life of this culture. It is believed that the extension of this culture include the Caucasus. In Anatolia, the traces of equestrian nomadic steppe culture is considered that were created by migrants from the Caucasus.

Therefore, traces of equestrian nomadic steppe culture has been explained by way of sampling, the motion of folk culture and in particular, folk beliefs in Düzce and its around

Keywords: Düzce, folk beliefs, equestrian nomadic culture, civilization of steppe, the Caucasus.

GİRİŞ

Bu çalışmada, içeriğine dair kısa bilgi verilen Göçebe Bozkır Kültürü'nün Anadolu'daki izlerinin neden arandığı açıklanmakta, Düzce bölgesinin konu ile ilgisini açıklama adına da bölgenin etno-sosyal yapısına dair tanımlamalar yapılmaktadır.

Bozkır kültüründen seçilmiş kültür kodlarının bölgede aranılmasına geçilmeden evvel, bölge halklarından; Anadili Lazca, Abazca, Gürcüce, Çerkezce, Boşnak, Tatar ve Türkçe olan halkın inanç kültürüne dair Kuzey ve Güney Kafkasya ve Anadolu'nun muhtelif yörelerinde yapılmış çalışmalara dair tanıtıcı bilgi verilmektedir.

Böylece Anadolu kültürel kimliğinin halk kültüründen hareketle tanımlanmasında, inanç katmanlaşması ve kültürel sentezlerde, Anadolu'ya Kafkasya üzerinden taşınan Altay inanç kültüründe, farklı ana dilli Anadolu haklarının yerleri ve rollerine işaret edilmeğe çalışılmıştır.

Bozkır Kültürü, M.Ö bin başlarında Eurasia bozkırlarında İskitlerle başlatılan bir kültürdür. Bozkır kültürü Altay yaylalarında Proto-Türkler tarafından ortaya konulmuştu. Kültürün teşekkül çağı, sosyal yapısı, devlet, ülke, halk, hükümlanlık anlayışı, siyasi, adli, ordu ve din yapısı incelenmiştir. Dinî hayat; Totemcilik, Şamanizm, tabiat ve atalar kültleri bakımından irdelenmiş ve Gök Tanrı Dinin bu kültürdeki yeri belirlenmiştir. Ayrıca bu kültürün iktisadî, edebî hayatı da incele-

miştir¹. Bu kültürün günümüze gelen uzantılarının tespiti, yaşanan kültürün bu kültür ile olan yakınlığın tespiti bakımından önem arz etmektedir. Biz bu kültürün Kafkasya coğrafyasını da kapsadığını düşünüyoruz. Anadolu’da yaşamakta olan Kafkas halklarının bu Kültürü Anadolu’ya taşıyanlar arasında olduğu kanaatindeyiz. Bu görüşümüzü Düzce halk kültüründen bilhassa halk inançları kültüründen hareketle örneklemek istiyoruz.

Birkaç bin yıllık bir geçmişin getirdiği inanç tabakalaşmasını aralayarak, geçmiş ile günümüzü ilişkilendirmek hiç de kolay değildir. Bölge halk inançları kültürü, doğal olarak başka dinlerden de inanç geni almışlardır. Bunun için bölgede yaşamış dinlerin sistematiklerinin ele alınıp, halk inançlarında varlıklarını sürdüren inanç tespitlerinin bu sistemlerdeki yerlerine bakılabilir, diye düşünüyoruz.

METİN

Güngör Uras’ın², İlhan Genç-Çiğdem Sütcü-Hilal Zengin’in³, İsmail Yaşayanlar’ın⁴, Faruk Ermemiş’in⁵ Sibel Küçükküllahlı’nın⁶, Adem Kara’nın⁷, Burhan Türkseven’in⁸, Fehmi Yetim’in⁹ çalışmalarında doğrudan veya dolaylı verilen bilgilerden Düzce’de Lazca, Abazca, Gürcüce, Çerkezce, Boşnakça, Tatarca ve Türkçe anadilli halkların yaşadıkları takip edilebilmektedir.

¹ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1977 halk inançları kültürü

² Güngör Uras, “1940’ların Düzce’si”, **Düzce’de Kültür ve Tarih**, Editör, A. Ertuğrul, Bursa, 2014, Gaye Kitabevi, s. 24-28

³ İlhan Genç-Çiğdem Sütcü-Hilal Zengin, “Göçlerle Yurt Olan Şehir Düzce”, **Düzce’de Kültür ve Tarih**, Editör, A. Ertuğrul, Bursa, 2014, Gaye kitabevi, s. 83-96

⁴ İsmail Yaşayanlar, Kafkasya Göçmenlerinin Yolculuğu ve Düzce’de İskânı (1857-1914), **Düzce’de Kültür ve Tarih**, Editör, A. Ertuğrul, Bursa, 2014, Gaye kitabevi, s. 102-122

⁵ Faruk Ermemiş, Kafkasya Göçmeni Düzceli İlim Adamı Muhammed Zahid Kevseri’nin yetiştiği Sosyo-Kültürel Çevre ve Bu Çevrenin Tarihsel Arka Planını Anlama”, **Düzce’de Kültür ve Tarih**, Editör, A. Ertuğrul, Bursa, 2014, Gaye kitabevi,s.122-131

⁶ Sibel Küçükküllahlı, “1950-1960 Döneminde Düzce’de Gündelik Hayat”, **Düzce’de Kültür ve Tarih**, Editör, A. Ertuğrul, Bursa, 2014, Gaye kitabevi,s. 131-139

⁷ Adem Kara, Kafkas Göçmenlerinin Yeni Yurtlarında Karşılaştıkları Sorunlar”, **Düzce’de Kültür ve Tarih**, Editör, A. Ertuğrul, Bursa, 2014, Gaye kitabevi,s. 131-139

⁸ Burhan Türkseven, “Efteni İmamlar Köyünden Gölyaka İlçesine: Geçmişten Bugüne Gölyaka’nın Sosyal ve İktisadi Gelişimi”, **Düzce’de Kültür ve Tarih**, Editör, A. Ertuğrul, Bursa, 2014, Gaye Kitabevi,s.159-172

⁹ Fehmi Yetim, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Geçiş Sürecinde Düzcede Sosyal ve İdarî Sorunlar”, **Düzce’de Kültür ve Tarih**, Editör, A. Ertuğrul, Bursa, 2014, Gaye Kitabevi,s.182-188

Bu toplumlardan anadili Çerkezce olan halkla ilgili bizim ilk çalışmamız Kayseri Çerkezlerinin halk inançlarına dair oldu.¹⁰ Bunu izleyen aynı toplumun halk kültürü ile ilgili çalışmamız Kars-Sarıkamış Oset ve Çerkezlerine dair oldu.¹¹ Karacay-Çerkeski ve Kabartay-Balkar Türk halk inançları çalışmamızı ise Kuzey Kafkasya’da gerçekleştirdik¹². Lazlarla ilgili ilk çalışmamızı Doğu Karadeniz’de¹³ ana dili Lazca olanlar arasında ve ikinci olan çalışmamızı Ankara yaptık¹⁴. Gürcü halk inançlarını da Tiflis’te¹⁵ Batum’da¹⁶ iki ayrı çalışmada inceleme imkânı bulduk. Tatar halk inançlarını Kırım’da,¹⁷ Romanya’da¹⁸ ve Altaylar’da¹⁹ inceleme

¹⁰ Yaşar Kalafat, **Balkanlar’dan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları III-IV, Tatarlar Hakaslar, Karakırgızlar, Boşnaklar, Acarlar, Edigeler, Albanlar, Gregoryanlar, Romanya, Şumnu-Burgaz, Gürcistan-Karaçöp, Kıbrıs, Rodos, Tacikistan, Suriye Türkleri**, Berikan yayınları, Ankara, 2006

¹¹ Yaşar Kalafat, **Kırım - Kuzey Kafkasya / Sosyal Antropoloji Araştırmaları (Kırım — Dağıstan-Kuzey Kafkasya Gezi Notları ve Türk Halk İnançları)** Ankara 1999

¹² Y.Kalafat-U.Tavkul, **Karacay-Balkarlar Tarih Toplum ve Kültür**, Ankara 2003 (Derleme)

¹³ Yaşar Kalafat, **Balkanlar’dan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları IX-X, Makedonlar, Arnavutlar, Torbeşler, Çingeneler, Türkmen-i Sahra, Lazlar, Yörükler, Varsaklar, Çiğiller, Musallahlılar, Koçu Babahlılar, Çeritler**, Berikan yayınları, Ankara, 2007

¹⁴ Yaşar Kalafat-Muhsin Erol, “Anadili Lazca Olan Artvinli Türklerde Halk Kültürü”, **Anadolu Halk Kültürü Monografisinden Mitolojik Şifreler I**, Ankara, 2015, Berikan, s. 177–225

¹⁵ **Güney Kafkasya / Sosyal Antropoloji Araştırmaları, (Kuzey Azerbaycan- Gürcistan Nahçıvan Gezi Notları ve Türk Halk İnançları)** Ankara, 2000

¹⁶ Yaşar Kalafat-Muhsin Erol, “Anadili Lazca Olan Artvinli Türklerde Halk Kültürü”, **Anadolu Halk Kültürü Monografisinden Mitolojik Şifreler I**, Ankara, 2015, Berikan, s. 177–225

¹⁷ Yaşar Kalafat, “Betül Güngör ile” **Türk Kültürlü Halklarda Türk Tatar Halk İnançları**, Berkan yayınları, Ankara, 2011; Yaşar Kalafat, **Cuci Kültür Coğrafyasında Karşılaştırmalı Türk-Mogol Halk İnanmaları**, Ankara, 2013, Berikan Yayınları

¹⁸ Yaşar Kalafat, **Balkanlar’dan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları III-IV, Tatarlar Hakaslar, Karakırgızlar, Boşnaklar, Acarlar, Edigeler, Albanlar, Gregoryanlar, Romanya, Şumnu-Burgaz, Gürcistan-Karaçöp, Kıbrıs, Rodos, Tacikistan, Suriye Türkleri**, Berikan yayınları, Ankara, 2006

¹⁹ Yaşar Kalafat, **Altaylar’dan Anadolu’ya Kamizm Şamanizm**, İstanbul 2004; Yaşar Kalafat, **Balkanlar’dan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları V-VI, Hamseler, Horasanlılar, Karabağlılar, Kıpçaklar, Abdallar, Amucalular, Bedreddiiler, Dadaliler/Dedeliler, Kısashılar, Manavlar, Sıraçlar, Tahtaclar, Karirliler, Çepniler, Karakeçililer, Mutiler/Mutoğulları, Halaçlar, Kazan Tatarları Gregoryanlar, Ortodokslar, Buryatlar, Zazalar**, Berikan yayınları, Ankara 2006

imkanı bulduk. Boşnak halk inançlarına dair farklı çalışmalarımız oldu²⁰. Düzce halklarından halk inançlarına en az hulul edebildiğimiz halk kesimi Abhazlar ve Gürcülerdir²¹.

Anadolu Kuzey Kafkasya halklarının sürdürülebilir kültürel değerleri daha ziyade halk musikisi ve halk oyunları ile kısmen de halk mutfığıdır. Ahlat ve Muş Çerkezlerinin kültürel değerleri Sarıkamış'ta olduğu gibi tamamen kaybolmamış birlikte yaşanan komşu halkların kültürlerinden etkilenip onları etkilemek suretiyle adeta onlarla paylaşılmıştır. İnceleme imkânı bulduğumuz Çerkez halk kültürü üç nesil evveli itibarı ile tükenmeğe başlamıştır. Kuzey Kafkasya'da alan çalışması yaptığımız Çerkez aileler arasında müzik ve halk oyunlarından maada yaşayan özgün bir kültürel değere pek rastlamadık. Türkiye'de Kuzey Kafkasya'daki derlemelerde bu kaybın önlenmesi çalışmaları başlatılmış, ancak alınan mesafe halk dernekleri ve fakültelerdeki bölümlerde araştırma konusu olmaktan ileri gidemmiştir. Türkiye'de bu alanda yapılan çalışmaların önündeki engel, boyar bazında dil sayısı yoğunluğu ile kalmayıp, halk inançları kültürlerinde de ciddi farklılıklar vardır. Antep Çerkezlerinde damadın eşi olacak adayı kaçırma suretiyle evlenmesi bir kahramanlık olarak görülürken, Sarıkamış Çerkezlerinde kaçarak veya kaçırılarak evlenen kızı ailesi evlatlıktan ret edebilmektedir.

Kafkas halklarının ciddi bir mitolojik ortaklığı vardır. Beher kesimin özel mitolojik söylenceleri olmalarına rağmen **Nart Destanı** Çerkezlere ait olmakla beraber bir anlamda adeta yöre halklarının ortak destanı konumundadır.

Kafkasya'nın az sayılı çok halklı bir toplum olması ve bu yapıdan beher halkın kendi mitolojik geçmişini inşa etmeğe çalışması, alanda çalışma yapanları yanlış metot seçimine yönlendirmektedir. Kafkas Halklarının mitolojik geçmişleri farklılıktan çok aynılık arz eder. Bu itibarla farklı uzak geçmişin değil, ortak yakın ve uzak geçmişin gün ışığına çıkarılması önem arz etmelidir.

Batılı araştırmacılar Kafkas halk inançlarını yazıya yansıtırlarken tespitlerini çok kere kendi dini terminolojileri ile anlatmışlar ve ciddi hatalar işlenmiştir. Tanrı ile tanrısallık karıştırılması, Kafkas halklarının çok tanrılı bir dönemden geçtikleri şeklindeki yanılgılara yol açabilmiştir.

Kafkas halklarının kültüründe yaşamakta olan su kültü, ateş kültü, dağ kültü, ağaç kültü ortak mitolojik geçmişten hareketle izah edilebilmektedir. Bu kültürlerin Eski Türk İnanç Sistemi ile örtüşmeleri, cemadat, nebatat ve hayvanata ait bu inançların oluşturduğu kültürlerin muhakkak bozkır medeniyeti ile ilişkilendirmesi

²⁰Yaşar Kalafat, **Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları III-IV, Tatarlar Hakaslar, Karakırgızlar, Boşnaklar, Acarlar, Edigeler, Albanlar, Gregoryanlar, Romanya, Şumnu-Burgaz, Gürcistan-Karaçöp, Kıbrıs, Rodos, Tacikistan, Suriye Türkleri**, Berikan yayınları, Ankara, 2006

²¹Yaşar Kalafat **Güney Kafkasya / Sosyal Antropoloji Araştırmaları, (Kuzey Azerbaycan- Gürcistan Nahçıvan Gezi Notları ve Türk Halk İnançları)** Ankara, 2000

şüphesiz tek izah şekli değildir. Ancak halk inançlarında yaşamakta olan mevcut veriler daha ziyade çok uzak geçmişteki ortaklığa işaret etmektedir. Bu noktanın açıklık kazanması için ciddi metotlu uzun soluklu alan çalışmalarının yapılması gerekmektedir. İlk adım YÖK kayıtlarından hareketle yöre halk kültürüne dair yapılmış lisansüstü çalışmaları ile bir arşivin oluşturulması olabilir. Bu adım Düzce bibliyografyasının ilk adımı da olabilir.

Çerkez tanımlaması Anadolu Türk kültüründe farklı şekillerde algılanmıştır. Uzun süre Anadolu'da yaşayan Kuzey Kafkasya halklarından ana dili Türkçe olan halka da Çerkez denilmiştir. Karaçaylar, Balkarlar, Kumuklar, Nogaylar gibi Turanî kavimler de Çerkez kapsamında algılanmıştır. Giderek İbero Kafkas ve Hint Avrupa grubuna mensup olan ana dilleri farklı olsa da Turanî olanların dışında kalan bütün Kuzey Kafkasya halkları için Çerkez tanımı yapılmıştır. Bu ikinci tanımlama şekli Fransız görüşü olarak bilinir. Bu tanımlamaya göre Çeçenler, İnguşlar, Osetler, Lezgiler, Dağlılar ve benzerleri Çerkez olarak bilinmişlerdir. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Türk aydını Kuzey Kafkasya halklarını daha yakından ve daha sağlıklı tanıma imkânı bulmuştur. Sayılan halkların farklı anadilli halklar oldukları, parlamento ve başkentleri ile farklı siyasi-idari yapılanmaları oldukları gibi hususları görebilmişlerdir.

Osetya'nın güneyi Gürcistan'da Lezgi²² Yurdunun güneyi de Azerbaycan toprakları kapsamındadır. Düzce'de Kafkasya halklarından Lezgi, Oset, Kumuk, Nogay, Dağlı, Karaçay, Balkar gibi toplulukların varlığına dair sağlıklı bir bilgiye sahip değiliz.

Yılmaz Öztuna'nın tespitlerine göre Osetlerin % 20-25'i Turanı bir kavimdir. Macar Devlet kurucu hanedanı Arpatlar bu açıklamaya göre köken olarak Türk'türler.

Anadolu iskân tarihinde halklar dinleri ve dilleri bakımından ciddi bir karışım yaşamışlardır. Anadolu'da Oğuz Türklüğü sahne almadan yaklaşık 200 yıl evvel Hristiyan Kıpçak Türkleri ile Müslüman Oğuz Türkleri arasında ciddi din savaşları yaşanmıştır. Çıldır Atabekleri bölgelerinde 300 yıl hüküm sürmüş Gregoryen Kıpçak Türkleri idiler. Bir kısım Hristiyan Kıpçaklar İslamiyet'i kabul ederlerken, bir kısmı da Gregoryen mezhebi ağırlıklı olmak üzere Hristiyanlaşarak Gürcücilik ve Ermenicilik içerisinde erimişlerdir. Hristiyan Gürcistan ve Ermenistan Türkleri arasında ayrıca İslamiyet'e geçişler de olmuştur. Bu tarihi süreç yok sayılarak birlikte yaşanan Anadolu halklarını bu arada Düzce halkını kimliklendirmek pek sağlıklı olmayacaktır.

Anadolu'da halk inançlarının İslamiyet'ten evvelki döneme ait kültür genlerinin aranılması, Altaylar-Uluğ Türkistan Kafkasya inanç göçü hattı²³, Uluğ Türkis-

²² Yaşar Kalafat, **Yaşar Kalafat, Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları, Dedem Korkut Yukarı Eller, V-VI** Lalezar, Ankara, 2008, S. 127-143

²³ Yaşar Kalafat, **Altaylardan Anadolu'ya İnanç Göçü**, Berikan, xiii, Ankara, 2012

tan-İran inanç göçü hattı²⁴ ve Körfez coğrafyası-Güneydoğu inanç göçü hattı²⁵ yok sayılarak sağlıklı tanımlanamaz.

Kafkasya üzerinden Ortadoğu'ya inen halklardan Kürtler den de çok az miktarda da olsa Düzce'de yaşamaktadır²⁶. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Kürtleri tek tipleştirmeye asimilasyona karşı olduklarından hareketle, 1980'lerden sonra siyasi ve ideolojik mücadelelerini silahlı harekete dönüştürmüşler, kısa süren ateş kes döneminden sonra, mücadelelerini emperyalizm güdümünde ulusal kurtuluş hareketine dönüştürmek istemektedirler. Son tahlilde emperyalizmin desteği yön ve şekil değiştirince, anadili Kürtçe olan halkın üzerindeki silahlı baskıları bölge halkının da tepkisine yol açmaya başlamıştır.

Geçmişte Düzce'de, Çerkezler, Abhazlar, Gürcüler, Selanik Göçmeleri, Boşnaklar ve diğerleri arasında, evliliklerde uyumsuzluk olabileceğinden hareketle bir çekince olurken, şimdilerde bu sınırlama tamamen kalkmıştır²⁷.

Anadolu'ya kuzey Kafkasya'dan gelen göçler sadece kuzey doğu Anadolu veya Karadeniz üzerinden olmamış Balkanlar üzerinden de Anadolu bu coğrafyadan ciddi göç almıştır. Zira Kuzey Kafkasya'dan Osmanlı devletine yapılan göçü devlet ilkin Balkanlar'a iskân etmiştir. Balkanlar çekilen son sınır olarak planlanıyor, boşaltılması düşünülmüyordu. Böylece bir kısım Kafkas halkı Anadolu'ya bu göçle gelmiş oldular. Düzce Boşnakları ile Düzce Çerkezlerinin Düzce'ye geliş tarihleri, dönemleri ve güzergâhları bu noktayı aydınlatılabilir.

Akyazı-Selanik Göçmenleri arasında düğün okuntusu olarak kare veya dik-dörtgen şeklinde hazırlanmış, üzeri haşhaş tohumu ve yumurta ile süslenmiş ekmekle yapıldı. Ekmek bu toplumda da saygı duyulan kutsal kabul edilen bir taamdır.²⁸

Okuntu olarak düğünlerde ekmek götürme uygulaması Anadolu Türk kültür coğrafyasının diğer kesimlerinde de görülür. Ekmek Türk kültürlü halklarda bereketin, kutsalın simgelerindendir²⁹.

²⁴ Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Orta Asya'dan Orta Doğu'ya İnanç Göçü**, Berikan yayınları, Ankara, 2011

²⁵ Yaşar Kalafat, **Batı Türklüğü ve Halk İnanmalarının Mitolojik Kök Hücreleri I**, Ankara, 2013, Berikan Yayınları

²⁶ Mustafa Keskin, "1831 tarihli Düzce Nüfus Sayımı: Düzce'nin Beşeri, Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme", **Düzce'de Kültür ve Tarih**, Editör, A. Ertuğrul, Bursa, 2014, Gaye Kitabevi, s.72-77

²⁷ İlhan Genç-Çiğdem Sütçü-Hilal Zengin, "Göçlerle Yurt Olan Şehir Düzce", **Düzce'de Kültür ve Tarih**, Editör, A. Ertuğrul, Bursa, 2014, Gaye kitabevi, s. 83-96

²⁸ İlhan Genç vd. **a.g.e**

²⁹ Yaşar Kalafat, "Ağrı Dağı ve Yakın Çevresi Örnekleri İle Türk Kültür Coğrafyasında Ekmek/Nan Kültü", **II.Uluslararası Doğu Anadolu Bölgesi Mutfak Geneksel Mutfak Kültürü ve Van Yemekleri Sempozyumu**, Editör Prof. Dr. Oktay Belli, (24-26 Kasım 2010-Van), İstanbul, 2012, s.205-224

Akyazı Selanik göçmenlerinde, gelin baba evinden çıkarken **al kuşak** bağlanır. Kuşağı anne veya baba değil aileden itibar edilen bir büyük bağlar³⁰. Al kuşak, al yazma, al kına takımı, al kurdele, al tabut şeridi Türk renk kültüründe koruyuculuğun rengidir. Al karısına karşı al renk koruyucu olarak kullanılır.³¹

Akyazı Selanik göçmenlerinde, gelin sandığının eşikten çıkarılmasında kapı tutulur **kapı parası** alınır. Sandığın üzerinden kalkılmaz sandık parası alınır.³²

Gelin alayının önünün kesilmesi ve geline ait eşyaların alınmasının önlenilmesi Türk kültürlü halklarda sık görülen bu uygulamadır. Böyle hallerde yapılan ödemeler bir nevi **saçdırlar**. Derinliklerinde geleneksel inançların izleri vardır³³.

Sarıkamış Çerkez ve Osetleri'nde kız evi oğlan evinden **başlık parası** almaz, ancak **Ana Hakkı** veya **Süt Hakkı** olarak ve pazarlık konusu yapılmayan bir ödeme ve daha ziyade hediye alınır. Oğlan evi çeyiz olarak işlenecek örtü, yaygı türü eşyaların kumaş ve ipliklerini temin eder kız tarafı onların dikilip işlenmesini üstlenir.³⁴

Açmalar köyü Gürcüleri'nde gelin almaya her tarafı örtülü içerisi görünmeyen **öküz arabası** ile gidilirdi. Arabayı taşıyan öküzlerin kulaklarına **ziller** takılırdı. Araba yol boyunca durdurulur damattan para alınırdı. Gelin yeni evinin eşliğinden içeri girerken ayaklarına doğru bir tasla **su** serpilirdi. Gelin, hayır işe şeytan karışmasın diye iki tarafına **bıçak** saplanmış kapıdan içeri girerken arabadan indirilirken ilahiler okunurdu.³⁵

Halk inançlarında gelinin **kem göz**lerden sakınmak için bir süre saklanması uygun bulunur ve damat tarafından gelinlik giyildikten sonra zamanından evvel görülmesi sakıncalı görülür³⁶. Öküzlerin kulaklarına ziller takılması şeklindeki uygulama ile ilk defa karşılaşmıştır. Gelin **kofik**lerine takılan pullar ve zilciklerle kara iyelerden korunmak istenildiği şeklinde değerlendirmelerin yapıldığı bilinmektedir. Kulağa takılan zillerle de aynı amaç güdülmüş olabilir. Zira hayvanların boynuna takılan **çan**larla sadece nerede olduklarının tespiti amaçlanmamakta o sesi duyan haşerenin kaçması da sağlanmış olmaktadır.

³⁰ İlhan Genç vd. a. g..e.

³¹ Yaşar Kalafat, "Türk halk İnançlarında Ak/Ağ-Al" Türk Halk İnançlarında Renkler, Ankara, 201 Berikan, s. 27-65

³² İlhan Genç vd. a..g.e

³³ Yaşar Kalafat, "Çorum ve Çevresi Merkezli Türk Kültürlü Halklarda Saçı", **Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu, 23-25 Kasım 2007**, Çorum 2008, s. 1139-1149

³⁴ Yaşar Kalafat "Anadolu Türk Halk Kültüründe Çerkezler" **Türk Dünyası Araştırmaları**, Ağustos 1997 S. 104 s. 9-29

³⁵ İlhan Genç vd. a.g.e.

³⁶ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü 112 Ankara, 1990

Kırım Türklerinde evlenecek çiftlerden erkeğin kızıdan az da olsa sosyal statü bakımından ileri olması istenirdi. Geline verilecek kaplı yorganın **iliklerinin** aile hayatında mutlu olan bir kimse tarafından yapılması istenirdi. Kapı parası ve **sandık tutma parası** bu toplumda da vardı³⁷.

Bu toplumda **kına gecesinde** kızlar ve erkekler farklı taraflarda otururlar kına ortada kıyılır. Geline giydirme, süsleme işlerinde mutlu bir yaşamı olan kimsenin yapması istenirdi³⁸.

Gelinin hizmetinde bulunacak kimsenin uğurlu kimse olmasının aranması geleneksel inanç sistemindeki **kişioğlu kültü** kapsamında incelenebilir. Sistemde **dul kadın, birden fazla evlilik yapmış kadın, çocuğu olmayan kadın** için **uğursuz** olduğu gibi bir inanç yaşanmıştır³⁹.

Abhaz düşünlerinde kapıda görevlendirilen bir kimse getirilen hediyeleri kimden getirildikleri ile birlikte kaydını tutarmış, daha eski dönemlerde ise hediyeler sesli olarak tanıtılmış⁴⁰. Bu uygulama **sesli duyurma** şekli ile halen Anadolu Türk kültür coğrafyasında yaşamaktadır⁴¹.

Düzce’de yaşayan topluluklar arasındaki sünnet, ölüm, bayram gelenekleri, asker uğurlama, Hıdrellez, nevrüz, yılbaşı, yağmur duası geleneklerinde zamanla bir ortak uygulama şekli oluşmuştur⁴².

Oldukça ayrıntılı inceleme imkânı bulduğumuz Sarıkamış’ın Hamamlı, Bozat, Yukarı Sarıkamış Çerkez ve Oset’lerinin halk inançlarında Bozkır Medeniyetinin halk inançlarına dair daha bariz izler bulabildik. Şimdilerde pek kalmamış olmakla birlikte Kişioğlundan **er kişinin kadın kişi** yanındaki itibarı çok daha fazladır. Bu itibar inanç içeriklidir. Erkek tarafından küçük bir kız çocuğuna dair gelin gelinlik yapar o oturmadan oturmaz ve o her odaya girdiğinde gelin muhakkak ayağa kalkar. Ayrıca güçlü bir **Ata Kültü** vardır. Bir anne veya baba yaşları kaç olur ise olsun, aile büyüklerinin yanında çocukları sevmeyiz onlarla ilgilemez. Bu tür haller günah seviyesinde ayıp olarak algılanır⁴³.

Yörenin Kuzey Kafkasya kökenli halkındaki inanca göre kadın kişi cenaze ce-maati ile mezarlığa gitmez.

³⁷ İlhan Genç vd. **a .g.e.**

³⁸ İlhan Genç vd. **a.g.e**

³⁹ Yaşar Kalafat, “Türk Kültür Coğrafyasında Dul Kadın Kültü”, **Aşiretlerimizde Mitolojik Bulgular**, Ankara, 2012, s. 67–77

⁴⁰ İlhan Genç vd. **a g.e.**

⁴¹ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü 112 Ankara, 1990

⁴² **A.g.e.**

⁴³ Yaşar Kalafat “Anadolu Türk Halk Kültüründe Çerkezler” **Türk Dünyası Araştırmaları**, Ağustos 1997 S. 104 s. 9–29

Bu toplumda Bozkır Medeniyeti inanç kültürünün bir nişanesi olarak kabul edilen kara iyelerle ilgili inançlar vardır. **At Binen Cin** olarak bilinen Anadolu halk kültüründe de çok yaygın olan varlık bu toplumca da bilinmektedir.

Yılan'ın bu toplumda bir dönemin **ongunları** arasında olabileceğine dair de emareler vardır. Yılan sözü geçecek ise bilhassa geceler birileri tarafından çekiştirildiklerine inanılır, “gıyap edenlerin boğazına aksın” denir. **Yılan** denilmez, **yerde sürünen** denir.

Gök gürleyince kelimeyi şahadet getirilir ve **demir** ısırlır, pencerelerden uzak durulur. Cemadat, nebatat ve hayvanatla ilişkilendirilmiş isim koymak özellikle bir dönem çok yaygındı. Demir, Demir Polat, Kaya, Dağhan, Özdemir, Aslan Bek gibi isimler koyulurdu. Bu toplumda da kız çocuğu artık istenmiyor ise gayp âlemine son kız çocuğuna Songül ismi verilerek mesaj verilmek istenirdi. İslam'da gaybı sadece Allah bilir.

Bu toplumda da erkek çocuğu yaşamayan aile çocuğuna yaşar inancıyla, yaşar ismini koyardı. Cumhuriyetin ilk yıllarında bu toplumda Turan, Türkan gibi isimler sık görülürken şimdilerde daha ziyade Canbek, Canset, Cankat, gibi isimler yaygındır. Bu isimler sempatik ilişkiler onucu anadili Türkçe olan halkta da görülmeğe başlanmıştır. Aynı etkileşimi Kafkas mutfağının yansımalarında da görmekteyiz. **Fıçın, Velibah** gibi Çerkez ve Oset, **Gılınış/Cerdingiş** gibi Çeçen yemekleri anadili Türkçe olan halkın da mutfağına girmiştir⁴⁴.

Göçün ilk yıllarında **Ak Dağ** bu toplumun mevsimlik ziyaretleri ile kutsadığı bir mekândı⁴⁵.

Helva ve **pişi** pişirmek suretiyle cenaze ve kutlu gün ve gecelerde **koku çıkarmak** inanç ve uygulaması Sarıkamış yöresi Kafkas kökenli halklarda da vardır. Bu kokunun geçmiş ruhların canına değeceğine, onları mutlu edeceğine inanılır⁴⁶.

Keza ateşin de bir ruhu olduğu onun kirletilmemesi ve su ile söndürülmemesi gerektiğine inanılır. Çocuklar ateşe çıış ettirilmez. Kaynatılırken taşan sütün **ateşin payı/ateş hakkı** olduğuna inanılır.

Bu toplumda **kına gecesi** yapılmazdı. Gelinlerin **çeyiz yazma** veya sergilemesi gibi uygulamalar da yapılmazdı. Gelin **Kırk Gün** odasından dışarı çıkmaz damat keza kırk gün sabah erkenden evinden çıkar akşam hava kararmadan evine girmez. Yeni evlenmiş olmak yeni evli olmak adeta saygı adına saklı tutulurdu ve bunun derinliklerinde ayıpla günahın birlikteliği vardı. Bu tür hallere uyulması binin **bereketin** kaçmaması büyüğün küçüğün ayıbını bilinmesi adına önemli idi.

⁴⁴ Yaşar Kalafat, “Anadolu’da Çeçen Türk Mutfağı”, **Halk İnançlarında Beslenme**, Ankara, 2012, Berikan, s. 321–33

⁴⁵ Yaşar Kalafat “Anadolu Türk Halk Kültüründe Çerkezler” **Türk Dünyası Araştırmaları**, Ağustos 1997 S. 104 sh. 9–29

⁴⁶ Yaşar Kalafat, **a.g.m.**

Anne ve bebeği için doğumun kırkinci gününde muhakkak **Kırklama** yapılır. Sarıkamış'ın Oset, Çerkez, Çeçen ve çok az sayıdaki Lezgi'lerinde de **Aşer-me/Yerikmele** inanç ve uygulaması vardır. Bebek bekleyen anne adayının canı bir yiyecek çekebilir onun teminin gerektiğine ihmalinin sakıncalarına inanılır⁴⁷.

SONUÇ

Bozkır kültürünün Düzce'de inanç izlerini aramak maksatlı bu çalışmamızdan amaçlanan hâsıla yüzde yüzlük bir randımanla tamamlanamamıştır. Konunun içeri-sinde girildikçe alınabilen hâsılanın doğal olduğu görülmüştür.

Zira;

Düzce halk inançları kültürüne dair yeterince malzeme şimdilik bulunamamış-tır. Bu konuda maalesef şimdilik tarafımızca Düzce için yapılmış bir alan çalışma-mız da yoktur. Bu konuda yapılmış mastır ve doktora tezlerine şimdilik ulaşılama-mıştır.

Bölgenin dinî tarihini ve onların sistematüğini bir çalışma ile ilk çalışma ile ve şahıs çalışması ile masaya yatırmak da hayati öneme haiz iken, kolay bir iş değıl-dir.

Bununla birlikte, bölgenin etno sosyal yapısı, bu çalışma ile halk inançları ba-kımından bir karşılaştırmaya tabi tutulabilmiş, Bozkır Kültürünün halk inançları sistematüğindeki yerlerine az-çok işaret edilebilmiş, tespiti yapılan hususlar sıra-lanmış ve bu münasebetle konu ile ilgili yapılmış diğçer çalışmalar bildiri metnine taşınabilmiştir.

⁴⁷ Yaşar Kalafat, **a.g.m.**

ŞAH İSMAYIL XƏTAININ DÜNYA DÖVLƏTİ ANLAYIŞINDA SUFİZMİN ROLU

ŞAH İSMAYIL HATAYÎ'NİN DÜNYA DEVLETİ ANLAYIŞINDA SUFİZMİN ROLÜ

ON THE ROLE OF SUFISM IN SHAH ISMAIL KHATAI UNDER- STANDING THE STATE OF THE WORLD

О РОЛИ СУФИЗМА В ПОНИМАНИИ ШАХОМ ИСМАИЛОМ ХАТАИ МИРОВОГО ГОСУДАРСТВА

Dilaver AZİMLİ*

Xülasə

Məqalədə Şah İsmayıl Xətainin dünya dövləti anlayışında sufizmin roluna toxunulur. Biz Şah Xətainin dünyagörüşlərini tədqiq edəndə onda haqqa söykənən bir dünya anlayışının mövcud olduğu qənaətinə gəlirik. Belə bir dünyagörüş onda yetişdirildiyi mühitdən irəli gəlirdi. Şah Xətainin sufi dünyagörüşü onun dünya anlayışını formalaşdırırdı. O, cahan hakimiyyətinə sahib olub, bütün ədalətsizlikləri ortadan götürmək istəyirdi. Bu məsələlər onun divanında öz əksini tapmışdır. O, dünyanı islam coğrafiyaçıların deyimi ilə üç iqlimdən və ya qitədən ibarət görürdü. Onun anlayışında Şərq dünyası dünyanın mərkəzi idi. Bu dünya Türk, Çin, Maçın, Hitay, Hind, Hötənin yer aldığı geniş bir coğrafiyadır. Bunun qarşılığında isə Qərb dünyası yer almışdır. Rum və bu anlamda da Misir və Şam Qərbi tamamlamaqdadırlar. Ayrıca Avropanı təqdim etmək üçün “Frəng” adı da keçir. Hər iki dünyanın ortasında yer alan geniş bir coğrafiyanı Şah İsmayıl özünə “vətən” və ya “yurd” olaraq təsvir edir.

Açar Sözlər: Şah İsmayıl, Xətai, türk, çin, hind, misir, avropa.

* Azərbaycan Milli İlimlər Akademisi (AMEA) A.A. Bakıxanov adına Tarih Enstitüsü.
Bakı/AZERBAIJAN

(azimlid@mail.ru)

Abracet

The article discusses the role of Sufism in understanding Shah Ismail Khatai world state. Exploring the philosophical views of Shah Ismail Khatai, we conclude that the world in his view was based on the principle of justice.

This worldview was formed thanks to the Shah Ismail of the environment in which he grew up. Ideological views of Shah Ismail Khatai were influenced by his Sufi beliefs. The quest for world domination dictated by the need for his conviction to establish a just world order. These views were reflected in his sofa. His perception of the world consisted of the three climate zones and continents, as represented by Muslim geographers of the time. A world center was east, covering a wide geography, including the country's Turk, Chin, Machin, Hitay, Hind, Khotan. In contrast, there was a world of East West, including the country's Room, Misir and Sham. When applied to Europe also used the term "Franks." An extensive area in the center of these two worlds, and was in the representation of Shah Ismail his "homeland" or "land".

Keywords: Shah Ismail Khatai, Turk, Chin, Hindi, Misir, Europe.

Öz

Makalede Şah İsmayıl Hatayî'nin dünya devleti anlayışında sufizmin rolüne değinilmektedir. Biz Şah Hatayî'nin dünya görüşlerini telkin ettiğimizde onda Hakk'a serzenişte bulunan bir dünya anlayışının mevcut olduğu kanaatine gelmekteyiz. Böyle bir dünya görüşü onun yetiştirildiği çevreden ileri gelmektedir. Şah Hatayî'nin sufi dünya görüşü onun dünya anlayışını şekillendirirdi. O cihan haki-miyetine sahip olup bütün edepsizlikleri ortadan kaldırmak isterdi. Bu sorunlar onun divanında kendi yansımasını ortaya koymuştur. O dünyayı İslâm coğrafyacı-larının deyimi ile üç iklimden veya kıtadan ibaret görürdü. Onun anlayışında Doğu dünyası dünyanın merkezi idi. Bu dünya Türk, Çin, Maçin, Hitay, Hind, Hoten'in yer aldığı geniş bir coğrafyadır. Bunun karşılığında ise Batı dünyası yer almıştır. Rum ve bu anlamda da Mısır ve Şam, Batıyı tamamlamaktadır. Ayrıca Avrupa'yı takdim için "Firenk" adı da geçmektedir. Her iki dünyanın ortasında yer alan geniş bir coğrafyayı Şah İsmayıl kendine "vatan" veya "yurt" olarak tasvir etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şah İsmayıl, Hatayî, Türk, Çin, Hind, Mısır, Avrupa

Резюме

В статье рассматривается роль суфизма в понимании шахом Исмаилом Хатаи мирового государства. Исследуя мировоззренческие воззрения шаха Исмаила Хатаи, мы приходим к выводу, что мир в его представлении основывался на принципе справедливости.

Такое мировоззрение сформировалось у шаха Исмаила благодаря той среде, в которой он вырос. Мировоззренческие взгляды шаха Исмаила Хатаи формировались под влиянием его суфийских воззрений. Стремление к

мировому господству диктовалось необходимостью по его убеждению установить справедливый миропорядок. Эти взгляды нашли отражение и в его Диване. В его восприятии мир состоял из трех климатических поясов или континентов, как представляли исламские географы того времени. А мировым центром был Восток, который охватывал широкую географию, включающую страны Тюрка, Чина, Мачина, Хитая, Хинда, Хотана. В противовес Востоку существовал мир Запада, включающий страны Рум, Мисир и Шам. В применении к Европе употреблялся также термин «Френг». Обширная область в центре этих двух миров и была в представлении шаха Исмаила его «родина» или «юрд».

Ключевые слова: шах Исмаил Хатаи, Тюрк, Чин, Хинд, Мисир, Европа.

Şah Xətəinin dünyagörüşlərini tədqiq edəndə onda haqqa söykənən bir dünya anlayışının mövcud olduğu qənaətinə gəlirik. Belə bir dünyagörüş onda yetişdirildiyi mühitdən irəli gəlirdi.

XVI əsrdə (1501) yaranan Azərbaycan Səfəvi dövləti yaranış günündən Şah I İsmayılın hakimiyyətinin sonuna qədər, o cümlədən Şah I Təhməsinin zamanında, konkret desək 1532-ci ilə qədər sırf sufi dövləti idi. Bu barədə mənbələrdə kifayət qədər məlumatlar vardır. Mənbələrdən bəlli olur ki, “Səfəviyyə” təriqəti uzun bir dövr keçərək dövlət qurma prinsiplərində ciddi dəyişikliklər etmişdi. İlk əvvəllər bu təriqət digər sufi cərəyanlarından fərqlənməyən bir təşkilat formasına bənzəyirdi. Ona görə də onun tərəfdarları arasında müxtəlif dinlərə məxsus insanlar da az deyildi. Bu təriqət sonradan “Qızılbaşlığa” çevrilərək qarşısına qoyduğu siyasi məqsədi bəyan etdi. Bu baxımdan “Səfəviyyə” təriqətinin Şah İsmayıl qədərki dövrünü aşağıdakı mərhələlərə bölmək mümkündür:

1) Şeyx Səfiəddindən Şeyx Cüneydə qədərki dövr. Bu dövrdə təriqət rəhbərlərinin əsas məqsədi ətraflarına daha çox mürid toplamaqla, geniş bir ərazidə tərəfdarlarının sayını artırmaq idi. Başlıca məqsəd xəlifələrə bildirilmirdi.

2) Şeyx Cüneyddən Şeyx Heydəre qədərki dövr. Bu dövrün başlıca xüsusiyyətlərindən ən önəmlisi Şeyx Cüneydin zühur etməsi idi. Artıq Səfəvilər lazımi çəkiddə hərbi potensiala malik idilər və öz məqsədləri uğrunda açıq fəaliyyətə başlaya bilərdilər. Ona görə də başlıca məqsəd xəlifələrə çatdırılır.

3) Şeyx Heydər dövrü. Çox təəssüf ki, bu dövr lazımi səviyyədə araşdırılmayıb. Məhz, Şeyx Heydər dövründən başlayaraq səfəvilərə “qızılbaş” adı verilir. Bu adı şiəliklə bağlayırlarsa da, əsl həqiqəti əks etdirmir. Çünki “qızılbaşlıq” tarixi göstərir ki, onun mərkəzində dayanan başlıca faktor türkçülük və qədim türk inanclarıdır. Vaxtilə tarix səhnəsində türklərə ağbaş, sarıbaş, yaşılbaş və sair demişlər. Şeyx Heydər artıq Azərbaycan dövlətinin yaradılması uğrunda mübarizə meydanına atılır. Özündən əvvəl xürrəmilərin ideoloji sistemini dərindən bilən Şeyx Heydər əslində, “qızılbaşlıq” hərbi-siyasi-dini doktrinasını işləyir və ortaya qoyur.

4) Şah İsmayıl dövrü. Bu dövrdə mərkəzləşdirilmiş Azərbaycan dövləti yaradılır və onun idarəçiliyi sufilərin əlinə keçir. Sufi dəyərləri bəllidir ki, sekulyar dəyərlərdir. Ona görə də bu dövləti sekulyar dəyərlərə malik dövlət adlandırmaq mümkündür. Həm də unutmayaq ki, bu dövrdə dövlətin qayəsində türkçülük ənənələri dayanırdı. Şah özü təriqət şeyxi idi. Bu isə balaca məsələ deyil.

5) Şah İsmayıldan sonrakı dövrlər. Bu dövrlərdə də dövlət “qızılbaş” dövləti adlansa da, artıq “qızılbaşlıq” mahiyyətindən uzaqlaşdırılır. Sufilər hakimiyyətdən kənar edilməklə bərabər, onlara qarşı təqiblər başlayır və şiəliyin siyasi forması artıq dövlət strukturlarında özünə yer etməyə başlayır. Bu zamandan başlayaraq davam edən proses, nəhayət Qacarlar dönəmində dövlət strukturlarında siyasi şiəliyin tam bərqərarlaşmasına gətirib çıxarır.

Əgər biz bu dövrləri dərinliyi ilə araşdırsaq, onda hazırda elmi ədəbiyyatlarda səfəvilərlə bağlı mübahisələrə son vermiş olarıq. Çünki bəziləri səfəviləri əvvəlcə sünni, sonra isə şiə adalandırır, bəziləri isə ümumiyyətlə, dindən kənar sayırlar. Bütün bunlara səbəb “Səfəvilik” təriqətinin mürəkkəb sistemə malik olmasıdır.

Tədqiqatlar göstərir ki, “Səfəviyyə” təriqəti banisi Şeyx Səfiəddinin adı ilə bağlansa da (səfi-saf, pak), əsasən “səfa” sözündəndir ki, sufilər onu təriqət yolçusunun mənəvi təkamülündə başlıca keyfiyyət əlamətlərindən biri kimi çox işlədirlər. Bu təriqət Azərbaycanda ana dilli ədəbiyyatın, poeziyanın geniş bir miqyasda inkişafına güclü təsir göstərməklə yanaşı, ona yeni məzmun, xüsusilə dünyəvilik və gerçəklik vermişdir. “Səfəviyyə” təriqətinə ümumi bir nəzərdən sonra demək olar ki, bu təriqət Şərq sufi məktəblərinin bir çox təlim və məsləklərini özündə birləşdirən bir sufi axınıdır. Bununla bağlı “Səfvet üs-səfa”da geniş material vardır. Burada Şeyx Səfiəddinin təriqətində məsləkinin yönümünü müəyyənləşdirən başlıca cəhət kimi onun “Cəfəri” məzhəbindən olduğu göstərilir və dörd məzhəbdən (şafei, hənəfi, hənbəli, maliki) cəfəriliyə uyğun gələn nə varsa qəbul etdiyi qeyd olunur. “Mənaqibi-Şeyx Səfi”də onun məzhəbindən danışarkən göstərilir ki, Səfiəddin Səhabənin məzhəbində olmuş və xəlifələrin dördünü də dost bilmişdir. Bu, özlüyündə sübut edir ki, Səfiəddin öz təriqətində sünni-şiəliyə fərq qoymur. Ona görə ki, şiələr kimi sünnilər də ilk altı imama və altıncısı imam Cəfər Sadiqə etiqad bəsləyirdilər (7, 59, 60). Bu məsələyə münasibət bildirən Mirzə Abbaslı özünün «Səfəvilərin kökeninə dair» məqaləsində göstərir ki, Səfəvilərin etiqadı məsələsində çox önəmli sayıla biləcək ilk qaynaq olan “Səfvet üs-Səfa”nın müəllif nüsxəsinin günümüzədək saxlanılmaması bir çox məsələlərdə dolaşıqlıq yaratmışdır. Bəzi avropalı elm adamları Səfəvilərin əcdadları barədə elmi bilikləri təhrif etdikləri kimi, İran alimləri də öncə Səfəvilərin mənşəyini və sonra da onların etiqadlarını istədikləri kimi izah etməyə çalışmışlar (1, 288). Müəllif daha sonra yazır: “Doğunun çox önəmli və milyonları ardınca aparan, onları bir kütlə axını halına salan “Səfəviyyə”nin qurucusu və öndəri Şeyx Səfi əgər bir təriqətə bağlı olsaydı, şiəlik və Sünniliyin böyük qruplarını və ümumiyyətlə, təsəvvüf və arifanə axınlarla bağlı olanları Darül-İrşadda ətrafında birləşdirə bilməzdi. İlk qaynaqlardan, başda Səfvet-üs səfadakı hekayələrdən analaşılır ki, Şeyx Səfinin müridlərinin çoxu Şafii və Hənəfilərdən olsa da, onların içərisində bir çox şiə

(özellikle İsnə-aşəri və İsmailər) və beləcə də Mövləviyyə, Kübrəviyyə, Əxilik və v.b. çox yayılmış arifanə məslək tərəfdarları sayı baxımından böyük yer tutmuşdur. Şeyx Səfinin irşad şəcərəsi eyni zamanda orta çağların daha önəmli təsəvvüf, arifanə axını sayılan Sührəverdiyyə ilə də əlaqəli sayılır. Bunu qeyd etməyimiz yerinə düşər ki, “Səfəviyyə” tərəfdarları içərisində bir az da Buddist və Xristianlar varmış” (1, 290).

“Səfəviyyə” təriqəti ilə yanaşı həmin dövrlərdə İran və Azərbaycan ərazilərində Nurbəxşdiyyə, Zəhəbiyyə, Nemətullahiyyə, Qələndəriyyə, Həksarilər, Hürufilər adı altında xeyli sayda təriqətlər də mövcud idi. Onlar da “Səfəviyyə” təriqətinə yaxın təriqətlər idi ki, Səfəvilər iqtidara gələndə bəziləri onlarla birgə hakimiyyətdə təmsil olundu. Tədqiqatçılar bu təriqətlərin bəzilərinin sünni təriqəti (2, 1-35), sonradan isə “Səfəviyyə” təriqəti kimi şəxsi ideologiyasını qəbul etdiyini yazırlar. Əslində, məsələyə bu cür münasibət həqiqəti tamamilə əks etdirmir. Çünki sufilik nə şiəliyə, nə də sünniliyə sığır. Məsələ ondadır ki, sufilik şəriətlə qənaətlənməyən və şəriət üstü münasibətlərlə izah olunur. Şəriətüstü zümrə üçünsə yaradan Allahdır, yaratdıqlarının ən əsrəfi isə insandır. İnsan isə bir sıra mərhələləri keçib kamilliyə yüksələrək Allahla qovuşur. Allahdan qopan yenidən Allaha qayıdır. Qurani-Kərimdə də göstərilir ki, Allah Adəmi (ə) yaradanda ona öz nəfəsindən üfürdü və Adəm (ə) canlandı (6). Əslində, sufilərin söykəndiyi “Vəhdəti vücud” fəlsəfəsi də bundan qaynaqlanırdı. Təbii ki, məsələyə bu cür münasibət əsl həqiqəti əks etdirir. Çünki sufilər zahiri şəriət əhkamlarından çox qırağa çıxaraq insanı Allahın təcəssümü, bəzən eyni, din, şəriət, Quran, eşq kimi qələmə verir, təkcə xristianlıqdan deyil, büt-pərəstlik, zərdüştilik, buddizm, manilik və islam Şərqiində yayılmış ayrı-ayrı dini-fəlsəfi cərəyanlardan da bir sıra təlimləri əxz edərək dini seçkilikdən uzaqlaşmışdılar (7, 60). Bu xüsusiyyəti Xətəinin yaradıcılığında müşahidə edirik: “İsəviyəm, Musəviyəm, Davudiyəm, Əhmədi”-deyən Xətai (5, I. 576) yalnız “vəhdəti-vücud”da vəhdəti-üqudu, yəni əqidələr birliyini görürdü. Bu əqidə, məslək birliyi Şeyx Səfiəddinin, eləcə də Xətəinin təbliğ və tərənnüm etdikləri “Səfəviyyə” təriqətinin məfkurə istiqamətini aydın əks etdirir (7, 60).

“Səfəviyyə” təriqəti Şah Xətəiyə qədər uzun bir məsafə keçdi. Bu yol ağır və üzücü olsa da, ətrafına ən sadıq müridləri toplaya bildi. Nəhayət, Şah Xətai ortaya çıxdı. Onun ortaya çıxması adi bir hadisə deyildi. O, yetişdirilərək siyasət aləminə qədəm qoydu. Dövrün bütün proseslərini izləyib analiz edən şura Şah Xətəinin hakimiyyətə gəlməsi üçün ideoloji təbliğatı güclü şəkildə qura bildi. Bu gün həmin dövrün proseslərini izləmədən Şah Xətəiyə qiymət vermək asan məsələ deyildir. Buna görə də ümumi Türk tarixində Şah İsmayıl qədər mübahisə olunan ikinci bir şəxsiyyət tapmaq çətindir. Hesab edirik ki, Şah İsmayılı öz görüşləri ilə dəyərləndirən araşdırmaçı və ya bununla bağlı hər hansı bir çalışma ortaya çıxmamışdır. Qəbul edək ki, Şah İsmayılın dünyagörüşünü, onun güddüyü məqsədləri anlamaq üçün onun yazdığı “Divanı” və şeirlərini diqqətlə nəzərdən keçirmək lazımdır. Şah İsmayıl öz divanında özünün yaşama tərzini, dünyasının, anlayışının tam bir ifadəsini əks etdirmişdir. Onun kimliyini və quracağı dünya

dövləti anlayışını dərk etmək üçün yazdığı divanı vərəqləmək kifayətdir (3, 122-123).

Şah Xətəinin sufi dünyagörüşü onun dünya anlayışını formalaşdırırdı. O, cahan hakimiyyətinə sahib olub, bütün ədalətsizlikləri ortadan götürmək istəyirdi. Bu məsələlər onun divanında öz əksini tapmışdır. O, dünyanı islam coğrafiyaçılarının deyimi ilə üç iqlimdən və ya qitədən ibarət görürdü. Onun anlayışında Şərq dünyası dünyanın mərkəzi idi. Bu dünya Türk, Çin, Maçın, Hitay, Hind, Hötənin yer aldığı geniş bir coğrafiyadır. Bunun qarşılığında isə Qərb dünyası yer almışdır. Rum və bu anlamda da Misir və Şam Qərbi tamamlamaqdadırlar. Ayrıca Avropanı təqdim etmək üçün “Frəng” adı da keçir. Hər iki dünyanın ortasında yer alan geniş bir coğrafiyanı Şah İsmayıl özünə “vətən” və ya “yurd” olaraq təsvir edir. O, Ceyhun ilə Bağdad arasındakı geniş Orta Şərq torpaqlarını özünün ölkəsi olaraq görməkdədir. Şah İsmayılın şeirlərində Ceyhun və Bağdad ən incə ədəbi təşbehlərlə ifadə olunmuşdur. Ceyhun onun şeirlərində “göz yaşı”, “iki dodaq arasında qalan ağız” və buna bənzər epitetlərdə özünü göstərməkdədir. Bağdad isə “vətən”, “bədən”, “Əlinin vətəni”, “gözəl bir məkan” olaraq keçməkdədir. Şah İsmayılın “vətən” anlayışı Səlcuqlular ilə həyata keçən coğrafiya içərisində yaşayan xalqların təhlükəsizliyini təmin etməkdən ibarətdir. Yəni, Səlcuqluların malik olduqları ərazi ana ərazi olaraq qəbul edilməkdədir. Bu ərazi Elxanilər dövründə də eyni anlamı ifadə etmişdir. Buna, yəni, dünya anlayışına işarələr Şah Xətəinin divanında keçməkdədir (3, 130-131).

Belə bir dünyagörüşə sahib olan bu insan Şah Xətai ləqəbiylə Türkcə nəfəsləri ilə insanların könüllərində taxt qurmuşdur. Ələvi cəmlərində Şah Xətəinin deyişləri olmadan bir cəm ibadətinin baş verməsi ağlabatan deyildir. Onun nəfəslərində dinsel və sosial mövzular axıcı bir şəkildə işlənmişdir. Osmanlı sarayında xalq dilinin, yəni Türkcənin yerinə Ərəbcə və Farscanın yer aldığı halda, o, xalqın diliylə onlara səslənmişdir. Özünün keçdiyi irfani yol və hərəkətləri ilə Türkcənin (Turan dünyası) piri səviyyəsinə yüksəldən bu şəxs Anadoluda “Yeddi Ulu Ozan”lardan biri kimi qəbul edilmişdir.

QAYNAQLAR

1. Abbaslı Mirza. Safevilerin kökenine dair. Türk Tarih Kurumu. Belleten. Cilt: XL. №158. 1976, s.287-329.
2. Arjomand Said Amir. Religious extremism (Ghuluww), sufism and sunnism in Safavid Iran: 1501-1722. Journal of Asian History. Edited by Denis Sinor. Volume 15. №1981, p.1-35.
3. Babek Cavanşir, Ekber N.Necəf. Şah İsmail Xətai külliyyatı. 1. Basım. İstanbul, 2006, 728 s.
4. Ethem Ruhi Fiğalı. Çağımızda İtikadi İslam Mezhebləri. İstanbul 1999. 443 s.

5. Xətai Şah İsmayıl. Əsərləri, I-II c. Bakı. 1966, I cild. 733 s. Bakı. 1973, II cild, 401s.
6. Qurani-Kərim. Azərbaycan türkcəsində açıqlama Nəriman Qasımoğlunun qələmilə. Bakı-1993, 362 s.
7. Sadıqoğlu Ç. Azərbaycan təsəvvüf tarixində “Səfəviyyə” və onun Xətai yaradıcılığında yeri. Şah İsmayıl Xətai (Məqalələr toplusu). Bakı-Elm-1988, s.58-70.

**AZERBAIJAN SANATINDA GERÇEKÇİ
TEZGAH RESSAMLIĞININ BANİSİ BEHRUZ KENDERLİ**

**FOUNDER OF REALIST BENCH PAINTING IN
AZERBAIJAN ART**

**ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ РЕАЛИЗМ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ
ИСКУССТВЕ**

Leman MEMMEDOVA *

Öz

Kengerler büyük bir Türk soy ismi olup, M.Ö. III bin yıla dayanmaktadır. Kengerler Ortaçağ'da Nahçıvan'da hakim konuma sahip olup, Nahçıvan Hanlığına başkanlık etmişlerdir. Azerbaycan'da ilk resim eğitimi görmüş Behruz Kengerli bu neslin temsilcilerindendir.

Behruz Kengerli sanatında halk hayatından alınmış ayrı ayrı sahneler, sulu boya ile çizil- miş, olaylar gerçeğe uygun şekilde tarif edilmiştir. Ressam eserlerinde manzara, portre türüne üstünlük vererek, Nahçıvan'ın tarihi abidelerini, burada yaşayan insanların, göçmenlerin portrelerinde sıcak renkler kullanarak, birbirinden renkli, akılda kalıcı eserler yaratmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kengerli nesili, Realist tezgah ressamlığı, Manzara türü, Mülteci portreleri, Sulu boya.

Abstract:

Kangarlar is a great Turkish surname dating back to the III millennium B.C. Kangarlar had had a power of position in Nakhchivan during the Middle Ages and led the Nakhchivan Khanate. Bahruz Kangarli, studied painting first is the representative of this family.

Different scenes taken from the people's life have been painted with water color and the events have been described relevant to the reality in Bahruz Kangarli's creative works. Preferring to panorama, portrait genre the painter created motely and mentionable works of the historical monuments of Nakhchivan, the portraits of

* Nahçıvan Devlet Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Öğretim Üyesi.

Nahçıvan/AZERBAIJAN

people living here, the people refuged from the historical region of Azerbaijan (Refuge works of succession) using heat colors.

Keywords: Kengerli generation, Realistic easel painting, Landscape genre, Refugee portraits, Watercolors.

Giriş

Kengerler büyük bir Türk soy ismi olup, M.Ö. III bin yılda tarih sahnesinde olmak üzere Dicle ve Fırat arasında yerleşik olmuş ve M.Ö. II bin yılda Dicle ve Fırat nehirleri arasından farklı yönlerle, özellikle Çin ve Kafkas- ya'ya doğru yayılmışlar. Kenger tayfa adı eski Türklerin adlanma üslubu ve adetlerine uygun olarak Sümer tanrısı adından götrülmüştür (1, s.14). B.A.Litvinskinin ve S.Q.Klyaştorunun yazılarında M.Ö. II yüz yılda Kenger Türklerinin Kanqyuy adlı devletlerinin olduğunu ve bunun kengerler olduğu gösterilir. Yazar kavimlere arazi olarak Baykal gölü, Amu Derya ve Sır Derya nehirlerinin çevrelerini görüntülenir. Firudin Ağasioğlu ise Suberlerin tarihi ile ilgili verilerinde M.Ö. IV-II binlerce ait Akkad yazılarında Bağdat'tan düşük İkiçayarasını Kienqir-Kenger anıldığını yazıyor. T.Əhmədov Ç.Vəlixanov ve N.Zeyidlitse dayanarak kengerlerin M.Ö. III yüz yılda varlığını, bir kısmının VII yüz yılda peçeneq ve xezerlerle, diğerlerinin ise XII yüzyılda Moğollarla karıştıkları, Orta Asya ve moğollardaki Osmanlıların bugün bile "Xanqar" dediğimiz gösterilir (1, s.13). Kengerlerin M.Ö. kendi yazısı olmasını bilimsel kaynaklarda kanıtlıyor. M.Ö. III yüz yıla ait Çin selnamesinde denir: - "Metni dikey yazı ile veren Çin geleneğinden farklı olarak Xanq halkı yatay satırlarla yazıyordu" (2, s.1-5). Büyük bir arazilerde yerleşen Kengerler Ortaçağ'da Nahçıvan'da hakim konuma sahip olmuşlardır. Bir takım görkemli komutanlar yetiştiren bu nesil, XVIII-XIX yüz yıl Nahçıvan Hanlığına başkanlık etmişler. Azerbaycan'da ilk resim eğitimi görmüş Behruz Kengerli bu neslin nümayendelerindendir.



Resim 1. Behruz Kengerli

Behruz Kengerli orta öğretim yıllarında ağır hastalanmış ve işitme yeteneğini kaybetmiştir. Orta öğrenimini sürdürme bilmediğini gören babası Şireli Bey oğlunun eğitimi ile kendisi ilgilenmiştir. Dönemine göre Şireli Bey Nahçıvan'ın eğitilmiş, bilgili adamlarından olmuştur. Şireli Bey oğlunun resim yapmaya olan ilgisini görünce, onu 14 yaşında eğitimini sürdürmesi için Tiflis'e Ressamlık okuluna gönderir. Rus ve Azerbaycan dillerinde temiz okuyup yazmayı bilen Behruz Tiflis Ressamlık okulunu 1917 yazında bitirib Nahçıvan'a döner. Bu çağdan Behruz Kengerlinin yaşamındaki en verimli dönem başlanır.

Behruz Kengerli sanatında halk hayatından alınmış ayrı ayrı sahneler sulu boya ile çizilmiş, olaylar gerçeğe uygun şekilde tarif edilmiştir. Ressam eserlerinde manzara, portre janrına üstünlük vererek, Nahçıvan'ın tarihi abidelerini, burada yaşayan insanların, göçmenlerin portretlerinde sıcak renklerden kullanarak, birbirinden renkli, akılda kalıcı eserler yaratmıştır.

20. yüzyılın başlarında halkın toplumsal bilinç ve kültürünün genel yükselişi, realist edebiyatın gelişmesi ile ilgili olarak bir açıklama-sanatta yeni bir gelişme dönemi başlıyor. Sosyal çelişkilerle dolu hayat sanatın karşısında büyük önemi olan öyle görevler koymuştur ki, önceki resim biçimleri aracılığıyla onları yerine getirmek mümkün değildi. Yeni içerikle geçmiş formlar arasındaki bu uyumsuzluk kitap miniatürası ve süs dekoratif formdan gerçekçi tasviri sanata doğru çıkma oluşmasına neden olur (3, s.4).



Resim 4.Nuhun mezarı



Resim 5. Manzara

Yeni biçimde gerçekçi sanatın esasını koymuş ve kendi yaratıcılıkları ile onun oluşumu, gelişmesini sağlamış ilk ressamlar Azerbaycan'ın satirik qrafikasının banisi Azim Azimzade ve profesyonel tezgah boyakarlığının banisi Behruz Kengerli olmuştur (1, səh.5).

Molla Nasreddin dergisinin yaygın olduğu bir dönemde Behruz Kengerli yaratıcılığında Azim Azimzade yaratıcılığının etkisi hissedilir. Halk hayatından alınmış ayrı ayrı sahneler sulu boya ile çizilmiş, olaylar gerçeğe uygun şekilde tarif edilmiştir. Ressam eserlerinde sıcak renklerden geniş kullanmıştır



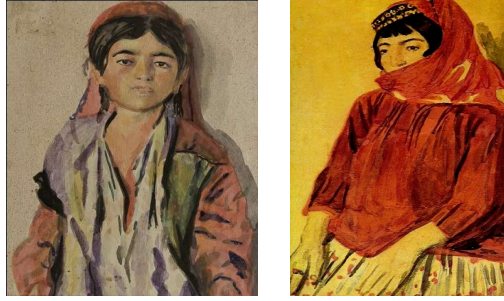
Resim 6. Mömüne Xatun türbesi, Cüme cami,



İmamzade türbesi

Behruz Kengerli yaratıcılığında Manzara janrına daha çok yer vermiştir. Nahçıvanı karış karış gezen Behruz Kengerli yorulmak bilmeden manzaralar, portreler işlemiştir. Nahçıvan'ın doğasını, insanlarını ve onların hayatını gerçek boyalarla tasvir etmiştir

Ressam çektiği eserlerinde Nahçıvan'ın mimari anıtlarını özellikle geniş şekilde tarif etmiştir. Bir mimarlık abidesini birkaç yönden tasvir eden Behruz, anıtlarla birlikte doğada meydana gelen değişiklikleri de canlandırmaya çalışmıştır.



Resim 7. Kırmızı yaylıklı kız, qaçqın kadın.

Birinci Dünya Savaşı insanların hayatına büyük darbe vurdu. 1917-1920 yılları xalgimizin hayatında deneme, imtihan dönemi olmuştur. Ülkeyi kıtlık, hastalık bürümüşdür. Rusya siyasetçilerinin körüklediği ulusal düşmanlık zemininde obalar viran kalır, mülteciler ordusu yaranırdı. Bu dönemde Nahçıvan'a penah getiren insanların sayısı çoktu. XX yüzyılın başlarında Azerbaycanın İrevan (Revan-abad, güzel yer demektir) ilçesinde yaşayan Türk ailelerinin Ermeni vandalları tarafından represiyası sonucunda bir takım insanlar kendi ata yurtlarından çıkarılarak, onlar Azerbaycanın Nahçıvan, Berde, Laçın, Kelbecer, Dağlık Karabağ, İmişli, Beyleqan ilçelerinde məskunlaşmağa vadar olunmuşdur. B.Kengerli sanatında portre türünde işlediği eserleri içerisinde "Mürteciler" silsilesi büyük yer tutar. O, eserlerinde mültecilerin acınacaklı heyatını renklerin dili ile gösterebilmiştir.

SONUÇ

Behruz Kengerli 7 Şubat 1922 yılında Nahçıvan'da 30 yaşında iken ölmüştür. Behruz Kengerlinin kabrinin bulunmasında 1980'li yıllarda ressamın akrabaları yardım ediyor. Nahçıvan şehri "Eski Kale" denilen yerleşim yerinin kuzeybatı bölgesinde İmamzade tarihi mimari abidesinde 1997-98 yılında restorasyon-onarım çalışmaları görülürken ve onun çevresi abadlaşdırılarken bu bölgede XIX-XX yüzyılın başlarında defnedilmiş Nahçıvan'ın bazı aydınlarının kabri de bulunur. 1998 yıllarında Behruz Kengerlinin anısını sürdürmek amacıyla onun mezarı yeniden restore edilmiş ve mezarı üzerinde Azerbaycan'ın Halk ressamı, heykeltıraş Hüseyinkulu Aliyev'in yarattığı heykel yükseldilmiştir.



Foto 1. Behruz Kengerlinin mezarı ve mezarüstü heykeli.

Foto Nahçıvanlı rəssamların Behruz Kengerlinin doğum günündə ziyarəti zamanı çekilmişdir.



Foto 2. Behruz Kengerli muzesi (İstiqlal caddəsi)

Azərbaycan Cümhuriyyəti Bəkanlar Kurulu 2002 13 Temmuz tarixli kararı ilə Azərbaycan sənətində gerçəkçi tezgah rəssamlığının banisi Behruz Kengerlinin hatırası sürdürmək amacıyla hatıra müzesi kurulması hakkında bildiri vermişdir. Nahçıvan şəhrinin Atatürk caddəsi ilə İstiqlal caddəsinin çarpaz yerində 1897

yılında Nahçıvan kızlar okulu gibi pişmiş tuğladan inşa edilmiş 2 katlı binada esaslı restorasyon çalışmaları yapılarak müzeye dönüştürülmüştür. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin milli lideri, merhum Haydar Aliyev 2002 18 Haziran tarihinde müzenin açılışına katılarak Behruz Kengerlinin yaratıcı mirası ile ilgili konuşma söylemiştir.



Foto 3. Ressamlar parkında Behruz Kengerlinin heykeli (25 mayıs 2016, İstiklal caddesi)

Şu anda müzede 900 ye yakın maddi kültür örneği sergilenmektedir. Müzede sanatçının 341 eseri sergilenmektedir. Bunların 58-si ressamın eserlerinin orijinali, 273-ü ise foto kopyalarıdır. Müzede sanatçının eserlerinin yanı sıra ailesi, yaşam ve faaliyetleri ile ilgili belgeler, ev eşyaları ve diğer malzemelerde sergileniyor.

Behruz Kengerli modern dönem Nahçıvan ressamlığının gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Öyle ki, Behruz Kengerli ressamlıkla birge Nahçıvan'da öğretmenlik de ederek çeşitli sanatçıların yetişmesinde büyük rol oynamıştır. Onun ilk öğrencilerinden olan Şamil Qazıyev kendi boyama etkinliği döneminde Nahçıvan'da resim okulunu sürdürerek Memmed Kasımov, Receb Rəcəbov vs. gibi sanatçı eğitimcilerin yetişmesinde büyük rol oynamıştır. Memmed Kasımov ve Receb Recebov da yaşadıkları dönemde ressamlıkla yanaşı, öğretmenlik de etmişler. Bu öğretmenlerin yetirmesi olan ve Nahçıvan'da bulunan Ekber Ağayev adına Yatılı Okulu'nda 33 yıl ressam-eğitimci gibi çalışarak yüzlerce ressam, heykeltıraş ve mimar yetiştiren Qenberov Qezenfer Mikayıl oğlu da bu okulun devamçılarından. XX yüzyılın 70-80-cı illerinden sonra Yatılı okulunu bitirmiş bir takım uzmanların birçoğu (Elman Ceferov-heykeltıraş, Gülnare Kenberova-mimar vb.) şehirimizde yükselen binaların, düşürülmüş parklar, dikilen heykellerin yaratıcılarıdır. Bu okulun takipçileri olan genç ressamlarımız Ülviyyə Hamzayeva, Habibe Allahverdiyeva, Cavit İsmailov ise gelecek nesil sanatçıların yetişmesinde sanatçı-eğitimci olarak aktif çalışıyorlar.

Behruz Kengerli mirasına saygı ve bu mirasın genç nesiller tarafından sürdürülmesi amacıyla 2015 yılı 14 Kasım tarihinde Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Ali Meclis Başkanı Vasif Talibov Nahçıvan şehir İstiklal caddesi'nde "Ressamlar parkının" oluşturulması ve Behruz Kengerlinin heykelinin konulması hakkında emri imzalamıştır. "Nahçıvan-insanlığın beşiği" Üçüncü Uluslararası Resim Festivali'nin yapıldığı bir zamana (25 Mayıs 2016) Nahçıvan şehri İstiklal Caddesi'nde Behruz Kengerli adına Ressamlar parkı hizmete sunulmuştur. Parkta ünlü sanatçının heykeli dikilmiştir. Parkın açılışında Nahçıvan şehir Ali Meclis Başkanı Vasif Talibov konuşma yaparak, Behruz Kengerlinin heykelinin konulması ve Ressamlar parkın kullanıma verilmesi münasibetile Nahçıvanın tüm yaratıcı ziyalılarını tebrik ederek demiştir: "Behruz Kengerli Azerbaycan resim sanatına yeni stil ve milli ruh getiren, zengin yaratıcılık olanaklarına sahip olan vatan sever sanatçı idi. O, Azerbaycan rəssamlığında ortaçağ minyatür sanatından realizm'e geçişin, bununlada da yeni boyama okulunun temelini koymuş, bu sanatı eşsiz şekil, tür ve tarif aracı yararlanmıştır. Eğer Ajami Nahçıvani Azerbaycan mimarlık sanatında yeni bir okulun temelini koymuşdursa, görkemli fırça ustası Behruz Kengerli de Azerbaycan rəssamlığında Realizm okulunun kurucusudur".

EDEBİYAT

1. Rzayev F. Nahçıvanlıların etnogenezi tarihinde Kenger Türkleri //. NSU Bilimsel eserleri, № 2 (67), Nahçıvan, Qeyret Yayınevi, 2015, 230 s.
2. www.google.com. Eski Türk toplulukları Kengerliler. Özgürlük, Araştırma Gazeteciler grubu, Bakı, 2012, s.5.
3. Kerimov K. Behruz Kengerli. Bakü, Azerbaycan SSS Bilimler Akademisi Yayınları, 1962, 68s.
4. Asedova X. Behruz Kengerli. Bakü, Doğu-Batı Yayınları, 2013, 104 s.
5. Nahçıvan mimari anıtları ensiklopedisi. Nahçıvan 2008, 520s.

TÜRKİYE’DE (ZONGULDAK İLİ EREĞLİ İLÇESİNDE) ELPEK DOKUMA TÜRLERİ

KIND OF WEAVING ELPEK (IN TOWN EREĞLİ IN CITY ZONGULDAK) IN TURKEY

ВИДЫ ВЯЗАНИЯ ТКАНИ “ЭЛПЕК” В РАЙОНЕ ЭРЕГЛИ ЗОНГУЛДАГСКОГО КРАЯ ТУРЦИИ

Nuran BAYGÜL*

Öz

İnsanlar doğdukları andan itibaren giyinme ihtiyacı duymuşlar bundan dolayı ilkel toplumlardan günümüze kadar geçen zaman içerisinde topraktan, hayvanlardan ve bitkilerden ürünler elde etmişler, elde ettikleri yün, pamuk, ipek, keten ve deri gibi mamüllerden, çağın gereksinimlerine uygun olarak şaheserler ortaya çıkarmışlardır.

Toplumlar, doğadan elde ettikleri keten bitkisini uzun uğraşlar sonunda ipliğe dönüştürmüş, daha sonra çeşitli yöntemleri kullanılarak da bezi elde etmişlerdir. Türkiye'nin Zonguldak ili Ereğli ilçesinde ketenden dokunan bez de Elpek bezi olarak adlandırılmıştır.

Elpek dokuma türleri, zaman içerisinde İnce bez, Çekmen bezi, Ala bez ve Alaca bez olmak üzere dört gruba ayrılmıştır. Elpek bezi sıradan bir bez değildir ve her alanda kullanılmaktadır. Bu bez özellikle iç giyimde, sonra dış giyimde, dış giyimi destekleyen aksesuarlarda ve yaşam alanlarımızda yaygın olarak yerini almıştır.

Elpek bezi hem sağlık hem de ekonomi açısından önemlidir. Çünkü bu bez, Ereğli' nin hemen hemen her köyünde, her ev hanımı tarafından dokunmakta ve ailelere ekonomik yük getirmemektedir. Bu üründen yapılmış giysiler yaz-kış vücudu serin tutmakta, terletmemektedir. Elpek bezi bu özelliklerinden dolayı yöre halkı arasında çok kullanılmaktadır.

* Cumhuriyet Üniversitesi Türk Dili Bölümü Okutmanı. Sivas/TÜRKİYE
(nbaygul @ cumhuriyet.edu.tr)

Günümüzde, bez ilgisizlik ve ekonomik nedenlerden dolayı sadece özel günler için dokunmakta ve varlığını devam ettirmeye çalışmaktadır. Elpek bezinin eski önemine ulaşabilmesi için bez modernize edilmeli, halkın kullanımına sunulmalı, bezin üretimi hızlandırılırken satış oranı arttırılmalıdır. Bu amaca ulaşabilmek için, yetkililer üretimi desteklemeli, üretimin kalitesi arttırılmalı ve fabrikalarda çalışacak işçilerin donanımlı yetişmesine önem verilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Keten, iplik, dokuma, iç giyim,yaygı.

Abstract

Since People had been feel to necessity dressing, they had been borned in time therefore breed product from soil, animal, plant, since primitive society and people had been breded work arts for needs suitable from wool, cotton,silk , skin age.

Societys had been changed to linen plant, they had been producted thread from nature after long works. Wovening had been named , name is Elpek cloth in Turkey .

There are kind of Elpek cloth are fourty groups which names are Slender, Çekmen , Red, Alaca cloth . It does not a simple cloths, people has been used It every area. Especially this cloth had been most used at underwear , outwear, accessory at ground cloth year ago.

Elpek cloth is important healt as well as finance. Because this is be wovened from every housewife every at the village of Ereğli, It has never been given load to families and even Elpek cloth has been kept cool body of people at winter and summer therefore Elpek cloth is liked from public in Turkey.

Today, Elpek cloht has been only breded for special days, worked to continued existence therefore indifference, economic reasons. Elpek cloth should be modernize , presedent use of public, while product of cloth is be accelerated to producing , increased rate of selling for Elpek cloth of reach at important age. Authorities must be support production, increased quality of manufacture, given important to grow rigging of employees at the factory for arrive at this aim .

Keywords: Linen, underwear, woven, thread, ground cloth.

1.GİRİŞ

Dokuma sanatı, hemen hemen ülkemizin her yöresinde bazen kilim bazen halı bazen de bez dokumacılığı olarak karşımıza çıkar. Türk kadını, yüzyıllardan beri ruhunun inceliklerini, zevkini, yaratıcı zekâsını, sabrı ile bütünleştirmiş ve tezgâhlarda dokuduğu bezlere, halılara, kilimlere, heybelere, mutfağında veya odasında kullandığı nesnelere; yöresel giysilere, aksesuarlara ve daha nice yüzeyler üzerine nakşetmiştir. Günümüzde dokuma sanatı, sanayinin gelişimine ve ekonominin güç şartlarına karşı hâlâ varlığını devam ettirmeye çalışmaktadır. Yok olmaya yüz tutmuş, güç şartlarla ayakta kalmaya çalışan dokumalardan birisi de Elpek bezi dokumasıdır.



Fotoğraf : 1 Ereğli ilçesi.



Fotoğraf : 2 Kandilli ilçesinin girişi.

İlmik, Karadeniz Ereğlisi'nde dokumak, düğüm atmak, ilinti, ilgi anlamında, halk etimolojisinde ise Elpek bezi adı ile anılmaktadır. **(Derleme Sözlüğü,S.İ)**

Günümüzde ise keten bitkisi, kenevir ve pamuk lifi kullanılarak kumaş olarak üretilmekte; günlük hayatta kullanım için gerekli her alanda çeşitli ürüne dönüştürülebilmektedir. Bugün bu üretim ancak birkaç kişinin özverisi ve bazı kurumların da desteği ile yaşatılmaya çalışılmaktadır.

Keten bitkisi, ketengillerden olup lifleri yağca zengin taneleri için yetiştirilen yalın yapraklı, beş taç yapraklı olan mavi çiçekli tatlı su, tarım bitkisi-dir.(Büyük Larousse,666)

1.2.MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırmanın materyali olan ve Zonguldak ilinin Ereğli'nde üretilen Elpek kumaş türleri ve bu kumaşlardan elde edilen bazı ürünler oluşturmaktadır.

Araştırma ile ilgili tüm faaliyetler yerinde incelenmiş, fotoğrafları çekilerek belgelenmiş, kaynaklar taranmış, ayrıca bu konuya ilgi duyan öğretmenlerle görüşülerek bilgiler derlenmiştir.

Elpek bezi, dokunduğu türlere ve kullanıldığı alanlara göre özellikler arz etmektedir. Bunlar:

2.1.ELPEK BEZİNİN TÜRLERİ

Elpek bezinin eni 40 cm, boyu ise istenilen uzunlukta dokunmakta ve dokuma türleri kendi arasında dört grupta toplanmaktadır. Bunlar:

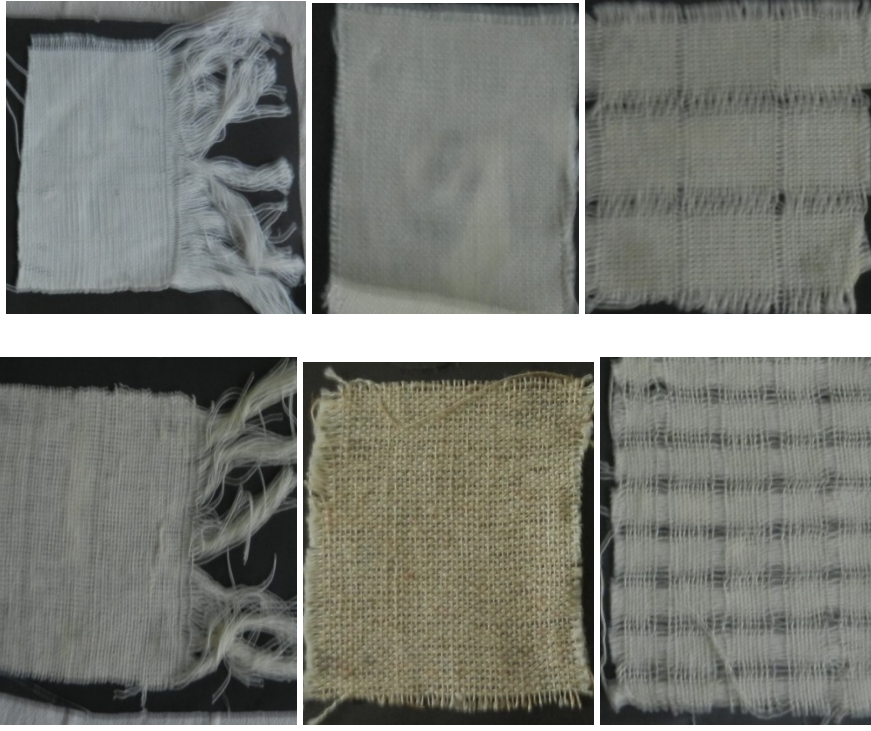
- 1-İnce bez,
- 2-Orta bez,
- 3-Çekmen bezi,
- 4-Renkli Ala bez,
- 5-Alacalı bez.

2.1.1.İNCE BEZ

Geçmişte insanlar bu yörede, iç çamaşırı yapımında İnce bez kullanılmışlardır. Çözüğü pamuktan atkısı ketenden oluşmaktadır. Halk arasında bu kumaşa göyneklik ve donluk adı da verilmektedir. Bezin en önemli özelliği, terletmeme, yazın serin tutma özelliğine sahip olmasıdır.



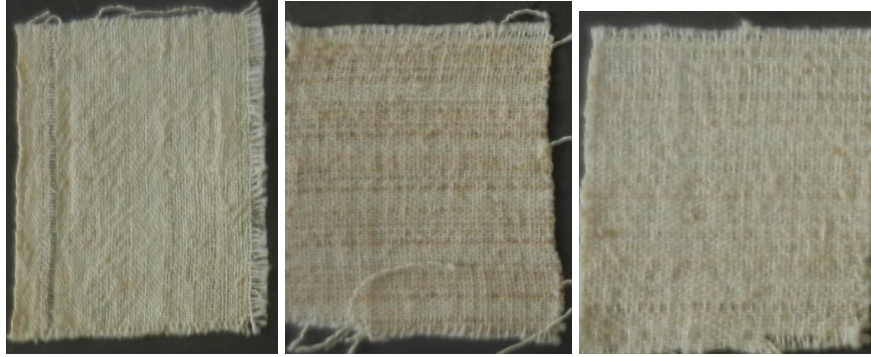
Fotoğraf: 3,4 İnce bez türleri.



Fotoğraf: 6,7,8,9,10,11 İnce bez türleri.

2.1.2.ORTA KALINLIKTAKİ ELPEK BEZİ

İnce bezden biraz daha kalın dokunan beze, Orta bez adı verilmektedir. Aynen İnce bezde olduğu gibi çözgüsü pamuk atkısı ketenden oluşmaktadır. Orta kalınlıktaki bez daha çok dış giysilerin yapımında kullanılmaktadır.



Fotoğraf:12,13,14 Orta kalınlıkta dokunan bez türleri.

21.3.ÇEKMEN BEZİ

Zonguldak'ın Alaplı yöresinde bu bez, Çekmen bezi

olarak isimlendirilmektedir. Saf keten olup atkısı ve çözgüsü keten lifinden oluşmaktadır. Keten lifi, tarakla tarandıktan sonra, tarak altında kalan atık lifler, tekrar eğrilerek Çekmen bezi elde edilir. Diğer türler gibi eni 40 cm. boyu ise istenilen uzunlukta olup, diğer kumaşlara göre daha koyu tonludur.



Fotoğraf: 15,16 Çekmen bezi türü.

2.1.4.RENKLİ ALA BEZ

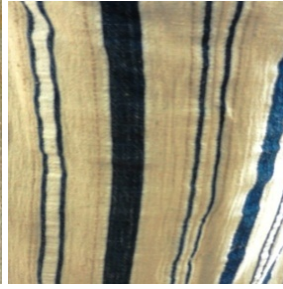
Bu bez, çözgü çözülürken, belirli sayıda oluşturulan çözgüye, tek renk atkısı ile boyuna sütunlar şeklinde dokuma yapılarak oluşturulan kumaştır. Aynı zamanda masuraya takılan kırmızı pamuk atkısı ipe kullanılarak da farklı tasarımlar dokunabilmektedir. Kırmızı şeridin her iki yanı ise beyaz renkli pamukla şeritler halinde dokunurken diğer bölümler ketendir. Kırmızı renk, yörede Hodan adı verilen kök boya ile boyanarak elde edilmektedir.



Fotoğraf: 17,18,19 Ala bez türü.

2.1.5.ALACALI BEZ

Boyanmış pamuk ile keten lifinin yatay ve dikey yönlü dokunmasıyla oluşan kumaş türüdür. Alacalı bezin renklerini lacivert, siyah, beyaz ve doğal keten rengi oluşturmaktadır.



Fotoğraf: 20,21,22,23,24 ,25 Alacalı bez türleri.

2.2.ELPEK BEZİNİN KULLANILDIĞI ALANLAR

Elpek bezinin kullanıldığı alanları dört grupta toplayabiliriz. Bunlar:

- 1.İç giyimde kullanılan bezin türü,
- 2.Dış giyimde kullanılan bezin türü,
- 3.Aksesuar olarak kullanılan bezin türü,
- 4.Yaygı olarak kullanılan bezin türü.

2.2.1. İÇ GİYİMDE KULLANILAN BEZ TÜRÜ VE ÖRNEK ÇALIŞMALAR

İnce bez, Şile bezinden daha ince olduğu için iç giyime daha uygundur. Bebeklerin ve çocukların iç çamaşırları, dış giysileri, ayaklarına giyindikleri patikler, şapkalar, bebek yatak takımları en çok göze çarpan giysiler, bu bezden hazırlanmaktadır. Erkeklerin işlikleri, uzun paçalı donları örnek verilebilir. Ayrıca anneler kızların çeyizlerine ince ketenlerden değişik dokunuşlarda düz ve renkli çizgili çarşaflar dokumuşlardır.

2.2.2.DIŞ GİYİMDE KULLANILAN BEZ TÜRÜ VE ÖRNEK ÇALIŞMALARI

Ereğli ilçesinin hanımları sadece iç giyimde değil dış giyimde de çok zarif ürünler dokumuşlardır. Özellikle tarlada çalışırken giyilen yelek, pantolon, şalvar, önlük için orta kalınlıktaki keten, ala ve alacalı bez kullanılmıştır.



Fotoğraf:28 Orta bezden yelek. Fotoğraf:20 İnce bezden bulüz.



Fotoğraf: 26,27 Orta bezden yelek,ceket ve şal.

2.2.3.AKSEAUAR OLARAK KULLANILAN BEZ TÜRÜ VE ÖRNEK ÇALIŞMALAR

Aksesuarlar daha çok İnce bez ve Çekmen bezinden imal edilmektedir. Özellikle, çok kullanışlı olan Çekmen bezinden kemer, şapka, ayakkabı, ayakkabı ve terlik çantası, cüzdan, gözlük kabı, çakmak kılıfı, bebeklerin bez, emzik torbası,

ayraç, iğnedenlik, aynalık, perdeler, koltukların üzerine örtüler, yatak örtüleri, yastıklar, masa örtüleri, raf örtüleri, mutfak örtüleri

Ve peçeteler, kilerde bulunan kuru yiyecekleri saklamak için saklama torbaları gibi daha nice örtüleri hazırlanmıştır.



Fotoğraf: 31 Orta bezden Fotoğraf:32,33 İnce bezden fular ve para kesesi. terlik torbası.



Fotoğraf : 34, 35 Çekmen bezinden ayakkabı ve kol çantası, cüzdan ve ayna kılıfı.



Fotoğraf: 42,43 Çekmen bezinden aynalık, iğnedenlik, çakmak kılıfı.



Fotoğraf: 42,43,44 Orta bezden cüzdan, gözlük ve emzik torbası.

2.2.4.YAYGI OLARAK KULLANILAN BEZ TÜRÜ VE ÖRNEK ÇALIŞMALARI

Elpek bezinin kalın liflerinden kilim, cicim, dövme, çuval, halı, heybe, yastık gibi nesneler dokunmaktadır. Ayrıca anneler kızların çeyizlerine ince ketenlerden değişik dokunuşlarda düz ve renkli çizgili çarşaflar dokumuşlardır.



Fotoğraf: 45,46,47 Çekmen bezinden sehpa örtüleri.



Fotoğraf: 48,49,50 Çekmen bezinden masa örtüleri.



Fotoğraf :51,52,53,54 Alacalı bezden kemer, masa örtüsü, ayraç,sofra bezi.



Fotoğraf: 55,56, 57 Alacalı bezden, mutfak yaygıları, çarşaf ve perde.



Fotoğraf: 58,59 Çekmen bezinden yastıklar.



Fotoğraf: 60,61 Alacalı bezden gazetelik ve heybe.

2.3.ELPEK BEZİNİN GERİ DÖNÜŞÜMÜ

Elpek bezinin doğaya yeniden sunulduğu çok özel ve güzel yollarla gerçekleştirilmektedir. Özellikle Elpek bezinden hazırlanan ürünler, anne ve büyükannelerden genç kızlara çeyiz olarak sunulmaktadır. Genç kızlar, çeyizlerinde götördükleri Elpek ürünlerini evlerinde bir anı olarak sergilerken yörelerinin el emeklerini de yeni kuşaklara ve diğer çevrelere tanıtmayı sorumluluk bilinci içerisinde sürdürmektedirler. Ayrıca, doğanın bir parçası olan Elpek ürünü, eskise de yok olurken çevreye zarar vermemektedir.

3.SONUÇ VE ÖNERİLER

Tüm dünyada olduğu sanayileşme, Ereğli’de de yeni yaşam tarzını, sorunlarını ve sorumluluk bilincini de beraberinde getirmiş, tarımın yok olmasına neden olmuştur. Bütün bu şanssızlıklar keten bitkisinin üretimini ve dolayısıyla iplik üretimini ve dokumacılığı öldürmüştür.

Elpek bezinin önceki yıllarda olduğu gibi kullanıma sunulması hem dokumacılığı küçük işletme seviyesinden alıp modern dünyadaki yerine taşıyacak hem de doğanın sanayi atıklarıyla yok oluşunu engelleyecektir.

Dokuma işini bilen bayanlar, Halk Eğitim Müdürlüklerinde, aldıkları eğitim sayesinde usta öğretici olarak dokuma; işleme sanatını öğrenen kişiler de iç, dış, aksesuar ve yaygıcılık alanında görevlendirilerek Elpek bezinin hayatımızda yeniden yer almasını sağlayacaktır. Bu konuda en büyük görev ise yerel yönetimlere ve yöre halkına düşmektedir.

KAYNAKÇA

- 1 .Büyük Larousse, İstanbul Basın Yayıncılık Adına Hürrem Fila,1992,Cilt 13, s.666,
2. Derleme Sözlüğü,Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yayınları 211/5, Ankara, 2009, sayı.İ.

KAYNAK KİŞİLER

- 1.ÇİFTÇİ, Ünal, Elpek Dokuma Evi, Elpek Dokuma Atelyeleri Ortağı ve Eğitim Yöneticisi,
2. ERDOĞAN, Fatma, Elpek Dokuma Evi Satış Temsilcisi.
- 3.Gül Hanım, Elpek Bezi ve El Dokumaları Atelyesi Dokuma ve Kontrol Şefi.

YABANCI DİL OLARAK ALMANCA ÖĞRETİMİNDE DERS KİTAPLARI SORUNSALI

THE PROBLEMATIC OF COURSE BOOK IN GERMAN AS A FOREIGN LANGUAGE TEACHING

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ В РЕКОМЕНДАЦИЯХ УЧЕБНЫХ ИЗДАНИЙ ПО ИЗУЧЕНИЮ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА: НЕМЕЦКИЙ ЯЗЫК

Yrd. Doç. Dr. Bora BAŞARAN*

Öz

Teknolojik gelişmelerin ders materyallerinin zenginleşmesine katkısının yaşandığı bir dönemde halen klasik teknolojilerin ürünü kabul edebileceğimiz ders kitaplarının kullanımı ve tasarımlarının halen sorun teşkil etmesi, bilimsel açıdan irdelenir olması ilginçtir. Çalışma alanı olarak yeni olmamakla beraber ülkemizde elde edilmiş verilerin değerlendirilmesi ve sonuçların ders kitabı tasarımlarına yansımaları oldukça uzun zaman alan bir süreç durumundadır.

Ders materyalleri tasarımı akademik bir çalışma alanı olarak ders kitabı tasarımcıları için güncel yaklaşım ve anlayışları yakından takip etmek kadar ders kitabı tasarımında günümüz perspektifinin nasıl kazanıldığıнын betimlenmesinin de yararı olacaktır. Yabancı dil ders kitaplarının sorunlarına Almanca öğretiminde kullanılan ders kitapları açısından yaklaşmak, bu bağlamda yabancı dil ders kitapları ile ilgili olarak eşsizlikleri nedeniyle klasikleşmiş ancak halen güncelliklerini koruyan tespitleri içeren kaynakları derlemek hedeflenmiştir. Yabancı dil olarak Almanca öğretiminde kullanılan ders kitapları tasarım sürecindeki sorunlarına tarihsel bir çerçevede yer verilmiştir. Yeni tasarımların verimliliği geçmişte gerçekleştirilen tasarımların tekrar gözden geçirilmesi ve olumlu; olumsuz yönlerinin irdelenmesi ile mümkün olacaktır. Teknolojik gelişmeler her ne kadar ders kitaplarını Eğitim Araçları Müzesine kaldırmak için etken olmakta ise de; tasarım anlayışı ve didaktik

* Anadolu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Almanca Öğretmenliği Bölümü. Eskişehir/TÜRKİYE (bbasaran@anadolu.edu.tr)

yaklaşımlar geçmişte olduğu gibi gelecekte de dijital materyaller için önemli olacaktır.

Bu çalışma ile tarihsel bir akış betimlemesi gerçekleştirilmeye çalışılmakta olup, materyal tasarımı ve öğretim araçları alanında klasik kaynaklara atıflar yapılmaya, ülkemiz yabancı dil öğretim materyalleri alanında kuramsal çerçevedeki çalışmalar için bir referans kaynağı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler Yabancı Dil, Almanca Öğretimi, Ders Kitabı, Yabancı Dil Ders Kitapları, Materyal Geliştirme.

Abstract

It is interesting; in an era of technological development that has contributed to the enrichment of the course materials that the course books, which can be seen as products of classical technologies, their usage and design issues are still considered as object of scientific examinations. This research field is not to happen to be a new one but the reflection of in our country obtained data results for the textbook design is a quite time-consuming process.

Course materials design as an academic work area is for the textbook designers not only to closely follow up for the understanding of contemporary approaches to textbooks it is also an portrayal of how the benefits will be gained in the design of today's perspective. To approach the problems of foreign language textbooks in case of Textbook which are used for German as Foreign Language teaching, is in this context because of the uniqueness regarding foreign language textbooks a classic but still containing to date findings theme with the aim to compile the sources.

The problems in the design process of course books used in teaching German as a foreign language are presented in a historical context. The efficiency of new designs will be possible with the revision of designs realized in the past and the examination of their negative and positive aspects. Much as technological developments are a cause for taking course books to the Museum of Education tools, the used design and didactic approaches in the past will also be important for digital materials in the future.

With this paper a portrayal of a historical overview is tried to given, while references to classical sources in the research field of material design and teaching tools are made and reference source for the study of the theoretical framework in the field of foreign language teaching materials of our country have been tried to be effectuated.

Keywords: Foreign Language, Teaching German, Course Book, Foreign language Textbooks, Material Improving.

Giriş

Eğitim öğretim hayatına tarihsel bir perspektiften baktığımızda abaküsten günümüz bilgisayarlarına kadar teknolojik gelişmelerin eğitim öğretim ortamlarında kullanılan araçların çeşitliliğine katkıda bulunduklarını görebilmekteyiz. Bu yalnızca biliminsanlarının genel eğilimininden kaynaklanmamaktadır. Örneğin ülkemizde milli eğitim temel yasasında ders programları ile eğitim yöntemlerinin bilimsel ve teknolojik esaslara göre sürekli olarak geliştirilmesini zorunlu kılınmaktadır (MEB 1991). Çağdaş teknolojilerin farklı disiplinlere göre eğitim hayatına entegrasyonu başlı başına bir çalışma alanını oluşturmaktadır. Eğitim bilimsel anlamda teknolojik gelişmelerin ders materyallerinin zenginleşmesine katkısının yaşandığı bir dönemde halen klasik teknolojilerin ürünü kabul edebileceğimiz ders kitaplarının kullanımı ve tasarımlarının bilimsel anlamda aşılması gereken bir sorun teşkil etmesi, irdelenir olması ilginçtir.

Ders kitapları yazarları, öğretim programı ya da hedef kitlenin değişmesiyle, tasarımlarını gözden geçirmek ve bilimsel esaslara göre yeniden düzenlemek durumunda kalırlar. Kabul gören yaklaşım “Ders programı geliştirme projelerini desteklemek için istenen basılı eğitim materyallerini, yayımdan önce şehir ve kırsal kesimden seçilen örnek okullarda testlerle sınanmak” şeklindedir (MacPherson ve Pearse 1990). Ancak ülkemizde son yıllarda programsal değişiklikler hızla gerçekleştiğinden bahsi geçen basılı materyalleri hazırlayanların gerekli ön testleri yapmak için gereksinim duydukları “zaman” bulunmamaktadır. Geçtiğimiz yıllarda oluşturulan yabancı dil olarak Almanca öğretim programları bu sözü edilen duruma iyi birer örnek oluşturmaktadır. Bu çalışmada yabancı dil olarak Almanca öğretiminde kullanılan ders kitapları tasarım sürecindeki sorunlarına yer verilmiştir.

Kısa Tarihsel Bakış

Tarihsel perspektiften bakıldığında yabancı dil dersi için ders kitaplarının öğretim hayatına yaygın girişleri matbaanın Gutenberg (Johannes Gensfleisch zu Gutenberg) tarafından Almanya’da modern baskı makinesi icadı ile olmuştur. Gutenberg tarafından basılan ilk kitabın latince bir kutsal kitap (Biblia Sacra 1454) mı yoksa Aelius Donatus tarafından hazırlanmış olan “*Ars Minor*” (Donatus 1451) ismindeki Latince gramer ders kitabı olduğu tartışmalıdır. Matbaaların sayısı ve üretimleri arttıkça ve basılı malzemeler gündelik yaşamın parçası oldukça kitaplardan da derslerde yararlanıp yararlanmama konusu da tartışılmıştır (Müller 1891).



Resim 1. Johann Amos Comenius, *Orbis Sensualium Pictus*, London, Printed for S. Leacrfoot, 1777.(Dijital Kopyası).

Bu neredeyse günümüzde bilgisayar destekli öğretim sürecindeki ve artık tamamlanmakta olan tartışmalara benzetilebilir. Bir yandan öğretim aracı olarak uygunlukları tartışılırken, diğer yandan bu dönemlerde matbaa üretimi olan ilk ders kitapları ile karşılaşmak da mümkündür. Örneğin Johann Amos Comenius tarafından hazırlanmış “*Orbis Sensualium Pictus*” (Comenius 1654)’un iki dilli (Almanca ve Latince) olması yabancı dil öğretimi açısından da kayda değerdir, ancak aynı kitabın daha sonra da (İngilizce ve Latince olarak) İngiltere’de basılmış olması belkide ilk ülkeler arası ders kitabı transferi olarak da görülebilir. Her sayfasında belli bir konuya ilişkin bir resim ve metinler bulunan bu kitap açıkça görsel içerikli bir öğretimi hedeflemiştir. Bu o dönemlerde alışa gelmiş ve tercih edilen didaktik yaklaşımdı.

16. yüzyılda İngilterede basılmış ve II. Philip ile L. Marry’nin düğünleri nedeniyle İngiltereye gelecek olan ıspanyol misafirler için hazırlanmış olan “A Very Profitable Book to Learn the Manner of Reading. Writing. and Speaking English and Spanish” (Alston 1971) kitabın basılı ilk yabancı dil kitabı olduğu kabul edilir (Howatt 1984: 9).

Tarihimizde (**Türk mü**) ilk matbaa 1492 yılında engizisyonundan kaçan ve gelişlerinden hemen bir yıl sonra, David ve Samuel ibn Nahmias kardeşler 1493 yılında İstanbul’da kurulmuştur. Kendilerine (**Bu iki kardeş mi**) sadece Tevrat ve kendi dini kitaplarını basma izni verilmişti. Arapça harfleri içeren kitapların daha önce olduğu gibi mutlaka elle yazılması gerektiği yönünde (bir) tutucu bir görüş vardı. Osmanlı topraklarında arapça harflerle basım yaparak çalışan ilk matbaa ise Gutenberg matbaasından 234 yıl sonra “*Lale Devri*” olarak bilinen dönemde İbrahim

Müteferrika tarafından 1727 yılında kurulmuştur. Bu matbaada basılan ilk kitap ise “*Kitab-ı Lügat-ı Vankulu*” (Vankulu sözlüğü ve Arapça Türkçe Sözlük 1727) dur ve 10. yüzyılda yaşayan Fârâblı İsmail Cevheri’nin “*Sihâh*” adlı Sözlüğünün bir çevirisidir.



Resim 2. Kayserili Rüşdü Bey, *Nuhbe-t’ül Etfâl*, isimli kitabından dan bir sayfa

Tarihsel süreç içerisinde matbaa kullanımında görülen eğiliminin benzerliği ilginçtir. Dini ve dilsel içerikli kitapların basımlarının öncelik taşıması belkide bu alanlarda yaşanmış olan yoğun taleplerden veya ilgiden kaynaklamıştır. Ülkemizde ise basılı ders kitaplarının kullanımına ilişkin liteartürde alfabe ve okuma öğretilen sıbyan mekteplerinde için hazırlanan bir “*Elifba Cüzü*” yani bir “Arapça Alfabe” fasükülü ilk matbaa basımı ders kitabı olarak kabul görmekteydi.

Yazarı ve ilk yazıldığı tarih bilinmemekle beraber bu kitabın sıbyan okullarının ıslahat çalışmalarının başladığı 1824 yılından sonra basılmış olması muhtemeldir. Değinilmesi gereken bir diğer kitap ise Kaymakam, Kayserili Rüşdü Beyin 1858 de yayımlanan “*Nuhbe-t’ül Etfâl*” isimli kitabıdır. Resimli ilk türkçe Alfabe ve Okuma Kitabımızın “*Resimli Elifbâ-yı Osmanî*” Hafız Refi tarafından hazırlanmış ve 1874’ de basılmıştır. Eğitim tarihimizdeki resimli ilk Türkçe alfabe ve okuma kitabı yaklaşık bir hesaplama ile Orbis Sensulaium Pictus’dan 220 yıl sonra basılmıştır.



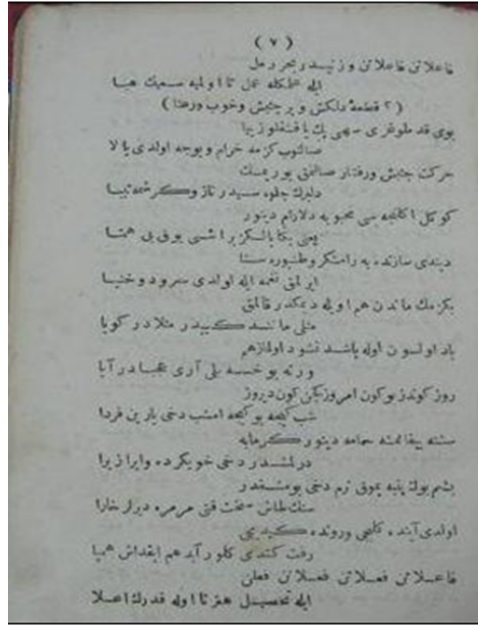
Resim 3. Farsça (Farsi) öğretiminde kullanılan İbrahim Dede tarafından yazılmış mazlum Şahidi Lügati (Şahidi Sözlüğü) darkenar notları ile karmakarışık el yazması sayfa görüntüsü öğrencilerin ders kitapları açısından durumunu göstermekte.

Araştırmalarımızda tarihimizde yabancı dil öğretimi için kullanılan ilk ders kitabı hakkında kesin bir bilgiye ulaşmak mümkün olmamıştır. Tarihimizde yabancı dil dersleri ve buna bağlantılı olarak ders kitapları konusunu aydınlatmak için taranması gereken kaynakların Farsça veya Arapça yazılmış olması da verilere ulaşılmasına engel teşkil etmektedir. Belkide güncel çalışmalarda yabancı dil öğretimi konusunda “*Tanzimat*” öncesi ve sonrası veya “*Cumhuriyet*” sonrası şeklinde bir yaklaşım görülmesinin arkasından yine aşılamamış olan bu dil sorunu yatmaktadır. Yabancı dil öğretimi için ders malzemelerinin ve bunların içerisinde kitapların geliştirilmesi sorunu, yine yabancı dilin öğretiminin kendisi kadar eski (İckler 1984: 61) olduğunu kabul edersek tarihimizde ilk yabancı dil öğretimi aynı zamanda ilk materyallerin ve kitapların kullanılması anlamına gelecektir. Bu çerçeveden baktığımızda ne kadar geriye bakılmalıdır? Bazı kaynaklar, İslam’dan önce (Demircan 1988: 17) veya Göktürklerle kadar uzanmakta (Akyüz 2005: 6-10) veya Selçuklular döneminde Farsça ve Arapça ile temas edilmesi ve Farsça’nın resmi bir dil haline gelmesinden bahsetmektedir (Genç 2003: 17). Kurumsallaşmış olarak bir öğretimi dikkate alırsak Medreselerden itibaren dil öğretiminden söz edebiliriz. Tipik Selçuklu medreselerinde konuşma Türkçe ama öğretilen dil Arapçaydı yani Anadolu’da Arapça bir iletişim dili değildi (Demircan 1988: 29) ve bu çerçeveden

bakıldığından bir yabancı dil öğretimi söz konusudur. Arapça öğretilmesinin amacı iletişim kurulmasından çok kutsal metinlerin anlaşılmasıydı.



Resim 4. 1835 basımı bir Tuhfe-i Vehbi sayfası.



Resim 5. 1867 basımı bir Tuhfe-i Vehbi sayfası.

Osmanlı döneminde yabancı dil öğretimini inceleyen kaynaklar da “Mektepler Öncesi” (1299-1773) ve “Mektepler Dönemi” 1773-1923 (Demircan 1988: 25) şeklinde bir ayrıma gidilmiştir. Elimizde yaygın ve düzenli olarak kullanıldığına işaret edilen Ahmedî’nin Arapça ve Farsça yazılmış olan “Mirkat-ül Edeb” ve XX. yüzyılın başlarına kadar geniş olarak kullanımına devam edildiği bilinen (Sakaoğlu 2003: 64) Sümbülzade Vehbî’nin mesnevi türünde yazdığı “Tuhfe-i Vehbî” ile “Nuhme-i Vehbî” eserlerini, yabancı dil öğretimi için kullanılan ilk ders kitapları olarak kabul edebiliriz.

Süreç açısından bakıldığında yaygın Almanca öğretimi ve ders kitaplarına Almanya ile olan ilişkilerimizin gelişmesi sonrasına rastlanır. Goltz Paşa (Wilhelm Leopold Colmar Freiherr von der Goltz.)’nin genelkurmay ikinci başkanlığı sırasında 1883-1895 kurulan Kurmay Okulu, Harp Akademileri için içlerinde Almanca kitaplar da olan 4000 adet den fazla kitap yayımlanmış (Wallach 1976: 56). Araştırmalarımızda, ulaşabildiğimiz ülkemizdeki en eski matbaa basımı Almanca kitap 1894 yılında “İstanbul Malumat Matbaası” tarafından 294 sayfa “Alman Lisanında Teşekkül-i Kelimât” isimli sözlüktür. Ülkemizde yabancı dil eğitimi genel olarak politik gelişmelerin ve arayışlarına paralel olarak değişmiş ve gelişmiştir. Bu değişimi ve gelişimi ders kitaplarından izlemenin mümkün olduğu görülmektedir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında ders kitabı ve yayın işleri yeni ulusal ilkelere uygun yürütülür ve 1933’te 2259 sayılı yasa uyarınca ilkokuldan üniversiteye kadar birbiriyle tutarlı kitaplar yayınlanırken (Sakaoğlu 2003: 279.) zamanla bu tutarlılık ihmal edilmiş ve yaşanan kargaşayı 1974’te düzenlenen IX. Milli Eğitim Şurasında her ders için tek kitap ilkesi benimsenmiştir (IX. Milli Eğitim Şurası Kararları 1974: 28).

Tarihsel boyutunda kabaca irdelediğimiz basılı yabancı dil ders kitapları sürecini hatırı sayılır bir mesafe ile takip ettiğimizi düşünebiliriz. Günümüzde basım teknolojileri ve hızları geçmiştekilere oranlar kıyaslanamayacak derecede gelişmiştir. Bu gelişmişlik hem tasarım aşamasında hem de basım aşamasında daha kapsamlı olanaklar ve sonuçlarda kendini göstermektedir. Takip eden bölümde ders kitapları tasarımındaki temel sorunlara işaret ederek yabancı dil olarak Almanca ders kitaplarındaki güncel duruma değinmek istiyorum.

Günümüzde Almanca Ders Kitapları Ve Onaylanma Süreçleri

Bir yabancı dil ders kitabının çok fonksiyonlu (okuma, yazma ve öğrenme yardımcısı bir arada) bir araç olması tasarımı aşamasında oldukça karmaşık bir yapının ve hedeflere uygun bir bütün haline getirilmesini gerektirmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında yabancı dil öğretimi için ders kitabı tasarımı, hazırlayan yazarlar ve konuyu çalışma alanı seçmiş olan bilim insanları için aşılması kolay olmayan engeller teşkil etmektedir. Yabancı dil ders kitapları öğretim programlarının tamamlayıcısı durumundadır (Kast ve Neuner 1998: 8). Öğrencilerin daha önceden resmi olarak da ilan edilip belirlenmiş olan hedeflere ders kitaplarının da destekleriyle ulaşılması beklenir ve tasarımcıları yabancı dil ders programlarını da dikkate almak durumundadır. Bu ders kitaplarının tasarımlarının farklı etkenlere bağlı olduğunu göstermektedir, bu etkenlerde yaşanan bir değişikliğin yine kitaplara yan-

sıması artık zorunlu kabul edilmektedir. Peki, ne türde değişiklikler yaşanabilir? Örneğin Program değişebilir, hitap edilen hedef kitle değişebilir, bilimsel tespitler değişebilir, Teoriler veya pedagojik-didaktik düzenler değişebilir. Bahsi geçen türdeki her değişim ders kitapları bağlamında yeni düzenlemeleri gerektirebilir (Kast ve Neuner 1998: 1).

Örneğin 18 Ağustos 1997 tarihinde 23084 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 4306 sayılı yasa ile Zorunlu ilköğretimin kesintisiz 8 yıla çıkarılması reformu bu anlamda iyi bir örnektir.

Temelde değişikliklerin tamamı bilimsel esas ve tespitlere göre gerçekleştirilmelidir. Ancak eğitim perspektifinden ülkemiz koşullarına ve gelişmelere bakıldığında yabancı dil ders kitaplarına yansımaları gereken değişikliklerin yapılan bilimsel araştırmaların sonuçlanmasından çok daha hızlı gerçekleşmekte olduğu görülmektedir. Bu hızlı değişim zaman baskısı faktörünün oluşmasına ve akademik gayretlerin yön gösterir olmaktan çok gelişmeleri takip eder durumda görülmesine sebep olmakta (Workshop Protokol 2005: 3).

Ders kitapları tasarımlarında belirli ölçütlere uyulması gerekliliği beraberinde onay veren kurumların oluşmasına sebep olmuştur (Duszenko 1994: 13).

Ülkelerin ders kitapları onaylama sürecinde belirledikleri yöntem ve ölçütler yine o ülkelerin bu alanda ne derece gelişmiş olduklarına da işaret etmektedir. Ülkemizde 1985'te Ders kitapları tasarımı ve kabulü bir yönetmeliğe bağlandığında dönemin bakanı, bakanlık müfettişlerini iki ay içinde 1400 ders Kitabı yazmaya zorlamış ve bu kitap yazma seferberliği (!) Bakanın istifasıyla sonuçlanmıştır (Sakaoğlu 2003: 279).

Örneğin, İsveç'te sadece cinsiyet eşitliği olan ders kitaplarının onaylanması veya Rusya'da dövizle alınmayan kitapların (Duszenko 1994: 13) kullanımının uygun bulunması ülkelerin önceliklerini, eğitim ve bilimsel açılımlarını ortaya koymaktadır. Yine tarihsel olarak kıyaslandığında Almanya'da 1853 ve 1910 yılları arasında özellikle ders kitap tasarımı konusunda uzmanlaşmış yazarlar ve yayınevlerinden söz edilmektedir (Keiderling 2002: 95). Belçika'da 1842 yılında ders kitaplarının geliştirilip onaylanmasını belli bir komisyona bağlı kılan bir yasa yürürlüğe sokulmuştur (Depape yıl: 67). Avusturya'da 1970 ve 1989 yılları arasında ders kitabı tasarımı ile ilgili yaklaşık 1000 akademik çalışmanın yayınlandığından söz edilmektedir (Kissling 1989: 9).

Ülkemizde ise Milli Eğitim bakanlığı 1990'dan sonra "Eğitim Araçları ve Donatım Standartlar Yönergesi" altında bazı ölçütleri yayınlamıştır. Ulusal olarak ders kitapları 1926 dan itibaren resmi bir kontrol mekanizmasına tabii tutulmuştur. Okullarda kullanılacak tüm kitaplar 1973 tarihli Milli Eğitim Bakanlığı yönetmeliğinin 54. maddesine uygun ve yine Milli Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanmış olmalıdır (Tebliğler Dergisi 1973: 259-261). Sözüne ettiğimiz bu mekanizma Milli Eğitim Bakanlığı Kitap Komisyonu, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın yanısıra ilgili Program komisyonlarının sorumluluğundadır.

Örnek olarak Almanca öğretimi için kullanılacak ders kitapları Almanca komisyonu ilgisi kapsamındadır.

Güncel Almanca Ders Kitapları

Ülkemizde son yıllarda onaylanan Almanca ders kitaplarının yazarlarının büyük bir kısmının aynı zamanda ilgili Almanca komisyonu üyelerinden oluşması, rastlantı olmaktan oldukça uzaktır. Bu durumun onaylanma sürecinde olumlu bir etken olup olmadığı bilinmemekle beraber Almanca öğretimi kitaplarının tasarımı için gerekli bilimsel verilerin, alternatif gayretlerin ve olumlu olacağına inandığımız rekabetin henüz yeterli düzeyde oluşmuş olmadığının işareti olarak da kabul edilebilir. Ders kitapları tasarımı konusunu detaylandırmak mümkün, ancak yukarıdaki bilgilerin ışığında hem bilimsel hem de kurumsal anlamda Türk biliminsanlarının aşması gereken bir uçurumun varlığı kesinlik kazanıyor. Genel olarak bakılacak olursa 425 ayrı ders kitabının yıllık tirajı 35 milyon civarındadır. Ders kitapları sektörünün yüksek bir kar marjına sahip olduğu düşünülürse tasarlanan ve onaylanan kitapların birçoğunun yetersizdir kalması üzücüdür.

1940 yılından itibaren yabancı dil olarak Almanca öğretiminde kullanılan kitap serilerinin genel olarak listelendiği tablomuza da monopolitik yansımaktadır;

Tablo 1. 1940 sonrasında Almanca öğretimi için kullanılan ders kitapları.

Ders Kitabı	Yazarlar	Yayın Yılı
Ortaokul kitapları, Almanca Ders Kitabı I-II-III	Besim Gürmen, Cemal Köprülü, Dr. Kopf, Dr. Möller, Dr. Stern ve Dr. Steuerwald.	1940
Lise Kitapları Almanca Ders Kitabı IV	Besim Gürmen, Cemal Köprülü, Dr. Kopf, Prof.Dr. Möller, Dr. Stern ve Prof. Dr. Steuerwald	1957
Ortaokul kitapları, Almanca Ders Kitabı I	Besim Gürmen, Cemal Köprülü, Dr. Kopf, Prof. Dr. Möller, Dr. Stern ve Prof. Dr. Steuerwald,	1960
Ortaokul kitapları Almanca Ders Kitabı 1 Wir lernen Deutsch	Milli Eğitim Bakanlığınca kurulan bir Komisyon tarafından hazırlanmıştır.	1970
Ortaokul kitapları Almanca Ders Kitabı 3 Wir lernen Deutsch	Milli Eğitim Bakanlığınca kurulan bir Komisyon tarafından hazırlanmıştır.	1971
Texte und Situationen	H. Pekşirin, B. Aydoğan, M. Torkak, (K.H. Osterloh – P. Wolf)	1974

Ortaokul kitapları, Almanca Ders Kitabı III	Besim Gürmen, Cemal Köprülü, Dr. Kopf, Prof. Dr. Möller, Dr. Stern ve Prof. Dr. Steuerwald,	1976
Texte und Situationen II Almanca Ders Kitabı 5	Almanca Ders kitapları komisyonu tarafından hazırlanmıştır	1976
Wir lernen Deutsch 2	Hilmi Pekşirin, Bilge Aydoğan, Meliha Torkak	1985
Wir lernen Deutsch 1	Hilmi Pekşirin, Bilge Aydoğan, Meliha Torkak	1987
Texte und Situationen 1 Almanca Ders Kitabı 4	Meliha Torkak, Bilge Aydoğan, Hilmi Pekşirin	1989
Lern mit uns Deutsch in der Orta	Ş. Özdamar, O. Kerman, B. Selimoğlu. A. Karamercan (J. Hartenburg – J.P. Deisler)	1990
Lern mit uns Deutsch in Lise	B.Selimoğlu, S.Ayas, O.Kerman, K. Barçın (J. Hartenburg – J.P. Deisler)	1997
Hallo Kinder!	O. Kerman, K. Barçın, N. Tükenmez, (J. Hartenburg)	1998
Hallo Freunde!	K. Barçın, T. Camgöz, R. Cengiz Çimen, N. Tükenmez, (E. Spangenberg)	1998
Lern mit uns 1	B.Selimoğlu, S.Ayas, O.Kerman	1999
Hallo Freunde!	K. Barçın, N. Tükenmez, (E. Spangenberg)	2000
Hier sind wir!	O. Pıtraklı, F. Parlatır, (E. Spangenberg)	2005
Texte und Situationen 1 Öğrenci ders Kitabı (Lise2)	Meliha Torkak, Bilge Aydoğan, Hilmi Pekşirin	2006

„Texte und Situationen“ daha önce de değindiğimiz Almanca komisyonuna ait ilk ürünlerinden birtanesidir. Ve aslında ilk defa 1975 yılında ve arkasından tekrar 2003 yılında küçük değişikliklerle Almanca öğretiminde kullanılmıştır.

„Lern mit uns in der Orta“ öncelikle 1991 yılında ortaokullarına yönelik yayınlanmış ve 1998 Reformundan sonra herhangi bir revision yapılmadan 6. 7. ve 8. sınıflarda kullanıldı (Genç 2003: 125-127). Aslında 3 yıllık ortaokullarının ilkokul-

lara entegre edilmesi açısından belki bir değişiklik ihtiyacı duyulmamış olabilir ancak ders programının kendisinde değişikliklerin (hedefler, ders saati süresi gibi) Almanca öğretiminde kullanılan bu ders kitabına yansımaları gerekirdi.

Ders kitaplarındaki değişimi „Lern mit uns Deutsch in Lise“ serisinde görmemiz mümkün. Komisyona göre geçerli programa uyumlu örneğin kültürlerarası iletişime ve öğrencilerin günlük hayatta bilgi alışverişi sağlamalarına olanak tanıyor.

Ders kitapları serileri içinde „Hallo Kinder!“ özellikle pilot okullarda ve yine pilot çalışmalarla denenmesi bakımından önceki kitaplardan ayrılır ve olası bir erken yabancı dil öğretimi yani 4. sınıfta itibaren kullanılması için tasarlanmıştır.

Daha önce yayınlanmış olanlara göre daha güncel ve çağdaş olarak nitelendirilen (Türkiye Almanca Öğretmenleri Derneği 2001) „Hallo, Freunde!“ 6, 7 ve 8. sınıf öğrencileri zorunlu ikinci yabancı dil olarak Almanca dersinin öğretimi için tasarlanmıştır. Bu ders kitabına bilimsel bakışların (Ülke Bilgisi (Erişkon Cangil 2001: 73-86.), tertiärsprachlichen (Maden 2005) veya Ders Programı (Başaran 2002) gibi) açılarına göre oldukça eleştirel olduğu söylenebilir. „Hallo Freunde!“ ve „Hier sind wir“ serilerinde ise daha önce yayınlanmış kitapların güncelleştirmelerine tanık oluyoruz.

Temelde daha önce bu sözü edilen kitap serilerini veya kitapları belli bir ölçütlere göre değerlendirmek ve sonuçları çeşitli yayınlarda paylaşmak böylelikle yeni kitapların düzenlenmesinde katkıda bulunmak gayreti 3. Bölümde değindiğimiz ve değişikliklere sebep olabilecek gelişmelerin yapılan bilimsel araştırmaların sonuçlanmasından daha hızlı gerçekleşmekte olduğu gerçeğinin altını çizmektedir. Kitap tasarımcıları gelişmelere yönvermekten çok takip etmekte ve yayınlanan kitapların kullanılabilirliğini de tartışmaya açık hale getirmektedir.

5. Sonuç

Genel hatları ile derlenmeye çalışılan yabancı dil olarak Almanca ders kitapları ve yabancı dil ders kitaplarının ülkemizdeki tarihsel gelişimlerine bakıldığında, üretimi hızlandırıp kitapların yaygınlaşmasını sağlayan baskı teknolojilerinden faydalanılmasının geçikmesi ders kitabı basımı konusunda bilgi ve tecrübe edinimini de gecikmesi anlamında olumsuz etkilediği görülmektedir. Yabancı dil ders kitabı; ders kitapları konusunda, bilgi eksikliği ders kitabı tasarımcıları için olduğu kadar bilim insanları için de içerik ve tasarım arasında aşılması gereken bir uçurum oluşturmaktadır. Tasarım ve içerikler konusunda ulusal önceliklerin belirlenmesi aşamasında ihtiyaç duyulan verilerin elde edilmesi pilot çalışma gerekliliği, farklı sosyal ve demografik yapıların yoğunluğu kadar kapsamın genişliği nedeniyle temel verilerin toplanması açısından oldukça uzun bir süreçtir. Elde edilen verilerin akademik çalışmalar ve denemeler ile özellikle yabancı dillere yönelik ders tasarımı ölçütlerinin ve standartlarının belirlenmesi önem arz eden ancak günümüzde yoğun olarak hissedilen zaman baskısı nedeniyle farklı şekillerde çözümlenmeye çalışılan bir eksiklik olarak görülmektedir. Kullanılan ders kitaplarının bilimsel çalışmalarla ulusal öncelikler ışığında belirlenmesi gereken ölçütlere göre analiz

edilmesi, sonuçların tasarımcılar ve ilgili kurumlara aktarılması ile sözü edilen bilgi eksikliğinin aşılmasına katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Yabancı dil olarak Almanca ders kitapları tasarımında alternatif oluşturabilecek çalışma gruplarının ve kitap çeşitliliğinden söz edilememektedir. Bu alanda alternatiflerin oluşturulması için çeşitli burs veya projelerin bakanlıkça desteklenmesi bu alanda gelişmeleri hızlandıracaktır. Bakanlığın ilgili derslere yönelik ve güncel bilgilerin ışığında daha özellikli içerik ve tasarım ölçütleri oluşturması önem taşımaktadır. Son yıllarda ulusal bir çalışma grubu tarafından geliştirilen ve kabul edilen yabancı dil olarak Almanca ders malzemelerinin olmaması yaşanan ve bu çalışma ile kısmen değinilen sorunların varlığının altını çizmektedir. Komisyonların tek kitap üzerinden çalışmak durumunda kalması ders kitabı çeşitliliğinin artırılmasının önemini de göstermektedir.

Son yıllarda yaşanan teknolojik gelişmelerin ders kitaplarına alternatif teknolojilere ilgiyi her ne kadar artırmış olsa da ülkemiz sosyo-ekonomik şartlarında ders kitaplarının halen öncelikli ders malzemesi olduğu ve bir süre daha olacağı unutulmamalıdır. Teknolojik malzemeler konusunda sağlanan desteklerin yabancı dil ders kitapları konusunda araştırma ve geliştirme olanakları ile bu alanda çalışmak gayretinde olan akademisyenlere sağlanıyor olmasında fayda olacaktır. Bu yöndeki desteklerin bilgi ve tecrübe gelişimi dışında olası olarak alanda daha fazla ders kitabının tasarlanıp oluşturulmasına olanak sağlayacağı düşünülmektedir. Birden fazla ders kitabı serileri arasından seçim yapılabilecek bir Kitap çeşitliliğinin oluşmasını sağlayacaktır. Mevcut çalışmaların da güncel gelişmelerin gerisinde izleyici konumundan çıkabilmesi için daha henüz gerçekleşmemiş, olası program veya pedagojik yaklaşım değişikliklerine uygun kitap tasarımlarına yönelmesi zaman baskısını azaltmak yönünde faydalı olacaktır.

KAYNAKLAR

Akyüz, Yahya (2005). Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000 – M.S. 2004), 9. Baskıdan Bazı Eklerle Tıpkı Basım. Ankara.

Almanca Ders kitapları komisyonu (1976). Texte und Situationen II Almanca Ders Kitabı 5.

Alston, Robin Carfrae (1971). English Linguistics, 1500-1800: A Collection of Facsimile Reprints 292. Menston: Scolar Press.

B.Selimoğlu, S.Ayas, O.Kerman, K. Barçın, J. Hartenburg, J.P. Deisler (1997). Lern mit uns Deutsch in Lise.

B.Selimoğlu, S.Ayas, O.Kerman (1999) Lern mit uns 1.

Başaran, Bora (2002). Lehrbuchanalyse "Hallo, Freunde!-6" im Bereich Deutsch als zweite Fremdsprache an den Türkischen Primarschulen. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Besim Gürmen, Cemal Köprülü, Dr. Kopf, Dr. Möller, Dr. Stern ve Dr. Steuerwald (1940). Ortaokul kitapları, Almanca Ders Kitabı I-II-III.

Besim Gürmen, Cemal Köprülü, Dr. Kopf, Prof. Dr. Möller, Dr. Stern ve Prof. Dr. Steuerwald (1957). Lise Kitapları Almanca Ders Kitabı IV.

Besim Gürmen, Cemal Köprülü, Dr. Kopf, Prof. Dr. Möller, Dr. Stern ve Prof. Dr. Steuerwald (1960). Ortaokul kitapları, Almanca Ders Kitabı I.

Besim Gürmen, Cemal Köprülü, Dr. Kopf, Prof. Dr. Möller, Dr. Stern ve Prof. Dr. Steuerwald (1976). Ortaokul kitapları, Almanca Ders Kitabı III.

Cangil, Binnur (2001). Landeskunde in den türkischen Lehrwerken für DaF. In Mustafa, Çakır. (Hrsg.) Mehr Sprache - mehrsprachig mit Deutsch,.Shaker Verlag, Achen.

Comenius, Johann Amos (1654). Orbis Sensulium Pictus. Nuremberg. (Mikrofilm)

Demircan, Ömer (1988). Dünden Bugüne Türkiye'de Yabancı Dil: Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce, Almanca, Latince, İtalyanca... Dillerinin Öğretimi ve Türkçenin Bu Diller Karşısındaki Durumu. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Donatus, Aelius (1451) Ars Minor. (Mikrofilm)

Duszenko, Maren (1994). Lerhwerkanalyse. Langenscheidt.

Genç, Ayten (2003). İlk ve Ortaöğretim Okullarında Almanca Öğretim Programları Ankara, H. Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi, 24:186-195.

H. Pekşirin, B. Aydoğan, M. Torkak, K.H. Osterloh – P. Wolf (1974). Texte und Situationen.

Hilmi Pekşirin, Bilge Aydoğan, Meliha Torkak (1985). Wir lernen Deutsch 2.

Hilmi Pekşirin, Bilge Aydoğan, Meliha Torkak (1987). Wir lernen Deutsch 1.

Howatt, Anthony Philip Reid (1984). A History of English Language Teaching. Oxford: Oxford University Press.

Ickler, Theodor (1984). Deutsch Als Fremdsprache, Eine Einführung in das Studium. Tübingen: Niemeyer.

K. Barçın, T. Camgöz, R. Cengiz Çimen, N. Tükenmez (1998). Hallo Freunde!.

K. Barçın, N. Tükenmez, E. Spangenberg (2000). Hallo Freunde!.

Kast, Bernd ve Neuner, Gerhard (1998). Zur Analyse, Begutachtung und Entwicklung von Lehrwerken, für den fremdsprachlichen Deutschunterricht. Berlin: Druckhaus Langenscheidt.

MacPherson, John ve Pearce, Douglas (1990). Publishing educational materials in developing countries: a guide to policy and practice. Ottawa: Intermediate Technology Publications.

Maden, Sevinç Sakarya (2005). Anforderungen an ein Lehrwerk für Deutsch als Tertiärsprache in der Türkei. Zeitschrift für Interkulturellen Fremdsprachenunterricht, 10(2).

M.E.B. (1991). Yabancı Dil Eğitimi Komisyon Raporu. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Sakaoğlu, Necdet (2003). Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 33. İstanbul.

Meliha Torkak, Bilge Aydoğan, Hilmi Pekşirin (1989). Texte und Situationen 1 Almanca Ders Kitabı 4.

Meliha Torkak, Bilge Aydoğan, Hilmi Pekşirin (2006). Texte und Situationen 1 Öğrenci ders Kitabı (Lise2)

Milli Eğitim Bakanlığınca kurulan bir Komisyon (1970). Ortaokul kitapları Almanca Ders Kitabı 1 Wir lernen Deutsch.

Milli Eğitim Bakanlığınca kurulan bir Komisyon (1971) Ortaokul kitapları Almanca Ders Kitabı 3 Wir lernen Deutsch.

Müller, Hans (1891). Die Unentgeltlichkeit der Lehrmittel für die Schulen des Volkes. Berlin: Verlag der Berliner Arbeiter Bibliothek. (Mikrofilm)

O. Kerman, K. Barçın, N. Tükenmez, J. Hartenburg (1998) Hallo Kinder!.

O. Pıtraklı, F. Parlatır, E. Spangenberg (2005) Hier sind wir!.

Ş. Özdamar, O. Kerman, B. Selimoğlu. A. Karamercan, J. Hartenburg, J.P. Deisler (1990). Lern mit uns Deutsch in der Orta.

Türkiye Almanca Öğretmenleri Derneği (2001). Hallo, Freunde! - Ein Lehrwerk für Klasse 7 (2. Fremdsprache). Almanca Dil Dergisi, 1. (S. 31).

Wallach, Jehuda Lothar (1976). Anatomie einer Militär Hilfe -Die preußisch-deutschen Militär Hilfe in der Türkei 1835–1919. Düsseldorf: Droste

Workshop Protokol (2005). Praxisbezogene Deutschlehrerausbildung VI Sprachpraxis in der Deutschlehrerausbildung. İstanbul: Goethe Enstitüsü

BİLİMSEL EKSEN DERGİSİ

ISSN: 1309-5811

Yayın İlkeleri

1) Bilimsel Eksen Dergisi yılda dört kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

2) Bilimsel Eksen Dergisinde *[iletişim, arkeoloji, sosyoloji, felsefe, tarih, antropoloji, etnoloji, psikoloji, onomastik (ad bilimi), sanat tarihi, hukuk]* alanında makalelerin yanı sıra bu konularda; söyleşi (sohbet, röportaj), eleştiri, tanıtım ve haberler yer alabilmektedir.

3) Bilimsel Eksen Dergisinde yayımlanacak yazılar, daha önce herhangi bir yayının organında, sosyal medyada (internette) yayımlanmamış olacaktır.

4) Bilimsel Eksen Dergisinin dili; Türkiye Türkçesi, Türk dilinin diğer lehçeleri (Azeri Türkçesi, Kazak Türkçesi, Özbek Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Kırım Türkçesi vb.), İngilizce ve Rusça'dır.

5) Bilimsel Eksen Dergisinde, 4. maddede belirtilen dil ve lehçelerde yayımlanacak yazı ve makaleler; Lâtin, Kril ve Arap elifbası ile kaleme alınabilir. Ancak, makalede (yazıda); Türkçe öz ve anahtar kelimeler, İngilizce öz (abstract) ve anahtar kelimeler (Keywords) ile genel kaynakça Lâtin harfleri ile yer alır.

6) Türkiye Türkçesiyle kaleme alınan yazılara, Türkçe öz ve Türkçe anahtar kelimeler ile İngilizce öz ve İngilizce anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.

7) Türkiye Türkçesi dışında; Türk dilinin diğer lehçelerinde kaleme alınmış yazılara, Türkçe öz ve Türkçe anahtar kelimeler, İngilizce öz ve İngilizce anahtar kelimeler ile o lehçeyle öz ve o lehçeyle anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.

8) İngilizce kaleme alınmış yazılara, İngilizce öz ve İngilizce anahtar kelimeler ile Türkçe öz ve Türkçe anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.

9) Rusça kaleme alınmış yazılara, Rusça öz ve Rusça anahtar kelimeler, İngilizce öz ve İngilizce anahtar kelimeler ile Türkçe öz ve Türkçe anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.

10) Özler, hangi dilde ve hangi lehçede olursa olsun; 100-250 kelime arası ve tek paragraf olmalıdır. Tek cümlelik özler kesinlikle kabul edilmeyecektir. 100 kelimenin altında veya 250 kelimenin üstündeki özler de kabul edilmeyecektir.

11) Özler; hangi dil ve hangi lehçede olursa olsun, makaledeki bilginin kısaca bir tanımıdır. Makalenin ana kısımlarının (giriş, bulgular ve yöntem, sonuçlar, tartışma ve öneriler) her birinin kısa bir özünü içermelidir. Okuyucunun makalenin içeriğini; kısa zamanda ve hassasiyetle belirlemesine, kendi ilgi alanlarıyla ilişkisini saptamasına ve böylece makaleyi bütünüyle okumaya ihtiyaç duyup duymayacağına karar vermesine imkân vermelidir.

12) Özlerde; araştırmayı yapılmaya değer kılan neden ve çözülmeye çalışılan problem belirtilir. Araştırma sürecinde kullanılan yöntem, kapsam, zaman, yer ve verilen özellikler belirtilir. Kapsama alınan ve kapsam dışı bırakılan değişkenler açıklanır. Elde edilen en önemli sonuçlar sunulur. Bulgular rakamsal olarak ortaya konulur. “Çok, az, büyük, biraz” vb. gibi belirsiz ifadeler kullanılmaz. Elde edilen sonuçların önemi ve araştırma alanına kattığı bilginin önemi belirtilir. Sonuçların

potansiyel olarak genellenebilir olup olmadığı ya da belirli bir duruma bağlı olarak ortaya konulup konulmayacağı belirtilir. Bilgiler genellikle birer cümle olarak verilir, bulgu ve sonuç kısmı birkaç cümleden oluşabilir. Uygun bağlaçlar kullanılarak bütünlük sağlayacak şekilde düzenlenir. Cümleler açık ve anlaşılır olmalıdır. Cümlelerde geçmiş zaman kipi kullanılır. Özte; tablo, şekil, atıf ve referans kullanılmaz.

13) Anahtar kelimeler (Keywords), yayının elektronik ortamda taranmasına, dizinlenmesine yardımcı olduğu gibi yayına hazırlama süreçlerinde hakem ve editörlere katkı sağlamaktadır. Anahtar kelimeler, ilişkili terimler dizini (gömmü=thesaurus), dizin (index) vb. araçlardan seçilmeli, rastgele verilmemelidir. Bilgiye erişimde anlamlı olabilecek darlık ya da genişlikte seçilmelidir. Terimlerin ve kavramların seçimi mümkün olduğunca erişimi anlamlı kılacak biçimde yapılmalıdır. Anahtar kelime sayısı makalenin erişimine imkân verecek alanları içerecek sayıda (en fazla 5) olmalıdır. Özellikle edebiyat alanında makalede incelenen yazar ve eser adlarının erişim ögesi olduğu unutulmamalıdır.

14) Yazıların (makalelerin) başlıkları 12 kelimeyi aşmamalıdır. Başlık, makaleyi betimleyici olmalı, makalenin temel kavramlarını, tartışmalarını ve savını (tezini, iddiasını) yansıtmalıdır.

15) Bir makale hangi dilde ve lehçede kaleme alınmış olursa olsun; Türkçe başlık, İngilizce başlık, Rusça başlık mutlaka olmalıdır.

16) Makalelerin (yazıların) yazım sırası şöyle olmalıdır:

a)Yazının Başlığı

-Türkçe başlık

-İngilizce başlık

-Rusça başlık

Not: Yazı hangi dil ve lehçede yazılmış ise o başlık önce yazılmalıdır.

b) Özler

-Türkçe öz ve anahtar kelimeler

-İngilizce öz (abstract) ve anahtar kelimeler (keywords)

Not: Yazı hangi dil ve lehçede yazılmış ise o dildeki öz ve anahtar kelimeler önce yazılmalıdır.

a) Makale Metni

b) Kaynakça

c) Ekler (varsa)

d)Geniş öz (summary) (isteniyorsa)

17) Yazılar, (Microsoft Word) programıyla gönderilecektir. Yazı, Türkçe veya İngilizce ise, Times New Roman; Azeri lehçesinde ise, Times Roman Azlat (veya benzeri); Rusça ise Times Cyr (veya benzeri) olmalıdır. Gönderilen yazının yanında, yazının fontları mutlaka olmalıdır. Yazının içinde resim, nota vb. var ise baskıya uygun yüksek çözünürlükte gönderilmelidir.

18)Yazılar (makaleler), başlıklar, özetler, metin, dipnotlar, kaynakça vb. dahil minimum 2000 kelimeden az olmamalıdır. Yani, Bilimsel Eksen dergisinin sayfa standardına göre 5 sayfadan daha az olmamalıdır.

19) Makale metninin içindeki alıntılar ve göndermeler; yazar soyadı, yayın yılı, sayfa numarası biçiminde parantez içinde belirtilecektir. Mesela; (Boratav 1987:9)

20) Dipnotlar yalnızca açıklamalar için kullanılacak ve aynı yazı karakteriyle daha küçük punto ile yazılacaktır.

21) Metin içinde belirtilen alıntılar ve göndermelerin yeri; “KAYNAKÇA” başlığı altında soyadı başta olmak üzere alfabetik sıraya göre sıralanacaktır. “KAYNAKÇA” yazının (makalenin) en sonunda ve eklerden önce verilecektir.

a) Kitaplar için;

[KÖPRÜLÜ,M.Fuat: (2009). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay.,s.209-210.]

b) Makale ve bildiriler için;

[ASAN, Veli: (1995).”Tahtacı Türkmenleri-IX: Tahtacılar da Musahiplik”, *Cem*, V(49), s. 44-45]

22) Yazılar dergiye ait olan e-posta (e-mail) ile dergiye ulaştırılacaktır. Yazılar; derginin www.bilimseleksen.com sitesinde “makale gönder” tıklanarak mevcut “Makale Gönder Formu” doldurulacak bu formla birlikte iletilecektir. İleti e-posta (e-mail) olarak mutlaka (bilimseleksendergisi@gmail.com) aracılığıyla gönderilecektir.

23)Dergi Temsilcileri aracılığıyla gönderilen makaleler, yine mutlaka (bilimseleksendergisi@gmail.com) e-postası kanalıyla iletilecektir.

24) Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar; hakem heyeti içinde yer alan konuyla ilgili en az iki uzmana gönderilecek ve yazılar gelecek raporlara göre yayımlanacak veya yayımlanmayacaktır. Düzeltmeler varsa yazı sahiplerine düzeltmelerin yapılması amacıyla geri gönderilecektir. İncelenmek üzere yazı gönderilen uzmanların (hakemlerin) adları yazarlara, yazarların adları, uzmanlara (hakemlere) kesinlikle bildirilmeyecek, gizli tutulacaktır. Çift taraflı körleme ilkesi (double blind referee) bozulmayacaktır. Hakemlerin yazı ile ilgili verdiği karar Yayın Kurulu’nda değerlendirilecektir. Yazıların yayımlanıp yayımlanmayacağı veya değişikliklerin neler olması gerektiği Yayın Kurulu tarafından kararlaştırılacaktır.

25) Türkiye Türkçesiyle kaleme alınan yazılar, TDK imlâ kurallarına uygun yazılacaktır.

26) Dergimize gönderilen yazılara yayımlandığında herhangi bir telif ücreti ödenmeyecektir.

SICIENTIFIC AXIS JOURNAL

ISSN: 1309-5811

Publication Principles

1) *Scientific Axis* published four times a year is an international peer reviewed journal.

2) *Scientific Axis* journal includes scientific articles about folklore, linguistics, music, literature, Turcology and mythology. In addition, interview (chatting, conversations), critique, book-review and news are available for publishing in this journal.

3) Previously unpublished articles should be submitted to the *Scientific Axis* journal: at the any printed, net and magnetic facilities.

4) The languages of the *Scientific Axis* journal are Turkey Turkish, the other dialects of Turkish (dialects of Azerbaijani, Kazakh, Uzbek, Kyrgyz, Crimean Tatars etc.), English and Russian.

5) Writings and articles which will be published (with 4th article will be mentioned in the specified languages and dialects) is to be written in Latin, Cyrillic and Arabic alphabet. The article (writing) should be include abstract, and Keywords Turkish and English and also general bibliography in Latin letters.

6) The article in Turkey Turkish should be include Turkish and English abstract and Keywords.

7) The article in other dialects of Turkic language should be include abstract and Keywords in Turkish, English and language of main text abstract and Keywords.

8) The article in English should be include English and Turkish abstract and Keywords.

9) The article in Russian should be include Russian, English and Turkish abstract and Keywords.

10) Abstract should include at least 100 upmost 250 words and in form of one paragraph in any language. Abstracts as only one sentence not be accepted. Abstract, the top of less than 100 words or 250 words will not be accepted.

11) Abstract, no matter in which language and dialect; is a brief description of knowledge in the article. Abstracts should also include a brief abstract of each main part in the article (introduction, findings and methods, results, discussion and proposals). Therefore abstracts should be comprehensible enough for the readers to have an idea about the article with precision in a short time and to determine the relationship between their own interests. So that, the abstract should enable the readers to decide about the necessity to read the entire text.

12) In abstracts; reason that is worth investigating and the problem to be solved are indicated. In the research process; method, scope, time, place and the specified properties are also indicated. Included and excluded variables are explained. The most significant results are presented. Results can be demonstrated numerically. Non-specific statements such as "So, little, big, little" etc. are not used. The importance of the results and their contribution to the research area are indicated. There

are also indications about whether these results can be generalizable or potentially generalizable or whether to be put forward due to a particular situation. Information is usually given in one sentence. Some of the findings and conclusions may consist of a few sentences. Sentences are arranged so as to ensure integrity using appropriate connectors. Sentences should be clear and understandable. Past tense is used in sentences. In abstract; tables, figures, cited and references are not used.

13) Keywords also make contributions to the referees and editors in publication process as well as to the publications scanned in electronic media and indexing process. Keywords should be chosen from associated terms index (burial = thesaurus), index and so on but not chosen randomly. For accessing to information they should also be selected having significantly stenosis or sizes. The choice of the term and concept of access as possible should be done in a way that makes sense. The number of keywords that will allow the article to include access to a number of areas (up to 5) should be. Especially in the field of literature, the names of authors and works analyzed in the article should be noted as an item for the access to the work.

14) The titles of articles (writings) should not exceed 12 words. The title should be descriptive for the article and should reflect the article's basic concepts, discussions and arguments (thesis, the claim).

15) Regardless in which language and dialect the article is written; there must be Turkish, English and Russian title located.

16) Title of article must be in order as follow:

a) Writings the title

- Turkish title
- English title
- Russian title

Note: The text should be written in which language and dialect is written before that title.

b) Abstracts

- Turkish abstracts and Keywords
- English abstracts (summary) and Keywords

Note: The text must be written in languages and dialects, which was written in the abstract and Keywords in that language before.

c) Article Text

d) Bibliography

e) Appendices (if applicable)

f) Large abstract (summary) (if required)

17) Articles will be sent to the MS Word program. Text, in Turkish or English should be in Times New Roman; In the Azerbaijani dialect, in Times Roman Azlat (or similar); in Russian in Times Cyr (or similar). Besides the type sent, type of fonts should also be included. In the article if there are pictures, musical notes etc. they should be submitted with high resolution in accordance with printing.

18) Writtings (articles), titles, abstracts, text, footnotes, bibliography etc. including not less than a minimum of 2000 words. So, according to the standards of *Scientific Axis* journal, writtings (articles) should not be less than 5 pages.

19) Citations and references in the article text; author's name, year of publication, page number format will be indicated in parentheses. For example; (Boratav 1987: 9)

20) Footnotes will be used for illustration only and will be written with the same font and smaller font size.

21) Location of quotations is specified in the text under the title of "**Bibliography**". Those are listed in alphabetical order in that the surname of the author mainly located. "**Bibliography**" will be given at the end of the text (article), before appendices.

a) For the books;

In the bibliography: [KÖPRÜLÜ, M. Fuat: (2009).. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay.,vs. 209-210.]

b) For the articles and proceedings;

In the bibliography: [ASAN, Veli: (1995). "Tahtacı Türkmenleri-IX: Tahtacı-larda Musahiplik", *Cem*, V(49), s. 44-45]

22) Articles will be delivered to the e-mail of journal through the journal's website of www.bilimseleksendergisi.com by clicking "article Send" in which "Submission Form" is available to be filled. So the articles attached with this form will be sent to the journal through e-mail (bilimseleksendergisi@gmail.com) to the absolute way.

23) However articles submitted to the Journal of Representatives, will also be sent to the current e-mail channel. (bilimseleksendergisi@gmail.com.)

24) Articles submitted for publication to the Journal will be delivered by at least two referee experts related to the subject penned in the texts thus according to the reports of these experts articles will be published or not. In case of corrections articles will be returned to the owners in order to make those corrections. The name of experts and the name of authors will not be divulged each other and will be kept confidential. Double-sided blanking principle (double-blind referee) will be kept. Decisions of the arbitrators over the articles shall be assessed on the Editorial Board. The Editorial Board will decide whether these articles will be published or what changes should be made.

25) Writtings (articles) sent to our journal, will not be paid any royalties when published.

ЖУРНАЛ “НАУЧНЫЙ МЕРИДИАН

Научный Меридиан”

ISSN: 1308-5811

Требования по изданию

1) Журнал “Научный Меридиан” является реферированным журналом и выходит в год четыре раза.

В журнале “Научный Меридиан”, наряду со статьями из области [Социальные науки, Археология, Социология, Философия, История, Антропология, Этнология, Этнография, Ономастика, Искусствоведение, Юриспруденция] будут издаваться статьи из сферы (разговорной речи, репортажей), критики, презентации и информирования.

2) Статьи, которые будут печататься в журнале “Научный Меридиан”, не должны быть изданы в других органах печати и социальной сети (интернет).

3) Статьи, в журнале “Научный Меридиан”, будут печататься на современном турецком языке, английском, русском языках и на разных диалектах турецкого языка (Азербайджанский, Казахский, Узбекский, Киргизский, Крымский и т.п).

4) Во всех статьях, издаваемых в журнале “Научный Меридиан” в указанном в 4-ой статье языках, можно использовать латинский, арабский шрифт письменности и кириллицу. Однако, аннотации (abstract) и ключевые слова (keywords) должны быть латинскими буквами.

5) Статьи, издаваемые на современном турецком языке, с аннотацией и ключевыми словами, обязательно должны иметь аннотацию и ключевые слова на английском языке.

6) Кроме статей на современном турецком языке, все статьи издаваемые на диалектах турецкого языка, должны иметь аннотацию и ключевые слова на современном турецком, английском языках и на указанных диалектах.

7) Статьи, издаваемые на английском языке, совместно с аннотациями и ключевыми словами на английском языке, должны иметь аннотаций и ключевые слова и на турецком языке.

8) Статьи, издаваемые на русском языке, совместно с аннотациями и ключевыми словами на русском языке, должны иметь аннотаций и ключевые слова на турецком и английском языках.

9) Все аннотации, на всех языках и диалектах, должны состояться из 100-250 слов без абзаца. Категорически не будут приниматься аннотации с одним предложением и менее 100 или более 250 слов.

10) Все аннотации, на всех языках и диалектах, должны содержать краткий смысл самой статьи. В нём должны быть выделены основные черты введения, новинки, методов исследования, диспута, предложений и

результатов. Аннотация должна заинтересовать читателя. По нему читатель должен определить, стоит ли ему дочитывать до конца всю статью и связана ли она с его специальностью.

11) В аннотациях правильно должна быть поставлена проблема и указана путь его решения, чётко должны быть определены методы, сфера, время, место и данные исследования, уточнены разницы между выдвинутой проблемой и похожими ему, указаны самые значительные итоги, открытия должны быть определены в цифрах, неопределённые выражения, подобные как “много, мало, большой, немножко” не должны приниматься, отчётливо должны определены значительные итоги и их вклад в науку. Информация должна быть уложена в одном предложении, а новинка и итог можно сформулировать в нескольких предложениях. Предложения должны быть чёткими и ясными. В них должна приниматься форма прошедшего времени. В аннотациях не принимаются картины, рисунки, ссылки и рекомендации.

12) Ключевые слова помогают членам редколлегии и научному совету в процессе издания, в поисках по интернету и индексации. Ключевые слова должны определены строго из числа применяемых терминов (thesaurus), (index) и т. п. Принципом их отбора должна быть упрочение доступности главного смысла статьи. Количество ключевых слов должно быть не более пяти. В статьях из сферы литературы следует соблюдать доступность к заглавию и автору произведения.

13) Заглавие статьи не должна превышать 12 слов. Оно должно включать в себя основные понятия, идеи и обсуждение статьи.

14) Все статьи, без исключения, должны иметь заглавия на турецком, английском и русском языках.

15) Правила писания статьи

a) Заглавие статьи

-Заглавие на турецком языке

-Заглавие на английском языке

-Заглавие на русском языке

Примечание: сначала пишется заглавие на том языке, на котором написана статья

b) Аннотации

–Аннотация на турецком языке и ключевые слова

-Аннотация на английском языке и ключевые слова

Примечание: сначала пишется аннотация и ключевые слова на том языке, на котором написана статья

c) Текст статьи

d) Источники

e) Приложения (если имеются)

ф) Обширная аннотация (по требованию)

16) Статья должна высылаться по программе (Microsoft Word). Статьи на турецком и английском – по программе Times New Roman, на азербайджанском диалекте - Times Roman Azlat (или т.п.), на русском - Times Cyr (или т.п.). Вместе со статьёй должны высылаться фонты. Рисунки, ноты и т.п. из статьи должны высылаться соответственно с высокой растворимостью.

18)Статья, включая заглавие, аннотация, текст, сноски, источники и т.п. должна состояться не менее из 2000 слов, т.е. по стандартам журнала “Научный Меридиан” не менее 5 страниц.

17) Заимствования в тексте пишутся в скобках следующим образом (фамилия автора, год издания, номер страницы. К примеру (Boratav 1987:9)

18) Сноски должны приниматься только для разъяснений. Они пишутся малым шрифтом, а основной текст крупным шрифтом.

19) Место заимствований и препровождений в тексте; В “источниках” сначала указывается фамилия автора и список определяется по алфавиту. “Источники” пишутся в конце статьи, перед примечаниями.

а) для монографий

[KÖPRÜLÜ, M. Fuat: (2009). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay.,s.209-210.]

б) Для статей и докладов

[ASAN, Veli: (1995).”Tahtacı Türkmenleri-IX: Tahtacılar da Musahiplik”, *Cem*, V(49), s. 44-45]

20) Статьи должны отправляться по **e-posta (e-mail)**. На электронной странице www.bilimseleksen.com кликая над “makale gönder” надписью и заполняя форму “Makale Gönder Formu”. Готовая статья, вместе с заполненной формой исключительно должна отправляется по адресу (bilimseleksendergisi@gmail.com)

21) Представителям журнала статьи должны отправляться тоже исключительно по адресу (bilimseleksendergisi@gmail.com)

22) Каждая статья, принятая для публикации, будут отправляться двум специалистам, членам совета редколегий для рассмотрения и она будет печататься на основе заключения указанных специалистов. В случае отрицательного заключения статья не будет опубликована. Для исправления ошибок статьи будут отсылаться к авторам. Члены совета редколегий не будут осведомлены по именам и фамилиям авторов статей, информация будет конфиденциальным. Принцип двусторонней конфиденциальности (double blind referee) будет сохранён. Заключение специалистов будут переданы членам редколегий. Окончательное решение о публикации статьи будет приниматься редколегией.

23) Авторы статей не будут вознаграждаться